

розрізних уявлень у єдину теорію і використанню їх у практичній діяльності.

Лісневська А. О.

РЕСУРС СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ В ОСІБ РАНЬОГО ЮНАЦЬКОГО ВІКУ З РІЗНИМ ВІДЧУТТЯМ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Сучасний світ характеризується стрімкими змінами в різних сферах життя, відсутністю стабільності в способах організації життєдіяльності. Це відкриває додаткові можливості для самореалізації, але й порушує здатність особистості зберігати свою цілісність, внутрішню стійкість, адаптованість. Як наслідок, постійного тиску зазнає відчуття особистістю психологічної безпеки, що може спричиняти неприємні переживання та дезадаптивні реакції.

Психологічна безпека розуміється як стан базової захищеності особистості, що виражається в її здатності опиратися деструктивним внутрішнім і зовнішнім впливам (Баєва І., Баєв М., 2013), розбудовувати своє життя в контексті єдності з дійсністю (Зинченко Ю., 2011), активно адаптуватися до навколишнього середовища і самої себе (Зотова О., 2010), розвиватися в умовах інформаційної взаємодії з цим середовищем (Вербина Г., 2013). Отже, психологічна безпека зазнає «перевірки на міцність» у різних життєвих ситуаціях. Передумовами її збереження є адекватна оцінка особистістю несприятливих чинників середовища та оцінка можливих шляхів їх подолання і наявних ресурсів (Баєва І., Баєв М., 2013). Одним із ресурсів, на які може спиратися особистість, є соціальна підтримка, яку вона можна знайти при взаємодії та в спілкуванні з іншими людьми. Отже, будучи елементом внутрішнього світу, психологічна безпека особистості формується і виявляється передусім у системі її соціальних зв'язків із середовищем.

Оскільки ранній юнацький вік є періодом дорослішання, коли особистість активно формує свою ідентичність та шукає

своє місце в суспільстві, було вирішено розкрити, наскільки особи раннього юнацького віку почувають себе захищеними в навколишньому світі, та як відчуття психологічної безпеки пов'язане в них із ресурсом соціальної підтримки з боку оточуючих людей. У дослідженні взяли участь 72 старшокласника (учні 10-11-х класів ЗНЗ №33 м. Чернігова), з них 28 хлопців і 44 дівчини. Вік учасників – 16-17 років.

Досліджуваним було запропоновано оцінити за допомогою десятибальної шкали, наскільки вони почуваються безпечно в навколишньому світі, де 1 бал – «почуваюся безпечно; відчуття небезпеки не виникає», а 10 балів – «почуваюся небезпечно; відчуття небезпеки «зашкалює». Крім того, досліджувані мали декілька разів завершити речення: «У навколишньому світі я ...» для того щоб стало більш зрозумілим, на що вони спираються, оцінюючи свою захищеність / незахищеність у навколишньому світі. Для вивчення ресурсу соціальної підтримки було використано Репертуарний тест ситуаційних можливостей Дж. Келлі. Досліджуваних просили ознайомитися зі списком з 25 складних життєвих ситуацій, в які може потрапити будь-хто, а потім згадати такі ситуації з власного життя і відмітити, використовуючи список репертуарних ролей, до кого вони реально зверталися за допомогою в кожній із цих ситуацій. Список репертуарних ролей було модифіковано відповідно до соціального оточення особи раннього юнацького віку (загалом 16 персонажів, у тому числі і «Я сам»).

За результатами оцінювання своєї психологічної безпеки досліджуваних було розділено на три групи – з високим (1-3 бали), середнім (4-5 балів) та низьким (6-9 балів) рівнями відчуття психологічної безпеки. До цих груп увійшло відповідно 40,3%, 29,2% і 30,5% респондентів. Отримані результати свідчать про те, що особи раннього юнацького віку мають різні за емоційним забарвленням переживання щодо своєї захищеності / незахищеності в навколишньому світі.

Аналіз відповідей респондентів на незавершене речення: «У навколишньому світі я ...» показує, що переважна більшість осіб раннього юнацького віку, незалежно від відчуття психологічної безпеки, характеризуючи себе, вказують на свій

статус у суспільстві або групі, перераховують свої особистісні якості (переважно позитивні), розкривають спрямованість своїх інтересів та наміри, пов'язані з досягненнями в майбутньому. І лише незначна частина відповідей стосується ставлення до навколишнього світу та свого перебування в ньому. Так, респонденти з високим рівнем відчуття психологічної безпеки (3% відповідей від загальної кількості по цій групі) зазначають, що вони мають мінімум проблем, почуваються захищеними, щасливими, у безпеці. Респонденти з середнім рівнем відчуття психологічної безпеки (6% відповідей) вказують, що почуваються не достатньо захищено, їм не завжди безпечно, інколи вони почувають себе зайвими у світі, проте їм стає краще, коли є поряд інші люди. Нарешті, респонденти з низьким рівнем відчуття психологічної безпеки (7% відповідей) стверджують, що не можуть знайти собі місця у світі, іноді почуваються самотніми, мають негативні уявлення про людей, не завжди можуть розраховувати на друзів. Отже, на жаль, отримані результати не дозволяють повною мірою розкрити, чим зумовлюється відчуття психологічної безпеки в осіб раннього юнацького віку.

Аналіз кількісних показників, отриманих за Репертуарним тестом ситуаційних можливостей Дж. Келлі, показав, що у складних життєвих ситуаціях переважна більшість осіб раннього юнацького віку звертається принаймні до декількох людей за допомогою. Це свідчить про те, що старшокласники мають усталені зв'язки із соціальним оточенням, до якого вони можуть звернутися за підтримкою в разі необхідності. Найбільше соціальної підтримки вони отримують у таких ситуаціях, як неприємності, пов'язані з фінансами, друзями, самотністю, нерозумінням, лінощами, невдачею, потребою в допомозі, найменше – у таких ситуаціях, як неприємності, пов'язані з поліцією, страхом смерті, переслідуванням, протидією, суїцидальними думками. На наш погляд, отримані результати відображають ті сфери життєдіяльності осіб раннього юнацького віку, в яких вони мають більший або менший досвід долаття неприємностей. Природно, що неприємності з першого переліку зустрічаються в житті осіб раннього юнацького віку значно частіше, ніж неприємності з

другого. Відповідно, спираючись на свій досвід, вони мають більше ресурсів соціальної підтримки для подолання цих неприємностей. Водночас викликає занепокоєння, що коли особи раннього юнацького віку стикаються з екзистенційними переживаннями (страх смерті) або замислюється про безглуздість свого життя (суїцидальні думки), то вони дуже часто залишаються сам на сам у цих складних ситуаціях, не звертаючись за соціальною підтримкою до свого оточення.

Встановлено, що при виникненні більшості складних життєвих ситуацій особи раннього юнацького віку звертаються за підтримкою переважно до друга та матері, і лише потім – до батька, сиблінгів (або осіб, які замінюють їх за близькістю стосунків), родича, приятеля та інших людей зі свого оточення. Особливо це стосується ситуацій, пов'язаних зі світом негативних переживань. Йдеться про неприємності, які передбачають опанування таких емоцій та почуттів, як гнів, сором, провина, збентеженість. Також особи раннього юнацького віку частіше звертаються до друга та матері за підтримкою, коли в них виникають неприємності з братами і сестрами, протилежною статтю або коли вони стикаються з нерозумінням, невдачею. Водночас є низка складних ситуацій (передусім це неприємності, пов'язані з грошима і хворобами), в яких роль батька як джерела підтримки є не менш важливою, ніж роль матері.

Виявлено, що існує ряд складних життєвих ситуацій, в яких особи раннього юнацького віку покладаються передусім на друга та на себе (неприємності з ревнощами, самотністю, дурістю, нанесенням комусь образи) або переважно тільки на себе (неприємності з боягузтвом, пасивністю). На наш погляд, ці ситуації відображають процес дорослішання осіб раннього юнацького віку, а тому закономірно передбачають необхідність їх опанування або наодинці або в колі значущих однолітків.

Нарешті, в оточенні осіб раннього юнацького віку є люди, до яких вони звертаються за допомогою час від часу та залежно від характеру ситуації. Йдеться про довірену особу (хтось із дорослих, з яким склалися близькі, довірчі стосунки), однокласника, класного керівника, авторитетного вчителя. Крім того, є люди, до яких особи раннього юнацького віку

звертаються рідко або надто рідко. Це сусід, консультант (особа, яка надає допомогу, тому що це входить в її професійні обов'язки). Отже, найбільше підтримки особам раннього юнацького віку надають ті люди, які складають їхнє найближче оточення (батьки, сиблінги, родичі, друзі, приятелі). Ті люди, з якими вони пов'язані вторинними зв'язками (вчителі, довірені особи, консультанти, сусіди, навіть однокласники), виступають для них джерелом підтримки значно рідше.

Порівняння результатів по всім трьом групам респондентів показує, що особи раннього юнацького віку з низьким рівнем відчуття психологічної безпеки частіше звертаються за підтримкою до когось із користувачів соціальних мереж або в широкому колі складних ситуацій покладаються передусім на самих себе порівняно зі своїми однолітками з середнім та низьким рівнями відчуття психологічної безпеки. Ми вважаємо, що це може свідчити або про те, що їхнє найближче оточення не може надати їм тієї підтримки, якої вони потребують, або про те, що вони не вміють або з якихось причин не хочуть «брати» цю підтримку від свого найближчого оточення. Як наслідок, вони частіше формують бажані соціальні контакти в Інтернет-середовищі, що потенційно може містити певні ризики та загрози.

Отримані в ході дослідження результати дозволяють дійти висновку, що особи раннього юнацького віку мають деякі відмінності в мережах соціальної підтримки, які вони формують навколо себе. Зі зниженням відчуття психологічної безпеки, яке інколи може супроводжуватися переживаннями самотності, непотрібності, відчуженості, особи раннього юнацького віку починають орієнтуватися на самих себе як на джерело підтримки в складних ситуаціях або шукати соціальної підтримки в Інтернет-просторі. Як наслідок, ті джерела соціальної підтримки з їхнього безпосереднього середовища, які до цього були дієвими, залишаються, але стають більш формальними. А відтак перспективою подальших досліджень може стати більш ґрунтовне вивчення уявлень осіб раннього юнацького віку про зв'язки в системі «Я – світ» та визначення типових способів їхнього реагування на складні життєві ситуації.

УЯВЛЕННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ ПОКОЛІННЯ Z ПРО ШЛЮБНОГО ПАРТНЕРА

В умовах сучасного мінливого світу відбувається значна багатопланова трансформація інститут шлюбу та феномена сім'ї. Одним з ключових її проявів виступає автономізація суб'єктів шлюбних відносин. Значною мірою такої автономізації сприяє: криза сім'ї (або криза інституту шлюбу, оскільки незважаючи на всі зміни, сім'я залишається важливою цінністю), триваючий процес емансипації жінки, легалізація розлучень, зміна змістовного наповнення традиційних гендерних ролей і поява нових, фінансова незалежність нуклеарних сімей, вихід родини з-під жорсткого патронату держави (про що свідчить поширення альтернативних форм шлюбу: незареєстроване спільне мешкання, усвідомлена самотність, свідомо бездітний шлюб та ін.).

Запровадження сучасних високотехнологічних виробництв, працюючих «на замовлення», вимагає підготовлених професіоналів, більш мобільних в інтелектуальному і психологічному сенсі й менш орієнтованих на сім'ю. Можна констатувати факт кардинальних змін як соціального контексту шлюбних відносин, так і уявлень про його суб'єктів, оскільки сучасна сім'я складається з працюючих освічених членів, її діяльність стає дисфункціональною, а частина родинних функцій делегується іншим особам чи соціальним інститутам.

Уявлення людей про своє сімейне життя виступає органічною складовою їх картини світу. А образ майбутнього чоловіка/дружини часто формується під впливом ілюзорної картини світу, наповненої занадто ідеалістичними, далекими від реальності (викривленими) стереотипами, проєкціями, різноплановими страхами щодо соціуму та самих себе. Так, дослідники в галузі сімейної психології наголошують, що часто вибір чоловіка/дружини регулюється ідеальним образом партнера. У створенні цього образу бере участь попередній досвід спілкування, еталони батьківської сім'ї, літературні

прообрази, соціальні стереотипи й ідеали найближчого оточення (Андреева Т., 2005; Волкова А., 2002; Терещенко М., 2009). Однак, за останні роки з'явилося досить небагато наукових розвідок, що розкривають образ сім'ї, чоловіка, дружини, дитини; причому, переважна їх більшість спрямована на дослідження нормативних жіночих і чоловічих ідеалів сімейного життя та усталених дошлюбних уявлень про ідеального партнера (Андреева Т., 2007; Голод С., 1998; Дружинин В., 2005; Ковальов С., 1987 та ін.).

Зазначене вище й зумовило вибір теми дослідження, націленого на вивчення особливостей уявлень представників покоління Z про потенційного шлюбного партнера.

Відповідно до «теорії поколінь», запропонованої У. Штраусом та Н. Хоузом, наприкінці 1990-х – на поч. 2000-х рр. з'являється так зване «покоління Z» («Generation Z», «Digital Nation», «цифрове покоління»). Не підлягає сумніву факт, що нова генерація формує своє уявлення про шлюб, сім'ю та шлюбних партнерів в умовах транзитивного світу.

Результати досліджень свідчать про те, шлюб і сім'я у сучасної молоді вже не виступають головною ціллю (на думку окремих вчених, більше 1/3 представників покоління Z демонструє зневажливо-негативне ставлення до сім'ї та сімейного життя (Авдулова Т., 2011)); на перший план висуваються матеріальні блага, професійний розвиток й особистісні досягнення, а можливість кар'єрного росту, на думку дівчат, й взагалі може компенсувати невдалий шлюб (Маленова А., Самойленкова А., 2014). Потерпає від змін і традиційний розподіл ролей у молодих родинах, оскільки чоловіки наразі посідають лідерські позиції в сім'ї лише формально, і тільки тому, що це – данина традиціям, за якими главою сім'ї вважався чоловік (Кузьміна Л., 2011).

Учасникам дослідження було запропоновано описати свого ідеального партнера по близьких стосунках, орієнтуючись на наведені нижче питання: *«Що в характері вашого обранця(-иці) подобається вам найбільше, а що – не подобається?»*; *«На які негативні риси ви могли би «заплющити» очі (не помічати їх)?»*; *«Як можна описати стосунки, що склалися/існують між вами?»*; *«У чому полягає особливість ваших взаємин?»*; *«Як ви*

уявляєте/у чому вбачаєте розвиток ваших стосунків у майбутньому?».

Отримані «вербальні описи» піддавалися контент-аналізу, на основі якого був визначений набір рис фізичного образу, моделі поведінки та рис характеру ідеального партнера. Це дало змогу визначити найбільш узагальнені уявлення представників покоління Z про особливості близьких стосунків.

Емпіричне дослідження охопило 52 особи, з яких: 31 дівчина (віком від 18 до 22 років) і 22 юнаки (віком від 18 до 22 років), мешканців Чернігівської області. Всі респонденти – студенти 2-4-го курсів спеціальності «Психологія» НУЧК імені Т. Г. Шевченка. Отримані результати стисло наведені нижче.

Уявлення юнаків про майбутнього шлюбного партнера

Юнаки (n=22)	Дівчата (n=31)
<i>1.1. У характері обранця(-иці) мені найбільше подобається...</i>	
1) риси, що сприяють встановленню довірчих стосунків (взаєморозуміння, відкритість, комунікабельність, чесність, почуття гумору, освіченість, відповідальність); 2) риси, що підкреслюють її жіночність (ніжність, хазяйковитість, співчутливість, доброта)	1) емоційно-комунікативні риси (турбота, почуття гумору, доброта, уважність, щирість, чесність); 2) ділові та вольові риси (впевненість у собі, цілеспрямованість, відповідальність, наполегливість, серйозність, готовність надавати підтримку)
<i>1.2. У характері обранця(-ниці) мені найбільш не подобається...</i>	
1) риси, що знищують довіру та руйнують емоційну єдність (егоїзм, впертість, аморальна поведінка); 2) особистісні риси, які традиційно вважаються фемінінними (емоційна неврівноваженість, ревності, брехливість)	1) риси, що заважають побудові гармонійних стосунків (брехливість, закритість, егоїзм, запальність, відкрите порівняння з іншими дівчатами, необов'язковість, нехазяйновитість, безвідповідальність); 2) гіпертрофовані особистісні характеристики (самовпевненість, впертість)
<i>2. Я готова(-ий) не помічати такі негативні риси характеру мого обранця(-ниці)</i>	
Амбівалентні судження: або безкомпромісні («Не	Однакова кількість виборів по позиціях: готовності «закривати

<p>заплющуватиму очі на жоден недолік у характері»), або – толерантні («Готовий не помічати багато чого», крім ліні, ревностів, нетерпимості)</p>	<p>очі на всі недоліки» (включаючи шкідливі звички) та активного спротиву «не терпітиму жодного неподобства» (зокрема: пихатості, грубості, зарозумілості, впертості, беземоційності, байдужості)</p>
<p>3. Стосунки, що склалися між нами я б описав(-ла), як...</p>	
<p>Описується широкий діапазон стосунків з партнеркою: від простої закоханості («п'яночки, незвичної, туманячої мозок, з гарним сексом») і любові («тихої, усталеної, спокійної, яка зникає у буденності) до справжнього кохання («щирого, відвертого, вірного, побудованого на прив'язаності і взаємній повазі»)</p>	<p>На першу позицію висуваються емоційно та психологічно теплі підтримуючі стосунки, побудовані на взаєморозумінні, довірі, емоційному теплі, взаємній повазі. На другу позицію потрапляють кохання і дружба у традиційному їх розумінні</p>
<p>4. Особливістю наших взаємин виступає...</p>	
<p>Диференціюють характер своїх взаємин з коханою: 1) партнерські (довірчі, відкриті), побудовані на взаємній повазі, взаєморозумінні і компромісах; 2) кохання; 3) дзеркальні стосунки («ми неначе відображення одне одного»); 4) дружба</p>	<p>Спостерігається прагнення до «злиття» з партнером майже на всіх рівнях: емоційному, інтелектуальному, поведінковому, світоглядному; навіть якщо це відбувається за рахунок порушення його особистих кордонів та права на обстоювання власного внутрішнього світу</p>
<p>5. Перспектива розвитку наших стосунків вбачається мені в...</p>	
<p>Ті, хто визначився у цьому питанні, розглядають своє сімейне майбутнє, швидше через категорію «вільні», ніж через поняття «традиційні», «офіційно зареєстровані»: 1) згодні на «довге і щасливе життя» без офіційного оформлення, оскільки «головне – бажання бути разом»; 2) згодні на спільне життя, побудоване за традиційним</p>	<p>Припускають, що побудова перспективних стосунків може відбуватися, як мінімум, за трьома сценаріями: 1) позитивний (традиційний) розвиток подій (створення, щасливої, міцної сім'ї; з дітьми; або просто укладання офіційного шлюбу); 2) негативний розвиток подій (без весілля; без дітей; незабаром стосунки розірвуться);</p>

алгоритмом: «живемо разом – одружуємось – квартира – діти – старість», але тільки у випадку, якщо ця схема забезпечить всі нагальні потреби юнака	3) невизначений сценарій («не хочу забігати наперед», «наразі не думаю про це»)
---	---

Зважаючи на вищезазначене, можемо окреслити окремі уявлення представників покоління Z про своїх шлюбних обранців.

Юнаки цінують в майбутній шлюбній партнерці її прагнення до побудови чесних, відкритих стосунків та жіночність. Створюють напруження та недовіру між партнерами егоїстично-аморальна поведінка обраниці й окремі риси, які вважаються у нашому суспільстві традиційно «жіночими». Хлопці сподіваються на розуміння їх обраницями диференційованого характеру їх взаємин (у категоріях: «пара», «закохані», «вільні від зобов'язань партнери» або «просто дружба»), що, у свою чергу, визначає неодностайні варіанти побудови стосунків на перспективу (традиційний шлюб, шлюб без реєстрації зі спільним проживанням, незареєстровані стосунки з нарізним проживанням).

Дівчата вважають, що комунікабельність, діловитість та емоційність майбутнього обранця сприяють створенню довірчої родинної атмосфери; а гіпертрофованість тих же рис – руйнує її; та й взагалі, юнки більш толерантно ставляться до проявів негативних рис характеру партнерів. В ідеальних стосунках респондентки націлені на задоволення своїх потреб у взаєморозумінні, підтримці й відповідальному ставленні, для чого намагаються максимально зблизитись з партнером (навіть порушуючи його особисті кордони), таким чином привласнюючи собі домінуючу позицію в родині. Але, водночас, уявлення дівчат про перспективність стосунків з ідеальним партнером доволі реалістичні: шлюб як соціальний інститут трансформується, виникають нові варіанти його функціонування (сурогатні сім'ї, сім'ї вихідного дня, серійні шлюби, в яких кожен з партнерів знає: це тимчасові стосунки), а отже, не всі взаємини завершуються офіційною реєстрацією.

Інформація про умови вибору шлюбного партнера, як юнаками, так і юнками, отримана нами, в цілому узгоджується з теорією «кругової любові» А. Рейса (Галкина Е., Кадничанская М., 2015). У респондентів обох статей вже на дошлюбному етапі вибудовується наступна схема міжособистісної взаємодії з потенційним партнером: налагодження взаємозв'язку (легкість спілкування, комфорт від контакту) → саморозкриття (відчуття довіри і розслаблення в його/її присутності) → формування взаємної залежності (особливо помітне у дівчат) → реалізація основних потреб: у любові, довірі, підтримці, взаєморозумінні (ці потреби наявні у представників обох статей).

Отже, у сучасному суспільстві відбувається активна трансформація уявлень молодих людей про інститут сім'ї. Серед факторів, які здійснюють вагомий вплив на становлення цих уявлень можна виділити наступні: глобальне розповсюдження західних цінностей; зміна економічного укладу; моральна свобода; гендерна асиметрія (непропорційна представленість соціальних і культурних ролей обох статей у різних сферах життя); перерозподіл соціальних ролей між чоловіком і жінкою тощо.

Перспективою подальших досліджень вважаємо вивчення рівня відповідності уявлень про ідеального подружнього партнера у сімейних парах з різною тривалістю перебування у шлюбі.

Мірошниченко О. М., Настояща У. В.

СТРЕС НА РОБОЧОМУ МІСЦІ ПЕНІТЕНЦІАРНОГО ПЕРСОНАЛУ

Професійну діяльність співробітників служби виконання покарань супроводжують стрес-фактори. До них відносяться фактори небезпеки, раптовості, невизначеності, новизни засобів і способів реалізації діяльності в екстремальних умовах, збільшення темпів дій, фактор дефіциту часу, а також психологічний вплив спецконтингенту колонії.

Стресовість роботи співробітника кримінально-виконавчої служби розглядалась багатьма вченими та з урахуванням різних аспектів діяльності: Ф. Березінім (1988), В. Семко (1995), Ю. Олександрівським (1997, 2000), Д. Узнадзе (2004), А. Маклаковим (2012) – у контексті розгляду проблеми психічної адаптації; О. Сальниковою (2010) – при розгляді посттравматичних стресових розладів; у дослідженнях професійної деформації (Seifert К., Свінцов О., Соколов І., 1997; Буданов А., 1996; Безносос С., 2003; Папкін А., 1984; Медведев В., 1996).

Як зазначають М. Сатро та С. Weiser, робочий стрес являє собою складний багатогранний комплекс явищ. Психосоціальне оточення є важливим, але не єдиним фактором виникнення стресу на роботі. Факторами стресу можуть бути соціальні, екологічні та організаційні умови праці, а також надмірно високі вимоги до роботи, відсутність підтримки, невдоволення стосунками з клієнтами, труднощі у професійних взаєминах.

Результати досліджень психосоціальних факторів праці співробітників кримінально-виконавчої служби і негативних наслідків стресу тісно взаємопов'язані. Вони різняться залежно від джерел. Ряд науковців (D. Ganster, В. Mayers, М. Fusilier) відзначають, що соціальна підтримка співробітників пенітенціаріїв менше впливає на робочий стрес, ніж підтримка сім'ї. Також ці автори встановили, що більш високий рівень стресу співробітників пов'язаний із сильними симптомами перевтоми.

За думкою І. Баранаускене та А. Валайкене, робота співробітників кримінально-виконавчої служби є стресовою та становить небезпеку як у фізичному, так і в психологічному відношенні, і це, у свою чергу, знижує задоволеність нею та змінює самовіддачу. Дослідники зазначають, що співробітники пенітенціарної служби схильні тримати дистанцію між собою і членами своєї сім'ї, нібито бажаючи захистити сім'ю від негативних аспектів своєї роботи, проте тим самим вони позбавляють себе щирого спілкування та взаєморозуміння.

Так, наприклад, на думку М. Epoch вплив хронічного (кумулятивного) стресу на сензитивних етапах розвитку не тільки сприяє психологічному стражданню індивіда, але і

збільшує ймовірність дезадаптивної, соціально-небезпечної поведінки.

На думку F. Cullen, B. Link, N. Wolfe та J. Frank психосоціальні фактори праці персоналу виправних установ та слідчих ізоляторів потребують особливої уваги дослідників, оскільки вони вважаються небезпечними як для фізичного, так і для психічного здоров'я. Науковці зазначають, що пенітенціарій щодня безпосередньо має справу з асоціальними верствами суспільства, які мають неприйнятні установки, цінності та схильні до насильства. Крім того, тривалий час вони проводять в ізоляції, вирішуючи проблеми засуджених, спостерігаючи за їхнім життям, субкультурою, відповідаючи за підтримання порядку і дисципліни в тюрмі.

Доречно зауважено С. Бабуриним, що перебування людини в пенітенціарному середовищі (як співробітника, так і засудженого) є для неї стресом і стає причиною різноманітних психічних розладів, а сама система пенітенціарних установ виступає полігоном їх відтворення.

А. Ліблінг, Д. Прайс та Г. Шефер також вказують на те, робота в тюрмі вельми трудомістка і має значний емоційний вплив на персонал. Тюрма характеризується як каральна і часто із жорстоким середовищем у ній, з атмосферою безнадійності, тривоги, страху та страждань. Тюремні працівники можуть зіткнутися з «постійно присутнім ризиком» нападу і водночас мати справу зі складними ситуаціями, такими як членушкодження та спроби самогубств. Щоденна робота в такій атмосфері має свої документально підтверджені наслідки, включаючи депресію, почуття ізольованості, погане фізичне здоров'я, безсоння, складності з розслабленням, «перенесення роботи в домашнє оточення» та емоційну десенсібілізацію, яка часом може призводити до алкогольної або наркотичної залежності. На думку дослідників, крім більш широкого емоційного впливу, тюремні працівники можуть зіткнутися з високим рівнем пов'язаного з роботою стресу. Незважаючи на те, що їх вважають людьми, які просто відкривають і закривають камери ув'язнених, робота їх куди більше складна. Почуття перевтоми і неможливість знайти необхідний час для виконання різних завдань є звичайним джерелом стресу. Деякі

тюремні працівники повідомляли, що зазнають труднощів у поєднанні двох основних цілей їх роботи: «утримання під вартою» (тобто забезпечення безпеки і контролю) і «турбота» (налагодження стосунків із ув'язненими, допомога їм у вирішенні проблем, пов'язаних з їхньою протиправною поведінкою).

У звіті Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню зазначається те, що недостатня кількість персоналу може означати, що від персоналу очікується значна понаднормова робота і дуже довгі зміни в цілях забезпечення загальної безпеки, що може призвести до «високого рівня стресу серед співробітників та їх передчасного вигорання».

Також дослідженнями доводиться наявність високого ризику служби в таких умовах для здоров'я персоналу. Саме на цьому наголошується і у відповідній записці УНП ООН/ВОЗ, що здоров'я співробітників тюрем піддається впливу: зокрема, велика кількість досліджень показали, що ризик інфікування такими захворюваннями, як гепатит В і С, а також на туберкульоз, значно вище серед персоналу, ніж серед звичайного населення.

С. Безносів розглядає стресовість професії пенітенціарія в контексті професійної деформації. Як заявляє дослідник, у кожній професії існують свої комплекси психотравмуючих факторів, що мають як загальну, так і специфічну природу. Найбільш глибокі негативні впливи на особистість працівника властиві професіям типу «людина – ненормальна людина». І розглядає роботу пенітенціарія як «суб'єкт – предметний» підхід до предмета своєї праці. Це призводить до перенесення суто діяльнісних норм як регуляторів активності професіонала в підпростір «життя його особистості» – сферу особистісного спілкування, поведінки, побуту, ділового спілкування з представниками інших професійних цехів і світоглядів.

Стресостійкість як професійно важлива соціально-психологічна якість співробітника ДКВС відіграє ключову роль у виборі поведінки в екстремальній ситуації і є однією з основних навичок, необхідних у безпосередньому контакті із

засудженими. Стресостійкість, у сучасному розумінні, є здатністю особистості знаходити, усвідомлювати і використовувати зовнішні та внутрішні ресурси для збереження адекватності психічного стану навіть в екстремальних умовах. Високий рівень стресостійкості – надійний показник професійної адаптованості співробітника ДКВС, що забезпечує розвиток у нього стійкого позитивного ставлення до виконуваної діяльності. Чим нижче у співробітника рівень стресостійкості, тим вище його вразливість до організаційного стресу, тим частіше переживання дистресу і тим ймовірніше виникнення синдрому професійного вигорання і синдрому хронічної втоми.

Виходячи з перерахованих вище стрес-факторів, що визначають специфіку служби виконання покарань, можна сказати, що вона по своїй суті є екстремальною. Крім цього, екстремальний характер служби пов'язаний з постійною готовністю і можливістю використання засобів та прийомів самооборони, що негативно впливає на емоційний стан працівників, психічне та соматичне здоров'я, якість соціальної взаємодії і, звісно, їх психологічну стійкість та успішність професійної діяльності.

Мойсієнко Ю. О.

ЕКОЛОГІЧНИЙ КОМПОНЕНТ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ДІТЕЙ

Поява напряму екологічної психології обумовлена насамперед тим, що ухвалення вирішення екологічних проблем будь-якого масштабу вимагає перебудови панівного нині антропоцентричного типу екологічної свідомості людей на екоцентричний. С. Дерябо та В. Ясвін визначають екологічну психологію як напрямок психології, що досліджує індивідуальну і групову екологічну свідомість. Вони вважають предметом екологічної психології екологічну свідомість, що розглядається в соціогенетичному, онтологічному і

функціональному аспектах. Під екологічною свідомістю автори розуміють сукупність екологічних уявлень, існуючого відношення до природи, стратегій і технологій взаємодії з нею (Дерябо С., Ясвин В., 1996).

Проблему екологічної свідомості ґрунтовно проаналізовано у працях вітчизняного психолога В. Скребця. Згідно його визначення, екологічна свідомість – рівень психічного відтворення природного і штучного середовища, свого внутрішнього світу, саморефлексія місця та ролі людини у біологічному, фізичному та хімічному світі, а також самоврегулювання та наповнення цього відтворення екологічним змістом (Скребець В., 1998).

Аналіз психологічної літератури показав, що екологічна свідомість та її типи, види, форми вивчались багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, проте особливості екологічної свідомості дітей дошкільного віку досліджені недостатньо.

Дошкільний вік характеризується виникненням нової соціальної ситуації розвитку дитини. У неї вже з'являється коло елементарних обов'язків. Змінюються взаємини з дорослими, набуваючи нових форм, при яких спільні дії поступово зміщуються самостійним виконанням вказівок. Стає можливим досить систематичне навчання відповідно до певної програми, хоча її можна реалізувати лише в тій мірі, в якій вона стає власною програмою дитини. Окрім того, в цьому віці дитина вже вступає в певні стосунки з однолітками, що також визначає ситуацію її розвитку. Важливе місце в цей період відводиться дошкільній освіті.

Дошкільна освіта як соціальне й культурне явище є невід'ємним супутником еволюційного поступу людства. Науковцями вона розглядається як спеціальна сфера соціального життя, своєрідних соціокультурний феномен, сутнісна характеристика етносу, суспільства, людської цивілізації, способів її самозбереження й розвитку, цілісна єдність навчання, виховання, розвитку й саморозвитку особистості. Сучасна дошкільна освіта являє собою синтез багатьох напрямів: національне, культурне, сімейне, економічне виховання тощо. Обов'язковим компонентом закладу

дошкільної освіти є екологічний, який поєднує в собі екологічне виховання та наповнення закладу флорою і фауною.

Дослідники зазначають, що дошкільний вік являється сенситивним періодом для формування суб'єктивного ставлення до природи (Дерябо С., Ясвин В., 1996). Суб'єктивне ставлення до природи у дітей дошкільного віку – це суб'єктивне відображення взаємозв'язків своїх потреб з об'єктами і явищами природи, які є фактором, що обумовлює поведінку. Суб'єктивне ставлення до природи дошкільнят характеризується цілим рядом параметрів: модальність, стійкість, широта, інтенсивність, усвідомленість, емоційність, домінантність, узагальненість, принциповість і свідомість.

Таким чином, формуючи у дошкільників суб'єктивне ставлення до природи необхідно звернути особливу увагу не тільки на засвоєння необхідної системи знань про певні об'єкти чи явища, але й на вміння правильно виразити власне ставлення через конкретні висловлювання, судження і дії, поєднуючи почуття, знання та дії.

У роботах сучасних дослідників відмічається важливість розвитку у дітей дошкільного віку емоційно-позитивного відгуку на об'єкти і явища природи як основи формування пізнавального інтересу, усвідомленості поведінки і бажання знову вступати у взаємодію з природним оточенням. З огляду на це стає очевидним, що пріоритетним завданням екологічного виховання є формування суб'єктивного ставлення до природи, який у цьому віці являється ознакою екологічної свідомості дітей.

Проведений нами аналіз показав, що на сьогодні існує кілька варіантів програм дошкільної освіти, до яких включено заняття з екологічного виховання. Мета проведеного нами дослідження полягала у визначенні рівня сформованості компонентів екологічної свідомості дітей, які навчаються за різними програмами. У дослідженні брали участь вихованці ЗДО з трьох населених пунктів: м. Чернігів (програма «Дитина»), Куликівська громада Чернігівської області (програма «Українське дошкілля»), м. Івано-Франківськ (програма «Соняшник»). Загальна кількість респондентів 90, з них 52% дівчат і 48% хлопців. Вік учасників 5-6 років. У

дослідженні було використано такі методики: вербальна асоціативна методика «ЕЗОП» (Дерябо С., Ясвин В., 1995), анкета для визначення рівня екологічної культури та екологічних знань (Моисеева Л., 2004); методика діагностики екологічних знань дітей дошкільного віку (Чердымова О., 1999).

За результатами дослідження виявлено, що більшість дошкільників загальної вибірки продемонстрували високий рівень екологічної культури. Відповіді свідчать про те, що діти з повагою ставляться до довкілля, намагаються не нашкодити природному середовищу. Досліджувані проявляють турботу стосовно куточка природи, розташованого в дитячому садку та інших об'єктів живої природи. Діти виявили зацікавленість у збереженні рослинного та тваринного світу.

У досліджуваних переважають естетична та етична екологічні установки, котрі є важливою складовою розвитку екологічної свідомості та формування морально-етичних норм ставлення до довкілля. П'ята частина досліджуваних виявили інтерес до природи, її пізнання, тобто продемонстрували когнітивну установку. Найменша частка дітей мають прагматичну установку, тобто сприймають природу як об'єкт користі.

Було з'ясовано, що діти з вищим рівнем екологічних знань мають естетичну та етичну установки. Діти сприймають природу як об'єкт краси та налаштовані на захист та збереження природного довкілля. Такі ж результати показало і співвідношення рівня екологічної культури та установок.

При порівнянні результатів трьох груп за критерієм «освітня програма» виявлено, що з невеликою перевагою компоненти екологічної свідомості більш сформовані у дітей, які виховуються за програмою «Дитина» (м. Чернігів). Проте, стверджувати, що ця програма є найефективнішою, мабуть, не варто, адже на результати могли вплинути інші чинники (місце розташування дитячого закладу, особистість вихователя, рівень розвитку дітей тощо). У цілому можна вести мову про те, що всі три програми є відносно ефективними та сприяють формуванню екологічної свідомості дітей дошкільного віку.

В садочках повинні використовуватись програми, направлені на екологічне виховання дитини. Для забезпечення

морально-етичного компоненту екологічної свідомості дітей, вихователям потрібно застосовувати різноманітні форми та методи викладу матеріалу: прогулянки, екскурсії на вулиці, дидактичні ігри на екологічну тематику, залучення дітей до природоохоронної діяльності, казкотерапію тощо.

Загалом варто зазначити, що екологічний компонент ЗДО є надзвичайно важливою складовою формування людини нового покоління – екологічно орієнтованої, екологічно свідомої та вихованої, гармонійно розвиненої, цілеспрямованої, готової нести відповідальність за екологічне майбутнє нашої держави.

Молочко А. Я.

БРЕНД ЯК СПОСІБ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ КОРИСТУВАЧА СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

В епоху активного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій будь-яка сфера соціального життя пов'язана з використанням цифрового обладнання, програм, платформ та ІТ-інструментів. І це особливо позначилось на бізнес-середовищі, що є об'єднувальним компонентом різнобічної діяльності людини XXI століття. Адже діджиталізація вимагає швидкого реагування та адаптації до змін в споживачській поведінці клієнтів. Саме цим обумовлено актуальність проблеми використання нових інструментів ефективної самопрезентації особистості як у реальному, так й у віртуальному житті.

Усе частіше українські та зарубіжні вчені зосереджують свою увагу на процесах, що відбуваються в мережі Інтернет, зокрема тих, що впливають на свідомість і поведінку особистості. І такий соціально-психологічний феномен, як бренд, є одним із головних у царині наукових розвідок.

Поняття «бренд», незважаючи на свою популярність, і досі не має чіткого тлумачення, а тому є предметом дискусій між практиками і теоретиками – фахівцями з різних галузей науки. Американська маркетингова асоціація вважає, що бренд (від англ. brand) – це назва (ім'я), термін, знак, символ, дизайн, їх деяка комбінація, що використовується, аби впізнавати вироби

певної фірми, тобто є комплексом ідентифікаторів товару або бізнесу.

Крім того, маркетологи розуміють бренд як свого роду торгову марку, яка є стійким іміджем, певною сумою вражень та емоційних відчуттів, які отримують споживачі та користувачі на основі функціональних та емоційних вигід (Кнарр D., 2008; d'Alessandro D., 2002).

Учені виокремлюють два базових підходи та вважають, що бренд можна сприймати у пасивній (як об'єкт, який обумовлює формування певного враження) та активній (як процес формування враження) формах (Володина О., 2011). Проте, інші дослідники дотримуються думки, що бренд як маркетингова категорія, не може виконувати функцію регуляції поведінки (Володина О., 2011) та розглядають бренд як *«систему, що об'єднує товар з його характеристиками, його образ у свідомості споживача, а також концепцію виробника по відношенню до свого товару, торгової марки і споживача»* (Гусева О., 2016). Лише відображення бренду в свідомості споживача наділяє його когнітивними, емоційними та мотиваційними властивостями, що дозволяють регулювати поведінку споживача (Boyett J., Boyett J., 2002).

А. Щербак вкладає в поняття бренд характеристики, які визначають сенс життя людини, створюють комфорт особистісної та соціальної сфери життєдіяльності. Якщо бренд займає місце в свідомості людини, він має можливість існувати та реалізуватися. Учений пояснює: людина прагне знайти щось спільне з брендом, а бренд – з людиною (Щербак А., 2015).

Психологічним феноменом називає бренд М. Андреева та підкреслює його психологічну складову, виражену індивідуальними особливостями особистості (уявлення, цінності, установки тощо), які є основою споживачької поведінки (Андреева М., 2003). Споживачька поведінка – це вибір, який робить суб'єкт на користь того чи іншого бренду. Збіг особливостей бренду та уявлень людини про себе стає стимулом для вибору. Результати досліджень споживчій поведінки доводять те, що за допомогою бренду здійснюється формування у споживача власної ідентичності та Я-концепції. Привласнення бренду певних асоціацій обумовлено

використанням цього бренду референтною для споживача групою. Тому, обираючи певний бренд, споживач отримує такі вигоди, як соціальне схвалення, самовираження, підвищення самооцінки тощо (Escalas J., Bettman J., 2003).

Сьогодні соціальні мережі є не тільки формою організації соціального простору, але й формою буття, соціальним інститутом (Черняк Е., 2017). Очевидним є той факт, що в сучасному світі саме Інтернет виступає одним із найпростіших засобів самовираження та самопрезентації особистості. Демонстрація вибору викликає почуття задоволення та відчуття емоційної приналежності до соціальної групи з такими ж ціннісними орієнтаціями.

Особистість вступає в процес споживання з метою самопрезентації та створення певного образу «Я». Вибір бренду обумовлений приписуванням продукту не тільки ціни, торгової марки, престижу, а й емоцій, почуттів, настроїв. Адже бренд грає роль референтного «суб'єкта» (Друппова С., 2006), є засобом соціальної стратифікації, сприяє усвідомленню та коригуванню соціально-рольового статусу, активно виконує функції ідентифікації, позиціонування й індивідуалізації стилю життя.

Отже, зазначене вище, дозволяє стверджувати: бренд є важливим феноменом сучасності, адже являє собою не лише елемент стратегії розвитку сучасного підприємства, а й виступає одним із нових символічних засобів самопрезентації та є особливо ефективним інструментом самопрезентації в соціальних мережах. Адже завдяки своїм особливостям бренд дає можливість користувачеві створювати образ «Я», орієнтуючись переважно на власний вибір, що, у свою чергу, цілком залежить від індивідуально-психологічних особливостей особистості.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СТРЕСУ ІТ-ФАХІВЦІВ

У відповідь на виклики суспільства, яке стрімко змінювалося впродовж останніх десятиліть, активно розвивається новий тип професій, що потрібні сучасним інноваційним високотехнологічним організаціям. Нова група професій інноваційної сфери (оператори call-центрів, комп'ютерні інженери, web-дизайнери, фахівці у сфері інформаційних технологій, програмісти (особливо java-програмісти), тестувальники, проектні менеджери, працівники HR-відділів, ІТ-консультанти та ін.) стикаються з низкою труднощів, що зумовлюють виникнення професійних стресів. З одного боку, вони спричинюються динамічним, доволі нестабільним організаційним середовищем, а з іншого, – індивідуально-особистісними особливостями спеціалістів ІТ-сфери. Слід зазначити, що у сучасних ринково-конкурентних виробничих сферах професійні стреси вже сприймаються як своєрідна «норма» (Бодров В., 2006).

Фахівці ІТ-сфери стали об'єктом уваги науковців через високу конкурентоспроможність на ринку праці та широку затребуваність їх професії. За даними першого інноваційного технологічного парку UNIT.City за 2018 р., в Україні функціонують 4 тис. ІТ-компаній, де працюють майже 185 тис. розробників. ІТ – друга за експортом галузь в Україні і наша країна одна з перших за обсягом експорту ІТ-послуг в Європі. Водночас, робота фахівців у даній сфері є надзвичайно напруженою, насамперед, через високу «завантаженість» та інтенсивність праці, оскільки попит на ІТ-послуги постійно зростає. Зазначене свідчить про актуальність дослідження особливостей прояву професійного стресу у працівників індустрії високих технологій.

Професійний стрес у сучасних міждисциплінарних розвідках розглядається як багатовимірний феномен, що виявляється у фізіологічних і психологічних реакціях на складну робочу ситуацію чи вид фахової діяльності (Водопьянова Н., Старченкова К., 2009).

Наразі у низці досліджень констатується висока стресогенність діяльності представників ІТ-професій та вивчаються її чинники. Тривалий час увага вчених зосереджувалася здебільшого на виробничих (психосоціальних) стрес-чинниках (В. Барабанщикова, А. Журавльов, Р. Карасек, К. Купер, Н. Малхотр, Дж. Маршал, О. Сафронова та ін.). Виробничі чинники об'єднують сукупність трудових, соціальних та організаційних умов, що можуть завдати фізичної чи психологічної шкоди працівникові ІТ-сфери. До таких умов, зокрема, відносяться: високий темп роботи, складність виконуваних функцій, суперечливість завдань, низький ступінь автономії, недостатнє використання навичок і здібностей фахівця, трудові й міжособистісні конфлікти тощо.

Особистісним чинникам професійного стресу в ІТ-працівників (переважно у програмістів) присвячені роботи Ю. Бабаєва, О. Войскунського, Ф. Брукс, Г. Вейнберг, Н. Вірт, В. Волконської, Е. Дейкстра, С. Макконнелл, М. Смульсон, М. Стасюк, Д. Філоненко, О. Шнайдер, Б. Шнейдерман та ін. В них розглядаються особливості мотиваційно-потребової, ціннісної, емоційної сфери (прояви алекситимії, емоційного інтелекту), копінг-стратегій та стресостійкості, лідерських якостей та комунікативних навичок.

Втім проблематика наслідків професійного стресу (професійного вигорання, особистісних деформацій) та їх зв'язку з індивідуально-психологічними характеристиками у фахівців сфери ІТ залишається маловивченою, оскільки інтерес до її дослідження у нашій країні виник порівняно недавно. Аналіз існуючих теоретичних та емпіричних напрацювань дав змогу виокремити низку чинників, що стосуються вимог до особистісних якостей ІТ-спеціалістів, які суттєво впливають на виникнення у них професійних стресів.

Останнім часом суттєво змінились соціальні стереотипи стосовно ІТ-спеціаліста. Кілька років тому типового айтишника уявляли інтровертованим, байдужим до власної зовнішності, дещо дивакуватим, відстороненим від інших членів колективу, молодиком, який має справу переважно з технікою. Сьогодні він уявляється комунікабельним творчим спеціалістом, націленим на професійне й особистісне зростання, готовим до роботи в

команді й до діалогу з наявними чи майбутніми клієнтами. Це може спричинювати рольовий конфлікт, як почуття невідповідності між власними уявленнями про себе та очікуваннями інших.

Раніше головним для ІТ-фахівця було володіння набором вузькоспеціалізованих знань та технічних навичок, потрібних для обслуговування комп'ютерної техніки. Зараз – найбільш затребуваним на ринку є створення програмних продуктів для численних потреб замовників, що передбачає особистісну креативність, творчий підхід до використання наявного технічного й програмного забезпечення, здатність до саморозвитку і постійної самоосвіти.

Важливою вимогою до особистості сучасного ІТ-фахівця є здатність до роботи в команді. Створення конкретного продукту чи ІТ-аутсорсинг вимагає вміння працювати у команді спеціалістів-суміжників, поєднуючи соціально-психологічні вміння (вибудовувати комунікації, уникати конфліктів, у разі потреби брати відповідальність за прийняття бізнес-рішень і виявляти лідерські якості) із здатністю демонструвати високі професійні (навіть експертні) навички (швидко шукати й опрацьовувати потрібну інформацію, гнучко, аналітично й критично мислити, чітко й зрозуміло презентувати власні ідеї).

Суттєво змінилися вимоги до емоційної сфери ІТ-фахівця. Раніше айтішників орієнтували на роботу зі знаковими системами, а не з людьми, що не вимагало емоційної компетентності, а лише розвинених інтелектуально-когнітивних здібностей, оскільки успішним програмістам властива максимальна раціоналізація пізнавальної діяльності зі спрощенням емоційного та міжособистісного компонентів. Зараз існує потреба в кооперації з іншими членами команди та замовниками, продуктивність якої багато в чому залежить від ефективності взаємодії її членів, а значить і від рівня розвитку їх емоційної обізнаності – емоційного інтелекту. Встановлено, що ІТ-фахівці з низьким рівнем емоційного інтелекту більш схильні до емоційного вигорання.

Надзвичайно стресогенними є мотиваційні чинники, коли позитивна мотивація вибору професії та професійної діяльності (інтерес до техніки, технологій, можливості вирішувати цікаві й

складні завдання, достойна зарплатня) в умовах високої завантаженості та великих обсягів рутинної й нецікавої роботи втрачають свою актуальність.

Також є чинники, що стосуються індивідуально-особистісних властивостей фахівців сфери ІТ. Серед таких – специфіка образу світу, намагання створити власний світ у контексті віртуальної реальності, в якому ігноруються заборони й обмеження, що існують в реальності. Це може призводити до непорозумінь з колегами, адміністрацією, клієнтами. Окремі індивідуальні риси (професійна та особистісна мобільність, автономність, стійкість до невизначеності, схильність до ризику, відкритість змінам) сприяють виконанню ІТ-фахівцями індивідуальних проєктів, але перешкоджають у ситуації командної роботи. Отже, психологічна специфіка виникнення та перебігу стресу у фахівців ІТ-сфери залежить не лише від зовнішніх чинників та умов, але й значною мірою визначається внутрішніми чинниками.

Саме в особистості сучасного ІТ-фахівця, його свідомих та несвідомих настановах, особистісних смислах, цілях, потребах, мотивах професійної діяльності, внутрішній позиції в міжособистісній взаємодії, на нашу думку, криються справжні глибинні детермінанти професійного стресу. Дослідження цих причин має стати предметом майбутніх емпіричних досліджень.

Москальов М. В.

КОУЧИНГ ЯК ЗАСІБ УСПІШНОГО ВХОДЖЕННЯ ВЧИТЕЛІВ В ОСВІТНЮ ОРГАНІЗАЦІЮ

В умовах соціально-політичних та економічних трансформацій в українському суспільстві висуваються нові вимоги до сучасних фахівців у різних галузях народного господарства. Особливої уваги надається проблемі входження фахівців в організацію. Варто зазначити, що кожна людина в своєму житті переживала ситуації, пов'язані із входженням на нове місце роботи, які супроводжуються тривожністю, внутрішнім неспокоєм тощо. Реформування та трансформація

освітнього середовища, вимагає від педагогічних працівників докорінного переосмислення своєї діяльності з врахуванням основ концепції Нової української школи. Актуальним наразі є розробка новітніх методів підготовки вчителів української школи, особливо молодих вчителів до нових умов професійної діяльності, з метою засвоєння не лише особливостей навчального процесу, але і нових вимог професійної діяльності. До таких методів можна віднести коучинг, який сприятиме ефективному входженню молодого вчителя в освітнє середовище.

У визначенні Міжнародної Федерації Коучинга (ICF) коучинг – це безперервне співробітництво між коучем та фахівцем, яке допомагає останнім досягти реальних результатів у своєму особистому і професійному житті. За допомогою процесу коучингу фахівці поглиблюють свої знання, покращують свій коефіцієнт корисної дії і підвищують якість життя. Відомі такі види коучингу:

- *Executive coaching* (коучинг для вищого менеджменту) – важливий особливо, коли топ-менеджер розпочинає керівну/управлінську діяльність.

- *Leadership coaching* (коучинг лідерства) – спрямований на взаємодію з менеджером, відповідальним за управління колективами.

- *Life Coaching* (лайф-коучинг) – концентрується на плануванні життя і досягненні власних цілей.

- *Business-coaching* (бізнес-коучинг) – формування динамічної, креативної позиції в конкурентному середовищі, а також підтримка і супровід в розвитку бізнесу.

- *Careers coaching* (коучинг кар'єри) – інтерактивний процес співпраці клієнта і коуча у сфері професійної діяльності клієнта. Завдання кар'єрного коучинга: розробка плану професійного розвитку, встановлення кар'єрних цілей, визначення і використання своїх талантів, аналіз і визначення важливих аспектів своєї ідеальної роботи і професії, пошук вигідної роботи, стратегія пошуку роботи тощо

- *On-Job-Coaching* (коучинг на робочому місці) – зосереджений на розвитку компетенції під час виконання роботи. Коуч бере участь в подіях щоденної роботи клієнта і,

надаючи зворотній зв'язок, підтримує клієнта в підвищенні рівня його професійної компетентності.

Відомі різні підходи до розуміння та визначення поняття «коучинг» (Нежинська О., Тищенко В., 2015):

- методика розкриття потенціалу особистості для максимізації власної продуктивності та ефективності (Голліві Т., 2007);

- розкриття потенціалу людини з метою максимального підвищення її ефективності (Уйтмор Дж., 2005);

- мистецтво сприяти підвищенню результативності, навчанню та розвитку іншої людини (Дауні М., 2013);

- здійснює позитивні зміни за рахунок внутрішнього потенціалу людей, команд, організацій (Аткінсон М., 2009);

- процес підтримки розвитку і закріплення умінь за допомогою другої особи – коуча – через спостереження, постановку цілей і завдань, регулярне надання зворотного зв'язку і тренування нових моделей поведінки (Цивінська А., 2013).

Отже, узагальнюючи ми можемо констатувати, що коучинг охоплює різнобічні аспекти професійної діяльності фахівців, у тому числі і вчителів та сприяє особистісному та професійному розвитку особистості.

Водночас вивчення зарубіжної та вітчизняної наукової літератури показало недостатність вивчення проблеми успішного входження молодих вчителів в освітню організацію.

Аналіз наукової літератури та практичний досвід надав можливість визначити, що *входження молодого вчителя в освітню організацію* розглядається як процес взаємодії фахівця та організації, під час якої відбувається прийняття та усвідомлення людиною норм та цінностей організації, особливостей корпоративної культури та відповідальності за виконання нових обов'язків; а також відповідно сама організація повинна брати на себе зобов'язання зацікавлювати людину відповідно місії та завдань організації, змінювати стереотипи та старі норми поведінки натомість прививати нові, вмотивовувати до роботи (Москальов М., 2012; 2017).

Виокремлено такі етапи процесу входження (Зайцева Т., 2016):

- ознайомлення з організацією (система управління, система розподілення праці, процедура ведення справ, правила прийняття рішень, корпоративна культура);

- ознайомлення з колективом (входження в комунікативний процес, групові правила, норми та процеси, стиль лідерства й управління, система неформальних відносин, нові колеги);

- ознайомлення з робочим місцем (вимоги до робочого місця, функціональні обов'язки, зона відповідальності, умови праці, умови оплати та підведення підсумків).

Тобто, можна відмітити, що основними етапами входження в освітнє середовище виділено такі етапи, як первинне ознайомлення з організацією; ознайомлення з колективом; засвоєння умов праці, функціональних обов'язків тощо.

Відомі різні підходи щодо розуміння вдалого входження в організацію (Москальов М., 2012): одні автори присвячували свої дослідження психологічним умовам входження працівників в організацію (W. Kahn); другі – надають перевагу відповідальності організації та стверджують, що професійні обов'язки не повинні призводити до виникнення «професійного вигорання» працівника (С. Maslach, S. Jakson, M. Leiter); інші – вказують на те, що вся відповідальність лежить на фахівцях, які повинні з гордістю та сумлінно виконувати місію організації, повністю концентруючись тільки на своїх професійних обов'язках (A. Bekker, E. Demerouti, W. Schaufeli, M. Salanova, V. Gonsales-Roma) (Чугунова А., 2005).

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, можна зазначити, що коучинг в освітньому процесі допомагає успішному входженню вчителів в освітню організацію. Визначено, що входження молодого вчителя в освітню організацію розглядається як процес взаємодії фахівця та організації, під час якої відбувається прийняття та усвідомлення людиною норм та цінностей організації, особливостей корпоративної культури та відповідальності за виконання нових обов'язків; а також відповідно сама організація повинна брати на себе зобов'язання зацікавлювати людину відповідно місії та

завдань організації, змінювати стереотипи та старі норми поведінки натомість прививати нові, вмотивовувати до роботи.

Мунасіпова-Мотяш І. А.

АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Дана робота присвячена вивченню особливостей екологічної свідомості у взаємозв'язку з ціннісно-мотиваційною сферою старшокласників. Необхідність у проведенні досліджень на вказану тему обумовлюється, на наш погляд тим, що в даний час, проблема взаємодії людини та природи, а також дії людського суспільства на довкілля стала дуже гострою і прийняла величезні масштаби. Забезпечити сталий розвиток сучасного суспільства може лише діяльність, що виконується на основі глибокого розуміння законів природи, врахування численних взаємодій в природних угрупованнях, усвідомлення того, що людина – це всього лише частина природи. Це означає, що еколого-етична проблема постає сьогодні не тільки як проблема збереження навколишнього середовища від забруднення та інших негативних впливів господарської діяльності людини на Землі. Вона переходить в проблему запобігання стихійної дії людей на природу, в свідому, цілеспрямовану, взаємодію з природою, що планомірно розвивається. Така взаємодія здійснена за наявності у кожної людини достатнього рівня еколого-етичної культури, екологічної і етичної свідомості, формування яких починається з дитинства і продовжується все життя.

Спираючись на аксіологічний підхід до екологічного виховання, який визначає ціннісні орієнтації, як результуючу категорію екологічної свідомості поряд з професійною та функціональною категоріями (Скребець В., Шлімакова І., 2014), а також, враховуючи культурно-історичний аспект аксіологічної психології особистості, що відстежує процес присвоєння індивідом заданих суспільством духовних цінностей як зразків соціально бажаної поведінки (Карпенко З., 2009), зрозумілим

стає важливість підвищення екологічної культури молодого покоління шляхом екологічного виховання особистості (Мунасіпова-Мотяш І., 2018). Виходячи з всього зазначеного вище, метою дослідження є виявити взаємозв'язки між компонентами екологічної свідомості та ціннісними орієнтаціями старшокласників.

Загальна кількість респондентів склала 90 старшокласників чернігівських шкіл (64% – дівчата, 36% – хлопці). Вивчення особливостей екологічної свідомості як сфери буденної свідомості старшокласників проводилося за допомогою методики діагностики складових буденної свідомості «Здоровий глузд, мораль і право» В. Скребця, яка дозволяє рівною мірою здійснювати психометрію моральної, економічної та екологічної свідомості (для порівняння) в системі заданого діапазону моральних норм. Для вивчення ціннісно-мотиваційної сфери та учнів підліткового та раннього юнацького віку використано методику «Ціннісні орієнтації» М. Рокича. Для обробки результатів користувалися комп'ютерною програмою SPSS 22.0.

Аналіз результатів, отриманих внаслідок вивчення складових буденної свідомості за методикою «Здоровий глузд, мораль і право» В. Скребця виявив наступне. Серед усіх сфер буденної свідомості старшокласників найбільш розвиненим є компонент Я-концепції моральної свідомості (середнє значення $2,62 \pm 0,79$), учні підтримують традиційні норми моралі, моральні цінності у них знаходяться в основі особистісних цінностей. На досить високому рівні знаходиться поведінкова складова екологічної свідомості (середнє значення $2,51 \pm 0,78$), що свідчить про вміння та схильність пов'язувати поведінку і діяльність з екологічними проблемами, морально-етичні норми у взаємодії з оточенням, увагу й заохочення екологічної культури в життєдіяльності респондентів, екологічну спрямованість на захист довкілля, раціональний (розумово обґрунтований) підхід до втручання в природу, еконормативну поведінку, тобто їх взаємодія з природою побудована на принципі зваженості впливів на довкілля. Досліджувані зацікавлені у збереженні природного світу у всій його

різноманітності, мають певний досвід природоохоронної поведінки.

Найменше в опитаних респондентів проявляються наступні складові буденної свідомості: компонент правосвідомості в Я-концепції (середнє значення $2,40 \pm 0,65$), поведінкова складова економічної свідомості (середнє значення $2,35 \pm 0,70$). Це можна пояснити тим, що старшокласники недостатньо обізнані в правових та економічних питаннях, не мають практичного досвіду в цих галузях. Таким чином, у досліджених учнів найбільше розвинуті такі складові буденної свідомості: компонент Я-концепції та поведінковий компонент моральної свідомості. Найменші рівні прояву мають: Я-концепція правосвідомості та поведінкова складова економічної свідомості. Щодо компонентів екологічної свідомості, у вибірці в цілому найбільше розвинута поведінкова складова екологічної свідомості (середнє значення $2,51 \pm 0,78$).

Аналізуючи результати дослідження ціннісно-сислової сфери старшокласників за допомогою методики «Ціннісні орієнтації» М. Рокича виявлено наступні тенденції. Серед усіх термінальних цінностей найбільш значимими для респондентів всієї вибірки являються: здоров'я (так вважають 73,3% респондентів), щасливе сімейне життя (47%), любов (50%). Натомість незначний відсоток респондентів обрали такі цінності, як наявність хороших і вірних друзів (32,2% респондентів) та розвиток особистості (18,9%). Серед інструментальних цінностей в опитаних студентів переважають: вихованість (у 50% респондентів), освіченість (у 40%). Натомість досить невеликий відсоток респондентів обирають такі цінності, як чесність (31,1%) та відповідальність (25,6%). Таким чином, досліджувані цінують здоров'я, традиційні сімейні цінності та цінності, якими характеризується інтелігентна, освічена людина.

З метою визначення взаємозв'язків складових буденної свідомості та цінностей нами був застосований метод кореляційного аналізу (коефіцієнт кореляції Спірмена). Виявлено, що існує прямий кореляційний зв'язок між когнітивною складовою екологічної свідомості та твердою волею ($r=0,3$; при $p \leq 0,01$). Оскільки високий розвиток даного

компонента екологічної свідомості у частини старшокласників свідчить про їх схильність до розуміння гармонії і внутрішнього комфорту, збереження довкілля та життєвого середовища як моральної норми і гідності людини, обачності зваженості й відповідальності щодо охорони і захисту природи, вимогливості до себе й інших стосовно екологічних дій та вчинків, то зрозумілим стає зацікавленість цих учнів у розвитку твердої волі. Установлений зв'язок свідчить про наступні тенденції: якщо серед сфер буденної свідомості домінуючою буде когнітивна складова екологічної свідомості, то учні цінують тверду волю тому, що вона дає можливість активно здобувати необхідні знання та проявляти еконормативну поведінку.

Між поведінковою складовою екологічної свідомості та щасливим сімейним життям встановлено прямий кореляційний зв'язок ($\rho=0,3$; при $p\leq 0,05$). Тобто, чим вище розвинена у респондентів поведінкова складова екологічної свідомості, тим більше значення відіграє така цінність, як щасливе сімейне життя. Можна припустити, що респонденти пов'язують бережне ставлення до природи з традиційними сімейними цінностями, з екологічним вихованням в сім'ї, увагою й заохоченням до екологічної культури в життєдіяльності родини. Можливо, ці учні мають приклад еконормативної поведінки у власній родині, всією родиною беруть участь в акціях щодо збереження навколишнього середовища.

Наступний прямий кореляційний зв'язок існує між такими структурними компонентом екологічної складової буденної свідомості, як Я-концепція та тверда воля ($\rho=0,2$; при $p\leq 0,05$), тобто в даному випадку, при переважаючих екологічних цінностях в системі Я-концепції, тверда воля буде досить розвинутою, що говорить про стійкість, витривалість, відстоювання своєї думки. Також існує прямий зв'язок між структурним компонентом Я-концепції екологічної складової буденної свідомості та щасливим сімейним життям ($\rho =0,2$; при $p\leq 0,05$). Тобто, чим вище Я-концепції екологічної складової буденної свідомості, тим більш значимою цінністю являється щасливе сімейне життя. Це може говорити про досить стійкі уявлення про себе, моральні норми поведінки, ставлення до інших, у старшокласників з високим розвитком даного

компонента екологія ототожнюється з моральними принципами особистості, завдяки чому цінуються гармонійні відносини в сімейному житті.

Таким чином, високий рівень розвитку компонентів екологічної свідомості старшокласників зумовлює надання переваги ними в ціннісно-мотиваційній сфері таких цінностей, як тверда воля та щаслива сімейне життя, що зумовлює їх відповідальне ставлення до власної поведінки в довіллі, використання морально-етичних норми у взаємодії з оточенням, збереження стабільності в сім'ї як структурній одиниці суспільства.

Надьон В. П.

СПІЛЬНОТИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ

Психологія ХХІ століття працює над розробкою теорії і практики, які спрямовані на запобігання та пом'якшення наслідків прямого і структурного насильства. Сучасна психологія прагне знайти шлях до сприяння ненасильницькому управлінню конфліктами та прагненню до соціального правосуддя (миротворчості) (Клебер Р., 2002).

Загальновідомо, що емоції, здоров'я, благополуччя, психологічна стійкість здійснюють вплив на стабільність та мир – як особистий мир, так і мир у спільноті, національний та глобальний мир. Позитивний особистісний досвід, благополуччя, стійкість фактично спрямовані на особистий та міжособовий мир, проте це може завдати шкоди як громаді, так й іншій особі. Що ж таке мир? Це не лише важливий стан, але також і позитивний досвід особистості. Дослідження, проведені в країнах південної Європи, виявили асоціацію слова «мир» з термінами «благополуччя», «любов», «свобода». Доведено, що в мирних спільнотах мешканці більше цінують гармонію, радість від життя. Потрібно відзначити, що мир – це не тільки стан відсутності (мінімізації) насильства, а це, у першу чергу, стан соціальної справедливості, розвитку гармонійних відносин (Клебер Р., 2002).

По-перше, мирне суспільство може бути основою для позитивного особистісного досвіду людини; по-друге, позитивний досвід особистості робить шанси на мир більшими. На думку багатьох вчених, сильні сторони характеру (прощення, самоконтроль, милосердя) пов'язані зі зниженою реактивністю по відношенню до негативних подій. Отже, позитивні емоції та власний позитивний досвід можуть сприяти миру. Але до небажаних наслідків (жорстока поведінка, ризиковані дії, нехтування безпекою) може призвести не лише відсутність позитивного досвіду особистості, але й занадто високий рівень щастя. Прагнення досягти мети може негативно вплинути на соціальні стосунки в групі, оскільки індивід концентрується на власній особі, а не на взаєминах з іншими людьми.

Для того щоб сприяти розвитку миру, потрібно краще розуміти, що для різних груп і культур означають такі поняття, як «щастя» і «благополуччя». Оптимальне функціонування окремої особи може негативно впливати на інших членів громади, процвітання однієї групи може мати негативні наслідки для іншої групи. Питання мирного співіснування завжди цікавило психологів Європи, Північної Америки, Австралії. Сучасна психологічна наука може знайти альтернативу зусиллям спрямованим на забезпечення миру шляхом застосування зброї (Клебер Р., 2002).

Фаза «ненасильницького міжгрупового конфлікту», згідно з думкою теоретиків і фахівців конфлікту, є періодом, коли сторони конфлікту мають розбіжності в поглядах, цілях або інтересах (реальних чи уявних). Небезпечні форми насильства під час цієї фази не мають місця. Проте, якщо розбіжності не залагоджено, настає наступна фаза – «міжгрупове насильство». Коли закінчується ця фаза, настає третя фаза – «після насильства», яка може змінитися фазою «ненасильницького міжгрупового конфлікту» (у тому випадку, коли останній не взято під ефективний контроль) (Лінн Р., 2001).

Потрібно зазначити, що психологія може зробити значний внесок у розвиток розуміння психосоціальних коренів людської жорстокості і масового насильства, включаючи війну, тероризм, геноцид та ін. Ці знання допомагають нам спільно працювати з

іншими дисциплінами та програмами (урядовими і неурядовими) для розробки моделей та політики щодо раннього попередження, запобігання конфлікту і дозволяють знайти шлях до примирення (Клебер Р., 2002; Лінн Р., 2001).

Панченко В. О., Позняк Т. М.

ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ

Конфлікти властиві всім сферам життєдіяльності людей. В процесі взаємодії відбувається постійне зіткнення їх цінностей, інтересів, поглядів, мотивів, психологічних особливостей та інших характеристик, що складають ядро індивідуальності. Відмінності в даних показниках часто лежать в основі виникнення конфліктів особистості в різних сферах її життя. Не є винятком і студентське середовище, особливістю якого є додаткові фактори психічного перенапруження, такі як підвищена скупченість і тривала групова ізоляція. Студентська молодь складає одну з основних рушійних сил суспільства, тому важливим є ретельне вивчення конфліктів для раннього їх розпізнавання та попередження, а при їх виникненні – ефективного управління.

Тема конфліктів завжди була об'єктом дослідження науковців і вивчалася представниками психологічних напрямків як зарубіжної, так і вітчизняної науки. Сьогодні в Україні проблему конфліктів успішно розробляють І. Булах, О. Винославська, О. Волянська, А. Гірник, Л. Долинська, Г. Ложкін, І. Кошова, Н. Коротенька, В. Кушнірюк, М. Пірен, Н. Пов'якель. Міжособистісні конфлікти у студентському середовищі стали предметом досліджень К. Лисенко-Гелемб'юк, Н. Макачук, Л. Матяш-Заяц та інших.

Дане дослідження було спрямоване на вивчення конфліктності студентів та визначення стилю їх поведінки в конфліктних ситуаціях. Діагностичний інструментарій був представлений наступними методиками: анкета на самооцінку конфліктності, частоту вступу в конфліктну взаємодію та

причини конфліктів; методика діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки К. Томаса (адаптація Н. Гришиної); методика «Чи конфліктна Ви особистість?» (В. Рогов). В дослідженні взяли участь 64 студенти віком від 17 до 21 року (49 дівчат, 15 хлопців), що навчаються на психолого-педагогічному факультеті НУЧК імені Т. Г. Шевченка за спеціальністю «Психологія».

Аналіз результатів дає змогу стверджувати, що основними причинами конфліктів студенти вважають: особливості характерів (43%), несумісність в поглядах та інтересах (26%), брехню та непорозуміння (11%). Власний рівень конфліктності студенти оцінюють як середній (76%) і більшість з них заявляє, що рідко вступає в конфлікти (56%).

В результаті дослідження встановлено, що найчастіше поведінка в конфліктах у студентів проявляється у вигляді компромісу (43% позитивних відповідей). Це вказує на те, що в конфліктних ситуаціях у молоді є схильність до врегулювання розбіжностей на основі взаємних поступок. Цей стиль передбачає поєднання як індивідуальних, так і колективних зусиль в подоланні конфліктів.

Наступний по частоті спосіб реагування в конфліктах – співпраця (31%). Співпраця спрямована на втілення в життя учасниками конфлікту інтересів обох сторін, передбачає спільний пошук такого рішення, яке б влаштувало усі конфліктуючі сторони. Дана стратегія стає можливою за умови виявлення та розуміння зовнішніх та прихованих внутрішніх причини конфлікту, за умови готовності конфліктуючих сторін діяти спільно заради досягнення спільної мети. Стиль співпраці використовують, якщо треба розв'язати яку-небудь проблему без нанесення збитку іншій стороні. Випадки бажаного застосування цього стилю поведінки відомі: проблема важлива для конфліктуючих сторін і вони хочуть добровільно на рівноправній основі обговорити спірні питання і взаємовигідно вирішити її спільно; сторони рівні по соціальному статусу; конфліктуючі поступають як партнери, довіряючи один одному, зважаючи на потреби, вибір і побоювання іншої сторони. Співпраця дуже вигідна, оскільки кожна сторона отримує максимум користі і майже не має втрат. Результат співпраці –

спільно знайдений оптимальний вихід з конфлікту, рішення, що влаштовує обох, зміцнення взаємодії сторін.

В науковій літературі констатується, що учасники конфліктної взаємодії на практиці дуже рідко застосовують дану стратегію, адже вона вимагає багато часу, терпіння, мудрості. Результати даної вибірки доводять протилежне – третина досліджуваних студентів націлена на одночасну реалізацію власних інтересів і припускає спільний пошук такого взаємоприйняттого рішення, яке б відповідало інтересам усіх конфліктуючих сторін.

Такі стилі поведінки, як уникнення, пристосування та суперництво у вигляді позитивних відповідей зустрічалися рідше, ніж два попередніх. Для тих студентів, що обирають стратегію уникнення (11%) характерною є відсутність намірів співпрацювати і застосувати зусилля для реалізації своїх інтересів, їм властиве бажання піти від конфлікту. Стиль уникнення використовують тоді, коли проблема не є суттєвою і не заслуговує значних витрат часу і сил, коли є можливість досягти мети неконфліктним шляхом, коли сторони уникають ускладнень в стосунках з різних причин та коли необхідно виграти час для отримання кращого результату. Уникнення є доцільним при емоційному міжособистісному конфлікті в студентському середовищі, оскільки один з конфліктуючих адекватно оцінює ситуацію і розуміє, що найбільш вірним рішенням є ухилення від участі в ньому.

Для пристосування (10% опитаних), як пасивного стилю поведінки в конфлікті, характерним є намагання згладити протиріччя, зберегти взаємовідносини, використовуючи при цьому поступливість і готовність до примирення. При цій стратегії поведінки враховуються інтереси партнерів і застосовуються спільні дії. В студентському середовищі здебільшого це конфлікти організаційного характеру, особливо по ієрархічній вертикалі «викладач–студент».

Дослідження виявило найменшу кількість студентів, що використовують даний стиль суперництва у конфліктній взаємодії (7%). Суперництво спрямоване на досягнення власних інтересів, водночас не враховуючи інтересів опонента.

Конфліктуючий намагається нав'язати своє рішення і будь-яким способом перемогти в конфлікті.

Дослідження загального рівня конфліктності студентів дало наступні результати. Трохи більше третини опитаних (38%) мають середній рівень конфліктності, більшість студентів (57%) – низький, і лише 5% – високий. Як бачимо, ці дані, у принципі, узгоджуються із результатами попередньої методики.

Отже, більшість студентів психологічного профілю навчання є неконфліктними особистостями, для них характерні налагоджені стійкі взаємовідносини із одногрупниками, товариськість, доброзичлива атмосфера та дружня прихильність. Вони не часто вступають в конфліктну взаємодію, а коли і стають учасниками конфлікту, більшість з них обирають поведінку за типом компромісу або співпраці.

Панченко М. В.

СІМ'Я В УЯВЛЕННЯХ ПРЕДСТАВНИКІВ ПОКОЛІННЯ Z

У сучасному суспільстві спостерігається підвищений інтерес до феномену сім'ї та уявлень про нього молодого покоління, обумовлений динамікою трансформації сформованих гендерних відносин і пов'язаних з ними економічних перетворень. Протягом останнього сторіччя уявлення про сім'ю та сімейні цінності помітно змінилися. Так, якщо до середини ХХ ст. сім'я вважалася мікромоделлю суспільства з атрибутами патріархальності, то зараз вона розглядається як подружня родина, в якій домінують рівноправні стосунки, стабільність шлюбу залежить від бажань, потреб й особистісних якостей сімейної групи.

Поняття «сім'я» розкривається як соціальний інститут і мала соціальна група, що володіє історично певною організацією, члени якої пов'язані шлюбними або родинними відносинами, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю, соціальна необхідність у якій обумовлена потребою суспільства у фізичному і духовному відтворенні населення (Ивашкина Ю., 2014).

Д. Медкова розглядає сімейні цінності як позитивні і негативні показники значущості об'єктів, які відносяться до заснованої на єдиній спільній діяльності людей, пов'язаних узами шлюбу-батьківства-споріднення, в зв'язку з залученням цих об'єктів в сферу людської життєдіяльності, людськими інтересами, потребами, соціальними відносинами (Медкова Д., 2015). Традиційними в українському суспільстві прийнято вважати класичні історичні уявлення про сімейні цінності: офіційна реєстрація шлюбу, тривалість шлюбних відносин, народження і виховання дітей, традиційний поділ ролей в родині на чоловічі і жіночі, вірність, взаємоповага всіх членів сім'ї і стійкий пріоритет збереження шлюбу над розлученням (Миколук О., 2019).

Сімейні цінності притаманні сучасній студентській молоді («поколінню Z») такі: підвищення віку вступу в шлюб і народження дітей, різноманіття форм шлюбних відносин і форм сімейних об'єднань, поширення позашлюбної народжуваності, росте частка молодих людей, які переконані, що всі сімейні справи повинні виконуватися разом або в рівній мірі розподілятися між чоловіком і дружиною. У молодих чоловіків все частіше зустрічаються настанови на відповідальне батьківство, вони демонструють більший інтерес до власних дітей, цікавляться питаннями планування вагітності, долучаються до партнерських пологів (Жукова М., Запорожец В., Шишкіна К., 2014).

Дослідження особливостей уявлень сучасної студентської молоді різної статі про сім'ю та сімейні цінності здійснювалося нами серед студентів психолого-педагогічного факультету Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Всього в опитуванні взяло участь 52 особи, віком 18-22 роки (покоління Z), з них: 31 юнка і 22 юнаки, які мешкають в райцентрах Чернігівської області. Було використано: методика «Актуальні цінності студентської молоді», опитувальник «Рольові очікування у шлюбі» А. Волкової, авторську анкета.

Отримані результати емпіричного дослідження дозволили констатувати, що найбільш значущими в уявленнях представників покоління Z цінностями є: сім'я, здоров'я,

матеріальне благополуччя (для юнаків); сім'я, здоров'я, освіта, друзі; свобода і самостійність; відпочинок; престиж, статус (для дівчат); а от спілкування з природою і творчість – виступають другорядними цінностями для опитаних обох статей.

Як бачимо, цінність сім'ї – пріоритетна, оскільки респонденти обох статей вважають створення родини найбільш відповідальним етапом розвитку їх стосунків. Не виключено, що на формування цих переконань безпосередній вплив здійснює здавна існуючий «родинний стереотип», оскільки у слов'янській культурі інститут сім'ї – один із основоположних.

Найважливіші українські сімейні цінності (у стосунках з реальним партнером) хлопці вбачають у підтримці, відповідальності, взаєморозумінні, повазі, щирості, коханні, вірності, довірі; а дівчата – у підтримці, коханні, повазі, розумінні, довірі.

Міжособистісні стосунки з «ідеальним обранцем» у дівчат побудовані на взаємоповазі, підтримці, довірі кохані; у хлопців ці стосунки більш різноманітні за своїм характером та проявами, вони схожі на закоханість або на спокійне кохання, або на щире кохання.

Аналізуючи уявлення представників покоління Z про власні родинно-шлюбні стосунки, бачимо наступне. Найбільш вдалим віком для вступу в шлюб, на думку хлопців, є вік 26-30 років, для дівчат 21-25 років. Більшість респондентів вважають нормальним незареєстроване співжиття зі своїм обранцем, щоб «краще роззнайомитися, пізнати одне одного». Але потім, після більш детального «знайомства», якщо з'являється реальна перспектива встановлення тривалих близьких стосунків, і хлопці, і дівчата сподіваються й наполягають на реєстрації шлюбу. Представники покоління Z вважають, що діти (яких буде двоє), повинні народжуватися тільки в зареєстрованому шлюбі.

Особливість близьких стосунків, які будують представники покоління Z, полягає в тому, що: для дівчат близькі взаємини – це одностайно – намагання максимально зблизитись з партнером, навіть відверто порушуючи його особистий простір; а у хлопців можливі три варіанти розвитку «сімейного сценарію»: або партнерство на основі кохання, або

просто дружба, або дотримання ні до чого не зобов'язуючих невизначених стосунків.

Зважаючи на викладене вище, можна констатувати, що уявлення про сім'ю витримали ряд трансформацій, доповнень та уточнень у ході еволюції. Наразі зазначені уявлення про родину (у представників покоління Z) помітно ускладнилися і потребують певного коригування у процесі впровадження спеціальної сімейної політики, яка буде заохочувати сімейну організацію життя суспільства, і пропагувати безперервне втілення фундаментальних функцій інституту шлюбу – збереження традиційних цінностей, зміцнення подружніх стосунків, народження і виховання психологічно благополучних дітей.

Панченко Т. С., Ющенко І. М.

УЯВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ПРО ЦІННОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Значні трансформації, що відбуваються у всіх сферах суспільного життя, з неминучістю змінюють саму людину, її настанови, ставлення та цінності. Зміни, що останнім часом відбуваються у вищій освіті (інформатизація, розвиток сучасних комп'ютерних технологій, комерціалізація, масовий характер) не лише впливають на її зміст, форми та методи навчання, але на ставлення молоді до вищої освіти як до цінності, а отже й на її уявлення про цінності сучасної вищої освіти.

Ситуація невизначеності, відсутність єдиного вектору розвитку суспільства та освіти, що ставить молодь в умови вибору різноспрямованих та різнопланових орієнтацій, природно, відображається у свідомості та впливає на навчальну діяльність студентів. Основний психологічний конфлікт здобувача вищої освіти в умовах суспільних трансформацій пов'язаний з одночасним існуванням двох різноспрямованих тенденцій розвитку сучасної освіти. З одного боку, чітко визначилась тенденція до гуманізації освіти. Українські дослідники Г. Балл, І. Бех, О. Бондарчук, М. Боришевський,

С. Гончаренко, П. Кононенко, О. Пехота, В. Рибалко, М. Романенко, В. Семиченко та ін. єдині в тому, що гуманізація є безальтернативним шляхом розвитку освіти. З іншого, зростають вимоги до неї, як до інваріантного щодо культурних та національних особливостей процесу, який має керуватися суто прагматичними цілями підготовки вузько орієнтованих майбутніх спеціалістів на рівні світових стандартів. Останні повинні володіти знаннями та вмінням, що забезпечують їхню конкурентоспроможність на ринку праці, а також бути спрямованими на високі особисті досягнення.

Проблемі цінностей та ціннісних орієнтацій студентської молоді присвячені численні роботи вітчизняних та зарубіжних авторів. Дослідники зазначають, що девальвація традиційних цінностей є характерною рисою сучасності: знецінюються сімейні, колективістські, духовно-моральні цінності. Натомість підвищується значущість цінностей свободи, цінностей вільного вибору та особистих досягнень (Балакірева О., 2000; Васенина І., 2007; Максимова О., 1999; Руднева С., 2014; Савчук О., 2000 та ін.)

Увагу дослідників, як соціологів так і психологів, досить часто привертають питання популярності та престижності різних напрямків освіти, чинники затребуваності тієї чи іншої спеціальності (Галковська Т., 2004; Локтев В., 2005; Семиволос П., 2011; Суржик Л., 2019 та ін.). Втім питання цілей та цінностей сучасної вищої освіти, ставлення здобувачів вищої освіти до знань лишаються недостатньо дослідженими і потребують вивчення. Тим більш актуальності ці питання набувають у зв'язку з динамічними змінами, які відбуваються в сучасній освіті, та які обумовлюють зміни в ціннісному освітньому векторі. Відтак, метою нашої роботи є дослідження уявлень студентів різного профілю навчання про цінності вищої освіти.

Студентам закладів вищої освіти різного профілю навчання був запропонований перелік цінностей сучасної вищої освіти з їх описом. Вони мали оцінити цінності за ступенем важливості для своєї освіти. Вибірку склали 97 осіб, з них 67 студентів Чернігівського національного технологічного університету та 30 студентів НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

Серед цінностей вищої освіти найбільш значущими для студентів технологічного профілю виявились цінності особистої ініціативи, що передбачають прагнення до успіху, вміння відстоювати свої права, інтереси та здатність до кар'єрного зростання. На другій позиції знаходяться цінності свободи та демократії (плюралізм думок, представницьке управління, демократичне прийняття рішень, вільний вибір, відсутність примусу та дискримінації тощо). Третю позицію зайняли цінності особистісного та професійного зростання, реалізації власних сил та здібностей, можливості розвитку та самовдосконалення.

Найменш значущими для студентів технологічного профілю виявились цінності національних традицій, поваги до своєї культури та свого народу, розвитку національної ідентичності. Повага до інших культур, терпимість до інших національностей та толерантності до людей «не таких, як я сам» посіли передостаннє місце у переліку цінностей студентів технологічного профілю. Цінності пізнання (осягнення, проникнення вглиб явищ, розуміння їхньої суті, наукове знання з його принципами об'єктивності, раціональності, достовірності, тощо) є далеко не пріоритетними для вказаних досліджуваних (11 ранг серед 13 цінностей).

Натомість для студентів педагогічного профілю навчання найбільш значущими виявились такі цінності вищої освіти, як знання національних досягнень та традицій, повага до своєї культури та свого народу, розвиток національної ідентичності. На другому за значущістю місці для студентів-майбутніх педагогів виявились цінності пізнання, осягнення, проникнення силою розуму вглиб явищ, розуміння їхньої суті, наукове знання з його принципами об'єктивності, раціональності, достовірності тощо. Третю позицію займають цінності поваги до інших культур, терпимість до інших національностей та толерантність до людей «не таких, як я сам».

Водночас, найменш значущими для студентів-майбутніх педагогів є цінності особистої ініціативи, прагнення успіху, почуття власної гідності, вміння відстоювати свої права, інтереси та здатність до кар'єрного зростання, можливості

особистісного розвитку та самовдосконалення, а також цінності свободи та демократії.

Отже, бачимо суттєві відмінності в уявленнях про цінності вищої освіти у студентів різного профілю навчання. Слід зазначити, що вибірку студентів педагогічного профілю складають лише дівчата. Ми припустили, що відмінності у значущості цінностей можуть бути обумовлені статевою приналежністю, оскільки цінності, які отримали більший ранг у студентів технологічного профілю, передбачають ініціативність, досягнення, розвиток, зростання, самовдосконалення, що характерне для поведінкових патернів маскулінних типів особистості.

Для перевірки нашого припущення ми здійснили порівняння чоловічої та жіночої вибірки студентів технологічного університету (за критерієм U-Манна-Уїтні), в результаті чого отримали такі дані. Виявлено низку статистично значущих відмінностей рангових показників цінностей у студентів різної статі. Свобода, демократія; особиста ініціатива, прагнення успіху, почуття гідності, вміння відстоювати свої права, інтереси та здатність до кар'єрного зростання; здатність до самовираження, критичність мислення, самостійність та незалежність суджень, розвиток творчих здібностей – дані цінності освіти виявилися більш значущими для юнаків. Для дівчат порівняно з юнаками більш значущими виявилися цінності національних досягнень та традицій, повага до своєї культури та свого народу; розвиток національної ідентичності та цінності пізнання, осягнення, проникнення та розуміння сутності явищ, наукове знання з його принципами об'єктивності, раціональності, достовірності тощо. Отже, можемо припустити, що значущість цінностей вищої освіти істотно залежить від статевої приналежності досліджуваних.

А от значущість таких цінностей освіти, як особистісне та професійне зростання (реалізація власних сил та здібностей, можливості розвитку та самовдосконалення), підготовка до життя (адаптації до реальних стосунків у суспільстві, професійної діяльності) обумовлена фактором «профіль навчання».

Таким чином, в уявленнях про цінності освіти студентів різного профілю навчання є певні негативні та суперечливі тенденції. Для значної кількості студентів технологічного профілю навчання пріоритетом є не отримання глибоких знань, а вміння відстоювати свої права та інтереси, можливості кар'єрного зростання, здобуття незалежності, особистого успіху тощо. За межами їх пріоритетів залишаються такі цінності сучасної освіти як повага до інших культур, терпимість до інших національностей, збереження екологічного балансу, глобальний погляд на людство як жителів однієї планети. Натомість для студентів-майбутніх педагогів важливими є глибокі знання та національні традиції, але при цьому вони не надають великого значення цінностям свободи та демократії, можливостям самореалізації, особистісного та професійного зростання, розвитку та самовдосконалення власних сил та здібностей, цінностям свободи та демократії.

Зазначимо важливість усвідомлення студентами не лише цінності отримання вищої освіти як такої, але й цінності пізнання, критичних умінь, усвідомлення своєї індивідуальності, духовного розвитку, толерантності, людяності, доброти, особистісного та професійного зростання. Вирішення цього завдання безперечно вимагає розвинутого почуття особистої відповідальності самого студента за результати навчання. Лише тоді вища освіта стає засобом професійного та особистісного самовизначення молодшої людини у широкому соціокультурному просторі.

Правдюк К. О.

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З СІМ'ЄЮ, ЯКА МАЄ ДИТИНУ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ, ЩОДО ЇЇ АДАПТАЦІЇ В СОЦІУМІ

Сучасний етап розвитку спеціальної педагогіки та психології характеризується пошуком нових шляхів соціальної адаптації дітей з психічними та фізичними проблемами. Значних успіхів у соціалізації дитини з особливими потребами може

бути досягнуто лише за активної участі в цьому процесі сім'ї, і в першу чергу, батьків. У зв'язку з цим, проблема сім'ї дитини з відхиленнями в розвитку є однією з найактуальніших.

У Концепції сімейного і родинного виховання наголошується на тому, що *«сучасна сім'я має стати головною ланкою у вихованні дитини, забезпечити їй належні матеріальні та педагогічні умови для фізичного, морального і духовного розвитку»*. І це закономірно, адже побудувати повноцінну національну школу без активної участі й підтримки сім'ї неможливо (Щербань П., 1996).

Головна мета соціально-педагогічної діяльності в роботі з сім'єю дитини з обмеженими можливостями – допомогти сім'ї справитися з важким завданням виховання дитини з інвалідністю, сприяти її оптимальному функціонуванню, незважаючи на наявний об'єктивний чинник ризику; впливати на сім'ю з тим, щоб мобілізувати її можливості для вирішення завдань реабілітаційного процесу. Іншими словами, мета соціального педагога – сприяти соціальній адаптації та реабілітації сім'ї в ситуації народження дитини з інвалідністю.

Змістом соціально-педагогічної роботи з сім'ями, що виховують дітей з особливими потребами, є формування педагогічної культури й активної життєвої позиції батьків щодо виховання дитини з обмеженими можливостями; продуктивної емоційної адаптації до проблем інвалідності дитини; покращення психологічного клімату в родині для забезпечення позитивного емоційного розвитку дитини; соціально-психологічна адаптація дитини до власних проблем і потреб, пов'язаних з інвалідністю. Робота з сім'ями має будуватися на таких принципах (Капська А., 2003):

- Системності: оскільки сім'я – органічна єдність і всі її елементи взаємопов'язані між собою, то вплив на який-небудь її елемент викликає ефект у системі в цілому. Що стосується діяльнісного аспекту, то робота з сім'єю повинна мати не епізодичний, а тривалий характер, з урахуванням взаємодії всіх структур, які працюють з даною сім'єю.

- Об'єктивності – у роботі з сім'єю слід спиратися на вивчення закономірностей розвитку сім'ї з урахуванням

етнокультурних факторів, віку сім'ї, її педагогічного досвіду тощо.

- Толерантності – йдеться про професійну стриманість і відсутність суджень по відношенню до расових, релігійних, особистісних особливостей, що відхиляються від стереотипу.

- Безпеки – забезпечення фахівцем таких умов роботи з сім'єю, які сприяють її ефективній реабілітації. Йдеться про довіру та співробітництво фахівця і членів сім'ї у вирішенні наявної проблеми;

- Ресурсності – реабілітація сім'ї проводиться при готовності сім'ї до роботи, її мотивації до змін на підставі її позитивного потенціалу.

- Відповідальності – приступаючи до реабілітації, важливо визначити міру відповідальності всіх учасників реабілітаційного процесу: сім'ї, фахівців, інших учасників за його результативність. Учасники процесу повинні усвідомлювати, що за результати реабілітації відповідальність в рівній мірі покладається як на сім'ю, так і на фахівців.

Можна виділити такі напрями у роботі із сім'ями: проведення психологічного діагностування сім'ї, розробка основних напрямків роботи, використання психокорекційних та психотерапевтичних прийомів, спрямованих на надання допомоги.

Основні завдання психокорекційної та психотерапевтичної роботи з батьками: допомогти батькам прийняти себе і своїх дітей, такими, які вони є; розкрити власні творчі можливості, змінити погляд на свою проблему; навчити допомагати і підтримувати один одного; допомогти позбутися почуття відособленості; допомогти у формуванні адекватної оцінки психологічного стану дітей; формування адекватного уявлення про суспільні процеси та місце особливих людей в структурі суспільства; допомогти позбутися комплексу провини і неповноцінності стосовно себе і своєї сім'ї.

Психотерапевтична робота може бути здійснена на декількох рівнях: мотиваційному – підвищення активності, песимістично налаштованих членів сім'ї, актуалізація потреби в саморозкритті; емоційному – корекція стану батьків та інших членів сім'ї і формування умінь саморегуляції, зняття емоційної

напруги; поведінковому – формування ефективних навичок і вмінь, переоцінка життєвої ситуації.

Функціями соціального педагога, який працює з сім'єю, що виховує дитину з особливими потребами є: діагностична (вивчення особливостей сім'ї, виявлення її потенціалу); охоронно-захисна (правова допомога родині, забезпечення соціальних гарантій, створення умов для реалізації її прав і свобод); організаційно-комунікативна (організація спілкування, ініціювання спільної діяльності, спільного дозвілля, творчості); соціально-психолого-педагогічна (психолого-педагогічна просвіта членів сім'ї, надання невідкладної психологічної допомоги, профілактична підтримка і патронаж); прогностична (моделювання ситуацій і розробка певних програм адресної допомоги); координаційна (встановлення і підтримання об'єднання зусиль департаментів допомоги сім'ї та дитинства, соціальної допомоги населенню, відділів сімейного неблагополуччя органів внутрішніх справ, соціальних педагогів освітніх установ, реабілітаційних центрів і служб) (Прохорова О., Холостова Є., 2017).

Завдання соціального педагога – допомогти батькам подолати первісну реакцію пригніченості й розгубленості, а надалі зайняти активну позицію в реабілітації дитини, зосередивши зусилля не тільки на лікуванні, але і на розвиток її особистості, на пошук адекватних способів соціалізації і досягнення оптимального рівня адаптації в суспільстві. Для цього соціальний педагог надає освітню допомогу: пропонує родині інформацію, що стосується етапів відновлювального лікування та перспектив дитини, підкріплюючи її документальними фактами, фото- і відеоматеріалами, повідомляє про можливість встановлення тимчасової інвалідності і пов'язаних з нею пільг.

Дуже поширена така форма роботи з сім'єю, як патронаж. Центральна рада навчання і підготовки патронажних працівників Великобританії визначила патронаж як підзвітну професійну діяльність, яка дозволяє людям з інвалідністю, сім'ям і громадам ідентифікувати особисті, соціальні і ситуативні труднощі, які негативно на них впливають. Патронаж допомагає і дає їм сили впоратися з цими труднощами

за допомогою підтримуючих, реабілітаційних, захисних та корекційних дій. Патронаж дає можливість спостерігати за сім'єю в її природних умовах. Таким чином, патронаж – одна з форм роботи соціального педагога, що являє собою відвідування клієнтів вдома з діагностичними, контрольними, адаптаційно-реабілітаційними цілями, що дозволяє встановити і підтримувати зв'язки з клієнтом, своєчасно виявляти проблемні ситуації, надаючи негайну допомогу. Патронаж робить соціально-педагогічну діяльність більш ефективною.

Метод консультації являє собою взаємодію між двома або кількома людьми, в ході якого певні спеціальні знання консультанта використовуються для надання допомоги у вирішенні поточних проблем або при підготовці до майбутніх дій. Необхідність використання цього методу пов'язана з тим, що значна частина сімей, які мають дитину з інвалідністю, знаходиться в гострих або хронічних стресових станах, що зазнають труднощі адаптації до свого нового статусу, мають нестійку мотивацію до участі в реабілітаційному процесі, стикаються зі складнощами міжособистісного спілкування всередині сім'ї і з найближчим оточенням. І крім нових знань, їм необхідно спеціально організоване довірче спілкування (Холостова Є., 2009).

Також можуть застосовуватися групові методи роботи з сім'єю – тренінги. Особливо поширені психологічні та освітні тренінги. Психологічний тренінг являє собою поєднання багатьох прийомів індивідуальної і групової роботи, націлених на формування нових психологічних умінь і навичок. Освітні тренінги для батьків спрямовані, насамперед, на розвиток умінь і навичок, які допомагають сім'ям керувати своїм мікросоціумом, ведуть до вибору конструктивної взаємодії. Тренінг є одним з найперспективніших методів вирішення проблеми психолого-педагогічної освіти батьків. Групові форми роботи, зокрема освітні тренінги для батьків, ефективність яких доведена зарубіжним досвідом, увійдуть до розряду провідних технологій соціально-педагогічного впливу.

Отже, в процесі соціально-педагогічної роботи з сім'ями, що виховують дітей з обмеженими можливостями, виявляється чимало соціальних та психолого-педагогічних проблем. Їхне

вирішення можливе тільки за умов вивчення взаємостосунків між членами сім'ї та виявлення механізмів взаємодії її різних параметрів. У соціально-педагогічній роботі з сім'єю, де виховуються діти з обмеженими можливостями, необхідно застосовувати комплексний підхід, а при визначенні форм і методів роботи враховувати психофізіологічні особливості таких дітей.

Поліщук І. О.

ФЕНОМЕН ОБДАРОВАНОСТІ В КОНТЕКСТІ ІНКЛЮЗИВНОГО ПІДХОДУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Протягом останніх десятиліть в Україні, яка приєдналася до відповідних міжнародних угод, робота з організації інклюзивного освітнього простору для дітей з особливими потребами актуалізувалася і вирішується на державному, науковому та практичному рівнях. Особливі освітні потреби, крім дітей з інвалідністю та незначними порушеннями здоров'я, мають діти з соціальними проблемами, обдаровані діти й молодь. Реалізація інклюзивного підходу забезпечить можливість рівного доступу до освітніх послуг, створення індивідуальної комфортної траєкторії для саморозвитку і самореалізації кожної особистості незалежно від стану здоров'я, здібностей і можливостей, соціального становища та інших відмінностей. Узагальнення наукового фонду показує, що проблема освіти дітей з особливими потребами має міждисциплінарний статус і є предметом досліджень фахівців у сфері психології, соціальної та корекційної педагогіки (Е. Андрєєва, О. Акімова, В. Андрущенко, О. Безпалько, В. Бондарь, Дж. Джонсон, Дж. Ендрюз, Т. Ілляшенко, Л. Коваль, А. Колупасєва, І. Комар, В. Ляхова, Д. Люпарт, Л. Міщик, Г. Першко, К. Рейсвейке, Н. Сабат, Т. Сак, Л. Савчук, В. Синьов та ін.).

Проте особливості соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми як особистостями з особливими потребами допоки залишаються поза контекстом наукових

досліджень інклюзивної педагогіки. З огляду на це, вважаємо, що не тільки формально, але й фактично обдаровані діти мають бути включені в інклюзивний освітній процес як важлива категорія нетипових дітей, які потребують додаткових умов і ресурсів для реалізації своїх здібностей і талантів.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні сутності феномена обдарованості як асинхронного розвитку в контексті інклюзивного підходу, що стане важливою аргументацією для утвердження статусу обдарованих дітей як особистостей з особливими освітніми потребами.

У науковому дискурсі допоки не існує єдиного підходу до розуміння обдарованості. У контексті організації соціально-педагогічної роботи з обдарованими учнями в інклюзивному просторі закладу освіти вважаємо за доцільне спиратися на праці сучасних зарубіжних і вітчизняних дослідників (О. Бевз, Л. Виготський, К. Домбровський, Н. Поморцева, Дж. Террассьє, А. Роупер, Л. Сільверман, О. Столбова, Н. Теличко, Л. Цветкова, Л. Холлінгворт тощо), в яких обдарованість пояснюється як асинхронний розвиток. Таке тлумачення феномена обдарованості дає підставу аргументувати, що обдарована особистість належить до категорії «Інших / нетипових» дітей, суттєво відрізняється в своєму розвитку, світосприйнятті, поведінці від однолітків, що зумовлює особливі потреби і створення умов для задоволення їх.

Аналіз психолого-педагогічних джерел у цій площині дозволив виділити дві наукові позиції щодо пояснення обдарованості на таких засадах, важливі для нашого дослідження. Перший підхід представлено американською психолого-педагогічною думкою та освітньою практикою, де стверджується ідея, що будь-яка обдарованість супроводжується асинхронним розвитком особистості. Зокрема, Л. Сільверман зазначає, що асинхронність є універсальною характеристикою обдарованості, а тому обдаровані діти мають більшу невідповідність між різними аспектами їхнього розвитку, ніж їхні «звичайні» однолітки (Silverman L., 2003). У процесі розгортання обдарованості випереджаючі пізнавальні здібності та підвищена емоційна інтенсивність об'єднуються, створюючи внутрішній досвід і знання, що якісно відрізняються від норми.

Вчений стверджує, що особистість з асинхронним розвитком одночасно поєднує в собі характеристики дітей різного віку, з огляду на що вона не може відповідати тим нормам навчання, які спроектовані для певного віку. Незважаючи на високий потенціал, такі діти переживають численні труднощі та стають неконкурентноздатними в суспільстві.

Представники Колумбійської групи також визначають обдарованість як асинхронний розвиток, за якого значні когнітивні здібності та підвищена інтенсивність психічних процесів об'єднуються для створення внутрішнього досвіду усвідомлення, що якісно відрізняються від норми. Така асинхронія збільшується при наявності високого рівня інтелектуальних здібностей. Унікальність обдарованих дітей робить їх особливо вразливими і вимагає модифікації підходів у батьківській турботі, навчанні та консультуванні для забезпечення їхнього оптимального розвитку.

Другий підхід знайшов відображення у працях вітчизняних (О. Бевз, Т. Яншина та ін.) та російських (М. Богоявленська, О. Щепланова, В. Юркевич та ін.) науковців, які залежно від типу психічного розвитку виокремлюють дві групи обдарованих дітей. Перша – з гармонійним (благополучним) розвитком пізнавальних, психомоторних, регуляторних, особистісних та інших сторін психіки (успішні в особистісному й професійному самовизначенні; «щасливий» варіант життя дитини).

Друга категорія характеризується дисгармонійним розвитком, який відрізняється нерівномірністю психічних процесів і нерідко супроводжується складним набором різного роду психологічних, психосоматичних і навіть психопатологічних проблем; характеризується як прискоренням, так і уповільненням. Такі діти є більш складною категорією, в них обдарованість частіше супроводжується цілим комплексом різних проблем як для дитини, так і для її оточення (поведінкових, навчальних тощо). Вони наближаються до дезадаптованої дитини в поведінці, навчанні та внутрішньому стані. Нерівномірність психічного розвитку часто ускладнюється психосоматичними й психопатологічними розладами. Як правило, розумовий розвиток таких дітей випереджає емоційний, вольовий, соціальний і фізичний, що формує

надмірний інтерес до тих шкільних предметів, які відповідають виду їхньої обдарованості та провокують виникнення проблем у побуті та соціумі.

Особистісну дисгармонію Т. Яншина тлумачить як порушення гармонійного розвитку дитини, що розгортаються на когнітивному, мотиваційному, емоційному та поведінковому рівнях і полягають у відхиленні від норми особистісних характеристик на фоні специфіки індивідуальних. Дослідниця визначила три групи дисгармонійних обдарованих підлітків: невмотивовані, з проблемами у ставленні до себе, з високим рівнем тривожності, конфліктною самооцінкою й високою мотивацією до досягнення успіху (Яншина Т., 2012).

Яскравим прикладом асинхронії є істотне відставання фізичного стану обдарованої особистості від її розумового розвитку. Чим більше різниця, тим сильніше дитина відчуває себе несинхронізованою внутрішньо, в соціальному аспекті та по відношенню до навчального плану. У такому контексті пояснення обдарованості також вживається термін «діти з успішністю нижче їхніх можливостей» («underachieving gifted students»), який характеризує дітей, що демонструють велику розбіжність між очікуваними і фактичними досягненнями.

Основні варіанти прояву внутрішньої дисинхронії обдарованих дітей визначила О. Щебланова: нерівномірність інтелектуального і психомоторного розвитку; нерівномірність інтелектуального і афективного розвитку; дислексія обдарованих дітей (порушення здатності до оволодіння читанням); дисбаланс між розвитком мовного, наочно-образного і наочно-дієвого мислення; недостатній розвиток системи регуляції уваги, що виявляється в слабкості її різних характеристик або в симптомах гіперактивності й імпульсивності; переважання певного стилю мислення й пізнавальної діяльності. Автор наголошує на необхідності своєчасної діагностики й корекції таких явищ, в іншому випадку наслідки дисинхронії розвитку можуть бути для обдарованої особистості занадто руйнівними (Щебланова О., 2005).

Проте пояснення феномена обдарованості через явище асинхронії, на думку вчених (О. Бевз, М. Богоявленська, Л. Сільверман та ін.), не знайшло широкого розповсюдження в

сучасній теорії та практиці. Як зазначає Л. Сільверман, такий тип асинхронії ще не має достатньої уваги в суспільстві та серед наукового співтовариства, оскільки більше вивчається таке явище серед дітей із затримкою розумового розвитку (Silverman L., 2003).

У свою чергу М. Богоявленська відзначає, що проблема дизонтогенезу в розвитку обдарованої дитини вимагає пильної уваги внаслідок довгого періоду ігнорування фахівцями наявності обдарованості в дітей з такими особливостями розвитку (Богоявленская М., 2004). На думку О. Бевз, пояснення обдарованості як асинхронного розвитку є важливою спробою повернути увагу до проблем і потреб обдарованих дітей, отримати для них підтримку в суспільстві. У такому контексті потрібно оцінювати не лише надзвичайні здібності й високі успіхи обдарованої дитини у відповідній діяльності, а брати до уваги особистість, яка характеризується нетиповим розвитком, низкою кількісних відмінностей, на які необхідно звернути увагу вдома, у школі (Бевз О., 2011).

Отже, у зарубіжній та вітчизняній психологічній літературі виокремився науковий підхід щодо пояснення обдарованості як асинхронного розвитку. Нерівномірність розвитку обдарованих дітей не вважається патологічною, проте вона може створювати передумови для розвитку певних психологічних (соціально-психологічних) проблем. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність залучення здібних і талановитих учнів до інклюзивного простору закладу освіти з метою створення додаткових умов для розгортання потенціалу обдарованості, їхньої самореалізації.

Примак Ю. В.

ХОЛІСТИЧНІСТЬ І ДИХОТОМІЧНІСТЬ ДЕСКРИПТОРІВ В АКТУАЛЬНОМУ САМОУЯВЛЕННІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Відповісти однозначно на запитання на кшталт «Хто така сучасна людина? Яка вона?» спробуємо, хоча завдання, як

показують попередні дослідження, не з легких. Зазвичай починають з молоді, бо сьогодні вона – важливий суб'єкт резистентних соціокультурних процесів, що водночас переживає інформаційно-психологічну репресивність у суспільстві.

Реалізм як полюс континууму самоуявлення сучасної молоді людини спрацьовує частіше, ніж ідеалізм (виснуємо за результатами власних попередніх емпіричних досліджень). Іншими словами її суб'єктивізація неможлива без саморефлексії, роздумів про своє місце і роль: індикатори-описи активні насамперед на індивідуальному рівні. У дослідженнях також виявлено, що більш адаптивні полюси суб'єктивізації характерні молодим особам, вихованим у повних сім'ях і тим, що є «старшими» за порядком народження (Дерев'янка С., Примак Ю., Ющенко І., 2019), чим заразом увиразнюються полюси й «об'єктивізації». Водночас відмітимо, що реальна та ідеальна, наявна й бажана траєкторії самовизначення сучасної людини в її соціальних локальностях виявляють нестійкість, мінучість, неймовірну динамічність її самоуявлення.

Дослідження самоуявлення молоді як заявлена вище тема увиразнилася своєю проблемністю завдяки попереднім теоретичним та емпіричними напрацюваннями (О. Гуменюк, О. Кочубейник, О. Острова, Ю. Примак). Самоуявлення має бути чогось варте, тим паче, що воно виникає у взаємодії з іншими, оцінці останніх і своїй власній (у вимірі передусім когнітивного, емоційного, поведінкового).

Спосіб холистичного оцінювання/аутооцінювання є швидшим, але й не зовсім точним, позаяк він досить слабо первинно диференціює у просторі «об'єктивізації» «того, що першим прийшло на думку». Отримані таким шляхом концепт-дескриптори апріорі в змозі пояснити лише окремі базові концепти у самооцінюванні та самоуявленні особистості (водночас вони здатні залишатися або перетворюватися й у латентні змінні, що надалі дещо ускладнюватиме дослідження їхньої траєкторії). Ці семантично стійкі одиниці, їхня кількість, отримана у результаті процедури холистичного оцінювання (на зразок «Опишіть, назвіть, що першим спаде на думку щодо...»), увиразнять досліджуваний феномен. А от контрасту останньому надасть саме процедура дихотомічної розгалуженості цих

базових дескрипторів. За допомогою саме останніх ми спробували описати орієнтовні межі простору досліджуваного явища, відповісти на питання, поставлені на початку щодо самоуявлення сучасної молоді людини.

З метою дослідження уявлень молоді про саму себе на сучасному етапі спочатку було використано метод спрямованого асоціативного експерименту. Досліджуваним пропонувалося назвати по 5 асоціацій на стимульне словосполучення «я в реальності». Даний етап дослідження проводився анонімно, респонденти вказували лише свій вік (середній – 24 р.), спеціальність та стать (при цьому дотримано принципу репрезентативності вибірки). Вибірку на цьому етапі склали 95 учасників. Процедура обробки отриманих даних було реалізовано за допомогою контент-аналізу щодо масиву асоціацій (іншими словами йдеться про квантитативні дескриптори), на основі якого було відібрано 23 значущі категорії (зауважимо, що передусім автоматично спрацювала холистична траєкторія увираження дескрипторів).

У результаті нами побудовано семантичний диференціал, що розкриває зміст досліджуваного. Зокрема, *самоуявлення* молоді виділено в значущих діадах: «зла-добра», «неагресивна-агресивна», «невірна-вірна», «чуйна-байдужа», «повільна-швидка», «відкрита-закрита», «емоційна-беземоційна», «нещира-щира», «справедлива-несправедлива», «егоїстична-альтруїстична», «стримана-нестримана», «лінива-роботяща», «спокійна-тривожна», «неадаптивна-адаптивна», «мобільна-немобільна», «неуспішна-успішна», «довірлива-недовірлива», «стурбована-байдужа», «нерозумна-розумна», «впевнена-невпевнена», «занепадаюча-прогресивна», «свідома-несвідома», «однобічна-різнобічна».

Аналіз результатів вибірки (n=262, середній вік респондентів – 25 р.) другого етапу дослідження виявив наступне. Респондентки в самоописі значущо більше резонували такими квалітативними (якісними) дескрипторами, як: «вірна» та «добра» ($p \leq 0,05$) порівняно з респондентами. Така чеснота як вірність (або довіра «by default») співвідноситься з термінами чи явищами, що мають позитивне забарвлення і в свідомості переважної більшості респонденток сприймається як невід’ємна

частина людських тривалих стосунків. За своїм семантичним навантаженням позитивний полюс дескриптора «вірність» може бути співставлено із психологічним поняттям «прихильність» – почуттям емоційної близькості, що базується на глибокій симпатії та відданості до когось-небудь чи чогось-небудь. Готовність прийти на допомогу (йдеться про індикатор «добра»), інтимність, сердечність, благодущність – такими охарактеризуємо представниць жіночої статі. Заразом дівчата з повних сімей у першу чергу розцінюють себе за допомогою дименціонального (просторового) дескриптора «альтруїстична» ($p \leq 0,05$), чим увиразнено те, що провідним мотивом і критерієм їхньої моральної оцінки є інтереси іншої людини, чи соціальної спільності.

Водночас, чим молодша за віком людина (на континуумі 17-25 pp.), тим більш прикметними рисами в її самомоделюванні свого «Я» стають дескриптори поведінкового та емоційного рівнів: «закрита», «беземоційна», «альтруїстична», «стримана» ($p \leq 0,05$). Молоді особи, на жаль, розпочинають свій шлях рефлексивного самомоделювання з примірювання захисної маски беземоційності, демонструючи тим самим і закритість. Заразом стриманість розглядатимемо як доречність, самоконтроль у стосунках з іншими.

Проведене дослідження та його результати засвідчили, що в активному самоуявленні молоді сьогодні насамперед переважають поведінкова (48%) та емоційна (35%) складові. Водночас остання у молодших за віком осіб хоч і представлена, але ж ними цілеспрямовано й приховується «від людей». Дескрипторне позначення когнітивної складової в реальному наявному самоуявленні сучасної молоді продемонструвало свою певну неоднозначність і латентність (позаяк увиразнено лише 17%). Ідентифікатор останньої складової – когнітивної – змушує залишити ці питання відкритими: наскільки у даному випадку дескриптори статичні або динамічні та яка роль цієї складової насправді. Тому подальшу траєкторію дослідження самоуявлення людини вбачаємо саме у цьому.

Легкість спрацьовування холистичної траєкторії увиразнення дескрипторів досліджуваного феномену засвідчила, що самоуявлення сучасної молоді найкраще відбувається саме

таким шляхом. В поведінковому та емоційному сегментах самоуявлення молоді представляється якнайкраще. Заразом психологічна сегментація актуального самоуявлення молоді має місце, але це радше на рівні суб'єктивізації.

Ревенко С. П.

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ЯК ПОКАЗНИК АДАПТАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ УМОВАХ

Пристосованість до нових соціальних умов, стабільність поведінки у процесі взаємодії з оточуючим середовищем, гармонійна залученість до нового середовища виступають показником психологічного здоров'я та психологічного благополуччя особистості, є важливою умовою актуалізації особистості, її повноцінного розвитку та функціонування.

Згідно з визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) здоров'я є станом повного соціального, біологічного і психологічного благополуччя людини, а не тільки відсутністю хвороб і фізичних вад. Враховуючи все вище сказане, ми бачимо, що на сучасному етапі у суспільстві існує потреба у дослідженні психологічного здоров'я та психологічного благополуччя у період становлення особистості, а саме, під час навчання у закладах вищої освіти.

Виходячи з усього вище зазначеного, метою нашого дослідження було виявити рівні психологічного здоров'я і благополуччя студентів перших курсів, як показника адаптації особистості до нових умов навчання у закладах вищої освіти. У дослідженні взяли участь 236 студентів перших курсів Херсонського державного університету, з них 187 дівчат (79,2%) та 49 хлопців (20,8%), середній вік – 18,3 років. Для дослідження психологічного здоров'я особистості був застосований «Опитувальник загального здоров'я» (Бурлачук Л., Духневич В., Дубровинский Г., 2005). Методика дозволяє діагностувати психологічне здоров'я та емоційну стабільність, виявити порушення у функціонуванні здоров'я студентів і

прояви феноменів «дистресової природи»: негативну емоційність (нейротизм), задоволеність та психологічне благополуччя у сфері ділової активності, задоволеність та психологічне благополуччя у сфері міжособистісної активності.

Отримані результати дослідження свідчать про наступне. За 1-м фактором «Негативна емоціональність» (що є характеристикою емоційної нестійкості особистості) було виявлено високий рівень емоційної стійкості у 72% осіб. Це свідчить про те, що ці студенти майже завжди зберігають самоконтроль, коли виникають труднощі і можуть їх подолати без роздратування і хвилювання, у критичних ситуаціях емоційно спокійні і впевнені у собі, самодостатні, вміють контролювати свій психоемоційний стан, адекватно реагувати у стресових ситуаціях та ситуаціях підвищеного емоційного навантаження.

У 24,6% осіб середній рівень емоційної стійкості. Це свідчить про те, що дані студенти іноді (коли у них виникають труднощі) можуть втратити самоконтроль; інколи їх подолання може супроводжуватися роздратуванням і хвилюванням; у деяких випадках вони можуть проявити емоційну нестабільність і є вірогідність втрачання самоконтролю у екстремальних ситуаціях та ситуаціях підвищеного психоемоційного навантаження.

У 3,4% досліджуваних зафіксовано низький рівень емоційної стійкості. У таких студентів знижена емоційна стійкість, підвищена емоційна збудженість або навпаки психоемоційне гальмування; вони відчувають постійне напруження, страх або паніку без особливих причин, не можуть подолати труднощі, які виникають у критичних ситуаціях і ситуаціях підвищеного психоемоційного навантаження, втрачають самоконтроль, схильні до невротичних реакцій, нервових зривів, стану тривоги.

Дані за 2-м фактором «Задоволеність і психологічне благополуччя у сфері міжособистісної активності» свідчать, що у 60,6% осіб високий рівень задоволеності і відчуття психологічного благополуччя; тобто майже завжди вони відчувають почуття кохання і прихильність до оточуючих людей, з великим бажанням проводять багато часу у спілкуванні

з іншими людьми і отримують від цього задоволення, почувають себе гармонійно, потрібними і щасливими у міжособистісному спілкуванні.

У 37,7% осіб середній рівень задоволеності і відчуття психологічного благополуччя – ці студенти, у деяких випадках відчують розчарування, втрату почуття кохання і прихильності до оточуючих людей, інколи не бажають проводити час у спілкуванні з іншими людьми і не отримують від цього задоволення, іноді їм подобається залишатися наодинці, не завжди почувають себе гармонійно, потрібними і щасливими у міжособистісному спілкуванні.

У 1,7% опитаних низький рівень задоволеності і відчуття психологічного благополуччя – такі студенти дуже часто відчують розчарування, недовіру, втрату почуття кохання і прихильності до оточуючих людей, не бажають проводити час у спілкуванні з іншими людьми і не отримують від цього задоволення, дуже часто подобається залишатися на одинці, почувають себе дискомфортно, непотрібними і нещасливими у міжособистісному спілкуванні; а також емоційно виснаженими та з відчуттям втрати сил при виконанні справ.

За 3-м фактором «Задоволеність і психологічне благополуччя у сфері ділової активності» отримані наступні результати. У 64% осіб високий рівень задоволеності і психологічного благополуччя у сфері ділової активності – ці студенти майже завжди вміють організуватися та сконцентруватися на виконанні своїх справ, не зважаючи на перешкоди; відчують, що дуже гарно вдається все, щоб не робили; добре справляються зі своїми справами; отримують задоволення від виконаної роботи та повсякденних завдань; відчують себе здатним приймати рішення з різних питань; здатні усвідомити і прийняти свої проблеми об'єктивно; енергійні і повні сил при виконанні поставлених цілей.

У 33,9% осіб середній рівень задоволеності і психологічного благополуччя у сфері ділової активності – ці студенти іноді не можуть організуватися та сконцентруватися на виконанні своїх справ із-за перешкоди, інколи вони відчують, що не дуже гарно виконують необхідні завдання, не завжди добре справляються зі своїми справами, інколи не отримують

задоволення від виконаної щоденної роботи, не завжди відчувають себе здатним приймати рішення з різних питань та усвідомлювати і приймати свої проблеми об'єктивно, не завжди енергійні і повні сил при виконанні поставлених цілей.

У 2,1% студентів низький рівень задоволеності і психологічного благополуччя у сфері ділової активності. Таким студентам дуже важко організуватися та сконцентруватися на виконанні своїх справ, особливо коли виникають перешкоди; вони майже завжди відчувають невдоволеність від виконаної роботи, погано справляються зі своїми справами, практично ніколи не отримують задоволення від виконаної роботи та повсякденних вправ, не відчувають себе здатним приймати рішення з різних питань; їм дуже важко усвідомити і прийняти свої проблеми об'єктивно; вони майже завжди відчувають себе емоційно виснаженими при виконанні поставлених цілей.

На основі узагальнення отриманих результатів ми визначили загальний рівень здоров'я студентів перших курсів у закладі вищої освіти як показника адаптації у нових соціальних умовах:

- 67,4% осіб вважають себе практично здоровими – ці студенти майже не хворіють фізично, емоційно стійкі, а також практично завжди відчувають задоволення і психологічне благополуччя у різних сферах свого життя (у особистісному житті, міжособистісних стосунках);

- 30,5% осіб в залежності від соціальної та життєвої ситуації іноді хворіють, почувають себе фізично та емоційно нездоровими, в певних ситуація потребують допомоги;

- 2,1% не почувають себе здоровими – ці студенти дуже часто хворіють фізично, почувають себе емоційно дискомфортно, перебувають в несприятливому психоемоційному стані, емоційно нестійкі, майже завжди не задоволені своїми стосунками як у діловому спілкуванні, так і у міжособистісних відносинах.

Отримані результати можуть бути корисними для покращення адаптації молоді до нових соціальних умов і освітнього процесу.

РОЗВИТОК ІДЕЙ СИСТЕМНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ФЕНОМЕНІВ

Проблема використання теорії систем у соціальних науках є дуже актуальною. У сучасному суспільстві уявлення про користь і важливість системного підходу до розв'язання теоретичних та практичних проблем вийшли за рамки спеціальних наукових досліджень і стали звичними, загальноприйнятими у психології. Вже не тільки вчені, а й юристи, психологи, інженери, медики, організатори виробництва, діячі культури, екологи керуються системним підходом у своїй науково-дослідницькій діяльності. Стала загальновідомою істина, що саме системне моделювання – запорука успіху під час розв'язання найрізноманітніших проблем. Тому розуміння методологічних підходів, що дозволяють адекватно вивчати будь-які явища й процеси, є нагальним при проведенні наукових досліджень. Перший з методологічних підходів – це Hard Systems Methodology («тверда» системна методологія), який включає кількісні методи; другий – Soft Systems Methodology («м'яка» системна методологія), що включає якісні методи. Ми вважаємо необхідним використовувати для формування якісної моделі, що повинна концептуалізувати основні закономірності психологічних феноменів, одну з найбільш всеосяжних парадигм серед загальних теорій систем – параметричну загальну теорію систем А. Уйомова. Вона привернула увагу дослідників із багатьох сфер науки, тоді як багато інших системних парадигм користуються однобічною популярністю в певних галузях.

Отже подібна універсальність є запорукою високої наукової ефективності методологічного апарату параметричної загальної теорії систем. Так, ця теорія використовувалася для вирішення загальнонаукових проблем: Л. Терентьевою – для аналізу співвідношення науки та паранауки (2007), В. Готинян – для виявлення системних аспектів проблеми безеталонного вимірювання (2007), Д. Делі-Славовим – для аналізу теорії

наукових революцій Т. Куна (2010). Також параметрична загальна теорія систем використовувалася в окремих науках. В політології аналіз політичного процесу за допомогою методологічного апарату параметричної загальної теорії систем здійснювався А. Польовим (2011), а аналіз типології політичних устроїв – А. Галиновським (2010). В історіософії А. Чорна за допомогою системних дескрипторів вивчала взаємозв'язок раціонального та ірраціонального в концепції А. Тойнбі (2010), в юриспруденції С. Чубраков досліджував зміст категорії «принцип» у кримінально-виконавчому праві в аспекті системного підходу (2011), в психології нами було досліджено системні параметри копінг-поведінки (2013).

Що стосується кількісної методології, то математичний аналіз, необхідний для числової оцінки елементів моделей психологічних феноменів, теж повинен відповідати принципам системного підходу. Адже засвоєння сучасних знань про епістемологічний дискурс та процедурну стратегію, які відповідають принципам застосування системного підходу у моделюванні психологічних феноменів і мають прикладний, практико-орієнтований характер, – це нагальна потреба сучасних досліджень у психології.

Таким чином, розвиток ідей системного моделювання психологічних феноменів та верифікацію розроблених моделей за допомогою застосування Hard Systems Methodology («твердої» системної методології) та Soft Systems Methodology («м'якої» системної методології) можна вважати запорукою високої наукової ефективності.

Рось Л. М.

ОСОБЛИВОСТІ ДИТЯЧОЇ ТА ПІДЛІТКОВОЇ ТРИВОЖНОСТІ

Одним з емоційних станів, які схильна переживати людина, є стан тривоги. Переживання останньої, у свою чергу, пов'язане із формуванням такої особистісної властивості, як тривожність. Особливої гостроти ця проблема набуває в

підлітковий період, який вже сам по собі є кризовим у розвитку дитини.

Особливості виховання та становлення особистості можуть викликати дисгармонію в розвитку емоційної сфери дитини. Проблеми, що їх породжує тривога, розглядали у своїх концепціях З. Фрейд, К. Хорні, К. Роджерс, А. Маслоу, Ф. Перлз, Дж. Келлі та ряд інших. Проблема тривожності є досить багатогранною і передбачає різні аспекти розгляду – психофізіологічні, медичні, спадкові, соціальні. На психологічному рівні тривога відчувається як напруження, схвильованість, нервозність, почуття невизначеності та невдачі, неможливість прийняття рішення тощо.

Одним з перших у психології феномени страхів та тривог почав аналізувати З. Фрейд. Відтоді багатьма науковцями тривога розглядається як різновид страху. Відповідно, одним із завдань практичної психології постає подолання тривоги, що у свою чергу, може бути кроком у профілактиці невротичних розладів.

Особливо важливим у всі періоди розвитку дитини є позитивний емоційний контакт з батьками. Вагомим чинником останнього є психологічний (емоційний) стан самих батьків, адже відомо, що існує тенденція його переносу на стосунки з дитиною. Багато науковців підкреслювали необхідність створення атмосфери сімейної теплоти при вихованні дитини. Від того, чи зможуть батьки відчувати та розуміти зміни, що відбуваються з їх дитиною (та, відповідно до цього, змінювати свої стосунки з нею), буде залежати той позитивний емоційний контакт з дитиною, що є основою її психічного здоров'я.

Якщо в дошкільному віці дітей переважають страх і тривогу, зумовлені інстинктом самозбереження, то в підлітковому віці тривога пов'язана з загрозою соціальному благополуччю – у контексті стосунків індивіда з оточуючими людьми. Тому страх і боязливість властиві переважно дошкільнятам, а тривога і тривожність – підлітковому віку. Тривожність у підлітковому віці посилюється страхом «бути не тим», кого люблять, розуміють, поважають, тобто не відповідати соціальним вимогам найближчого оточення. Часто тривожність з'являється у підлітка при завищеній самооцінці,

сформованій батьківськими очікуваннями. Як правило у підлітків, які бояться відповідей біля дошки, виникає тривога, в основі якої лежить страх зробити помилку, бути осміяним. Підліткова проблема «бути собою серед інших» проявляється як невпевненість в собі, так і невпевненість щодо інших. Невпевненість породжує настороженість, підозрілість, що перетворюється в недовірливість, упереджене ставлення у стосунках з людьми.

Діагностика рівня тривожності особистості, що виникає здебільшого внаслідок посилення негативного емоційно-ціннісного ставлення дитини (підлітка) до різних аспектів життя, має бути невід'ємною складовою роботи практичних психологів. Саме тенденція переходу від тривоги (як стану) до тривожності (як стійкого особистісного утворення) є небезпечним симптомом порушення адаптації дитини до навколишнього світу. Високотривожні особистості схильні сприймати загрозу своїй самооцінці та життєдіяльності в широкому діапазоні ситуацій і реагувати досить напружено, вираженим станом тривоги. І якщо психодіагностика виявляє високий рівень особистісної тривожності досліджуваного, це дає підставу передбачати наявність негативних емоційних станів у різноманітних ситуаціях, особливо, коли вони стосуються оцінки компетентності та престижу індивіду.

Таким чином, феномен тривоги вимагає серйозного вивчення, щоб вчасно почати ряд відповідних заходів, і не допустити її зростання і переходу в стійку особистісну рису, яка гальмує активність і впевненість у собі, перешкоджає повноцінному спілкуванню з оточуючими людьми. Відповідно, у проблемі подолання тривожності можна виокремити два аспекти: проблема оволодіння тривоگوю як станом, зняття її негативних наслідків та проблема подолання тривожності як відносно стійкого утворення. В подоланні тривожності дітей та підлітків основне значення приділяється правильному ставленню батьків до дитини: створення в сім'ї атмосфери емоційної захищеності, довіри, правильних вимог, а також індивідуальному підходу з боку вихователів і вчителів. Практика психологічної корекції дітей і підлітків з високим рівнем тривожності показала, що тривожність важко

коригувати, але можливо і потрібно змінювати ставлення тривожної дитини до навколишнього світу.

Самкова О. М., Цілінко І. О., Вторський С. І.

ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС СЛУЖБИ

Для проходження дійсної військової служби у Збройних силах України призивається самий здоровий контингент молодих людей нашої країни. Це передбачає несення служби не тільки в звичайних, але і в екстремальних умовах життєдіяльності. Сучасні уявлення про психологічні та соціально-психологічні наслідки екстремальних впливів на військовослужбовців традиційно розглядаються в двох основних напрямках: по-перше, з точки зору їх впливу на ефективність бойової діяльності; по-друге, з точки зору збереження психічного здоров'я солдатів.

Військова служба пов'язана з великою кількістю стресових факторів. Особливо сильно їх вплив проявляється на ранніх етапах служби призовників та військових, службовців за контрактом. Якщо військова діяльність як професійна сфера передбачає певну особистісну, фізичну і освітню підготовку, яка знижує рівень стресу служби, то призовники до нових умов життя часто виявляються не готові, в результаті чого процес їх адаптації до строкової служби проходить неуспішно і в ряді випадків закінчується захворюваннями і невротичними розладами (Ярошок Ю., 2016).

Ситуація, що склалася, вимагає розвитку особистісних ресурсів для успішної адаптації і, в першу чергу, це належить до саморегуляції і самоконтролю особистості. За В. Моросановою, саморегуляція є індивідуальний спосіб людини планувати і програмувати досягнення життєвих цілей, враховувати значущі зовнішні і внутрішні умови, оцінювати результати і коригувати свою активність для досягнення суб'єктивно-прийнятних результатів (Моросанова В., 2002).

В ході бойових дій емоційний (психологічний) стрес відбивається в різного роду психічних станах у військовослужбовців. Під психічним станом розуміється цілісна характеристика психічної діяльності за певний період часу, що показує своєрідність протікання психічних процесів в залежності від розкритих предметів і явищ дійсності, попереднього стану і психічних властивостей особистості (Приходько І., 2014). Психічні стани тісно пов'язані з індивідуальними особливостями особистості. Кожний психічний стан є, перш за все, переживання, і дуже важливо знати, як людина сама розуміє своє переживання і яке у неї до нього відношення.

Психічний стан військовослужбовців в умовах бойових дій – це відносно обмежений часом настрій психіки людини, що впливає на перебіг психічних процесів і прояв властивостей особистості, що підвищує або знижує активності психічної діяльності на даному відрізку часу, що визначає працездатність, готовність до подолання робочих навантажень і можливість мобілізуватися в потрібний момент (Приходько І., 2014).

Метою проведеного дослідження стало вивчення індивідуально-психологічних особливостей саморегуляції поведінки військовослужбовців під час несення служби та виявлення їх відмінностей між індивідуально-психологічними особливостями саморегуляції поведінки курсантів військового університету.

Дослідження рівня саморегуляції поведінки військовослужбовців під час несення служби та курсантів вивчалось за допомогою опитувальника «Стильові особливості саморегуляції поведінки» (В. Моросанова).

Серед структурних компонентів саморегуляції як у курсантів, так і військовослужбовців *високий рівень* розвитку мають:

- Планування: 60% з групи 1 і 67% з групи 2. Для цих людей характерно складати плани на всі сфери життя, ці плани відрізняються пропрацьованістю деталей, визначеністю, реалістичністю кінцевої мети і конкретизацією завдань, які підпорядковані загальним планом.

- Моделювання: 73% і 40% відповідно. Ці респонденти схильні до ретельного опрацювання всіх деталей уявної моделі мети, що досягається, при цьому масштаб мети для цих людей не має значення, все повинно бути впорядковане.

- Гнучкість: 53% і 47% відповідно. Для цих респондентів властива сформована система регуляторної гнучкості, що проявляється як здатність перебудовувати систему саморегуляції при зміні зовнішніх і внутрішніх умов.

- Програмування: 40% і 20% відповідно. Для цих людей характерно самостійно розробляти алгоритми досягнення цілей, при цьому виявляти гнучкість, яка проявляється в корекції алгоритму при опорі на зовнішні умови. Модель цієї поведінки зберігається аж до досягнення прийнятного результату.

- Здатність до оцінювання результатів: 40% і 47% відповідно. Для таких респондентів характерно адекватно оцінювати свої сили і обмеження щодо досягнення мети, пов'язані із зовнішніми причинами. Вони ставлять реальні цілі і роблять адекватні кроки щодо її досягнення.

- Самостійність: 40% і 27% відповідно. Для даних досліджуваних характерна автономність на всіх етапах саморегуляції поведінки: постановці цілей, складанні алгоритмів для її досягнення, організації вирішення завдань щодо виконання алгоритму, контролю за ходом досягнення мети, ефективності вжитих кроків і відповідність результатів діяльності кінцевим цілям.

Загальний рівень саморегуляції *високого рівня* відзначений у 60% осіб в обох групах. Для таких респондентів характерно в досягненні цілей вміло керувати елементами саморегуляції, що сприяє їх загальної активності, впевненості в собі, адаптивності до зовнішніх умов, стабільності можливості успіху в звичних видах діяльності.

Середній рівень розвитку мають:

- Планування: 33% і 13% відповідно. Для цих респондентів характерно планувати досягнення глобальних цілей і фіксувати ключові моменти для їх реалізації, однак якщо мета носить звичайний характер, досягнення мети, на думку досліджуваних, можливо без складання плану.

- Моделювання: 27% і 60% відповідно. Для цих випробовуваних характерно заздалегідь складати уявну модель реалізації майбутніх планів щодо досягнення цілей і наслідків своїх дій, однак це стосується лише глобальних і часто віддалених за часом цілей.

- Програмування: 33% і 80% відповідно. Для цих респондентів характерно складати алгоритм досягнення мети, за яким вони слідують без урахування зовнішніх обставин.

- Здатність до оцінювання: 47% і 53% відповідно. Для цих випробовуваних характерно враховувати власні можливості щодо досягнення конкретного результату, однак не завжди враховують зовнішні обставини або адекватність шляху до досягнення цілей.

- Гнучкість: по 47%, що свідчить про те, що здатність керувати механізмами саморегуляції знаходиться на стадії формування.

- Самостійність: 47% і 53% відповідно. Для цих респондентів властиво прагнути до автономії, однак коли справа стосується значимих цілей, вони вважають за краще звертатися за допомогою до інших людей, які, на їхню думку, краще розбираються в питанні і здатні контролювати цей процес.

Для 40% опитаних в обох групах властиво досягати поставлених цілей, проте при цьому зазнавати труднощів з елементами саморегуляції, що робить процес загального досягнення результатів менш успішним, тобто вони мають *середній рівень* загального рівня саморегуляції.

Низький рівень розвитку мають:

- Планування: 7% і 20% відповідно. Для цих респондентів складання планів на досягнення цілей будь-якого рівня не характерно.

- Програмування досягнення цілей: 27% групи 1.

- Здатність до оцінювання результатів: 7% і 13% відповідно. Ці респонденти не враховують свої можливості при досягненні бажаного результату.

- Гнучкість: 7% групи 2 (у цих респондентів не сформована здатність до прояву гнучкості).

- Самостійність: 13% і 20% відповідно. Для цих респондентів не характерно проявляти самостійність, автономність і активність по досягненню цілей.

Таким чином, в цілому, можна говорити про позитивну динаміку вольового самоконтролю та саморегуляції поведінки військовослужбовців в порівнянні з курсантами. Незважаючи на труднощі, жорстка дисципліна, статут і важкі фізичні навантаження розвивають вольову сферу військовослужбовців.

Незважаючи на виявлені відмінності в обох групах військовослужбовців та курсантів, було виявлено досить високий рівень вольового самоконтролю і саморегуляції поведінки, що свідчить про відповідність досліджуваних реалізованій діяльності. Дослідження показало, що вивчені конструкти вольової сфери особистості можна розглядати в якості критеріїв успішності адаптації та професійного відбору юнаків для служби в армії.

Сергієва Н. С.

ЖИТТЄЗДАТНІСТЬ ЛЮДЕЙ З РІЗНОЮ ЧУТЛИВІСТЮ ДО ВПЛИВІВ: ВІКОВИЙ АСПЕКТ

На рубежі ХХ-ХХІ ст. відбулися глобальні соціальні перетворення, які породили величезну кількість проблем, що викликають інтелектуальне, духовне, емоційне і фізичне напруження людини. Завдяки потужному впливу засобів масової інформації, розширенню контактів, людина по-новому сприймає світ. Ці різкі зміни у соціальному розвитку та одночасно потужні зміни соціальних цінностей не могли не позначитися як на рівні суспільної свідомості, так і на індивідуальній системі соціальних установок та ціннісних орієнтацій окремої людини – життєздатності особистості. Життєздатність розглядається сьогодні як складова людського капіталу – найважливішого інтеграційного показника сучасної економічної і політичної державності (Махнач О., Лактіонова А., 2009).

З точки зору О. Рильської життєздатність – це інтегральна здатність збереження людиною цілісності, яка актуалізується в зв'язку з необхідністю вирішення життєвих задач та забезпечує динамічне утримання життя в постійному сполученні з вимогами соціального буття і людського призначення, що суб'єктивно сприймається як задоволеність власним життям (Рильська О., 2009). Механізмами, які спроможні формувати життєздатність особистості є різні види психологічного впливу. Психологічний вплив, на думку Г. Ковальова – це процес, який реалізується в ході взаємодії двох або більше упорядкованих систем і результатом якого є зміна в структурі (просторово-часових характеристиках), стані хоча б однієї з цих систем. Вченим запропонована типологія впливів: 1) впливи факторів природного оточення (біотичних й абіотичних) на психіку і особистість людини; 2) соціальні впливи, які обумовлені приналежністю людини до суспільної системи та включеністю її в контакти і взаємозв'язки з іншими людьми; 3) культурологічні впливи, які визначаються наявністю історично відпрацьованих засобів матеріального і духовного виробництва; 4) аутовпливи, пов'язані з можливостями психічної саморегуляції людини, як відносно автономної системи, що виступає у двох планах: засобах мобілізації та розвитку власних фізичних, психічних і творчих можливостей суб'єкта, а також індивідуальної системи внутрішньої регуляції, яка опосередковує зовнішні впливи (Ковальов Г., 1987).

З метою встановлення вікових відмінностей життєздатності людей та з'ясування змістовних зв'язків між життєздатністю, її складовими й чутливістю до впливів у людей різного віку було проведено емпіричне дослідження. Вибіркову сукупність склали 90 осіб, які проживають у м. Чернігів віком від 18 до 60, а саме: 30 студентів, 30 осіб зрілого віку та 30 осіб похилого віку. Для реалізації мети та завдань дослідження було використано наступні методика: «Життєздатність особистості» (Рильська О., 2009), «Домінуючі стани» (Куліков Л., 2003) та «Діагностика чутливості до впливів» (Скребець В., Шлімакова І., 2016).

Проведене дослідження дало змогу встановити, що у різновікових групах життєздатність загалом виражена на

середньому рівні. Це свідчить про недостатню життєву стійкість, наявність невизначених цілей, які б надавали життю досліджуваних осмисленості та перспективності. З нашого погляду, одним із факторів, який обумовив такі результати, виступає сьогоденна соціально-економічна ситуація у державі.

Незначна кількість людей зрілого віку виявила високий рівень життєздатності. Проявом домінуючого стану у них є високий тонус, тобто підвищена ймовірність активності й витрачання енергії, підвищена готовність до роботи. У похилому віці у досліджуваних з низькою життєздатністю більший прояв має сум, а саме негативний емоційний фон, властиве звуження інтересів.

Встановлено прямі кореляційні взаємозв'язки між життєздатністю та позитивною чутливістю до соціальних впливів – люди емоційно переживають різні соціодетерміновані події, можуть аргументувати свої дії та думки; між життєздатністю та позитивною чутливістю до культурологічних впливів – сфера духовної, ціннісної та комунікативної організації життя людини багато у чому залежить від різних культурологічних чинників (норм моралі, матеріального упорядкування умов життя та ін.); між життєздатністю та активним ставленням до життєвої ситуації – виражено активне, оптимістичне ставлення до життєвої ситуації та готовність до подолання перешкод. Такі зв'язки між життєздатністю та різними формами впливу свідчать про те, що чим більш людина проявляє позитивне ставлення до соціального та культурологічного оточення, й до життєвої ситуації загалом, тим вищою є її життєздатність.

Виявлено, що чим нижче рівень життєздатності людини, тим вище байдужість до соціальних впливів, тобто людина, яка важко пристосовується до нових життєвих умов проявляє байдуже ставлення до різного роду змін, що відбуваються у певних колах соціальних зв'язків. Людина з високим рівнем життєздатності має частіше за все підвищений, бадьорий настрій та у неї переважає позитивний емоційний фон.

В цілому задоволені своїм життям люди з високим рівнем життєздатності відчувають здатність брати на себе

відповідальність й можливість робити вибір, в якому чуто голос власного «Я».

На підставі отриманих результатів можна говорити, що емпіричними критеріями життєздатності людини виступають «задоволеність життям» та «позитивний образ самого себе» як стійкі змінні. Перший проявляється в достатньо високій оцінці особистісної успішності, другий визначає критичність самооцінювання і її адекватність.

У студентів більш вираженим є активне ставлення до життєвої ситуації, вони цілком задоволені своєю життєвою ситуацією та самореалізацією. У зрілому віці переважає високий тонус і позитивний образ самого себе. З'ясовано, що такі показники, як негативна чутливість до самовпливів та стійкість емоційного тону більш виражені у людей зрілого віку. Тривога і напруженість більш проявляється у похилому віці. Люди похилого віку з вищим проявом життєздатності більш терпимі до самовпливів, що свідчить про достатній розвиток механізмів волі, саморегуляції.

Наразі маємо, що люди з високим рівнем життєздатності здатні протидіяти негативним впливам оточуючого середовища шляхом домінування позитивного, байдужого або терпеливого ставлення до впливів оточуючого середовища. Чинниками, які опосередковують життєздатність людини виступають впливи соціального оточення, культурологічні впливи та ставлення людини до життєвої ситуації загалом.

Скок А. Г., Шлімакова І. І.

ВИКОРИСТАННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ ТЕХНІК В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Проблема маніпулювання свідомістю є актуальною з причини існування у сучасному світі створеній людьми системі цивілізаційних цінностей, у контексті тих соціально-економічних процесів, що здійснюються сьогодні в Україні, яка зазнала значних трансформаційних змін в морально-етичних та екологічних аспектах міжособистісної взаємодії. Саме це

відкриває можливості для цілеспрямованого впливу на суспільство й окремі групи людей та дає змогу широко застосовувати технології маніпуляції свідомістю і громадською думкою.

Дослідники вказують, що методи маніпулятивного впливу на особистість досить широко використовуються у різних сферах соціальної взаємодії, зокрема в політиці, економічній сфері, дипломатичних взаємовідносинах, юриспруденції тощо. Не виключенням є й освітня сфера, де різного роду маніпуляції спостерігаються в освітніх закладах усіх типів (Шейнов В., 2010).

Аналізуючи описані дослідниками техніки та стратегії маніпулятивних дій в освітній сфері, наразі приходимо до висновку, що деструктивні маніпуляції виступають як один із чинників кризи вищої освіти, яка почалася наприкінці ХХ століття та продовжується дотепер, що визнала переважна більшість вчених різних країн. Основними ознаками кризи вищої школи виступають: недостатня розвиненість у майбутніх спеціалістів духовності, гуманності, культури, що призводить до формування технократичного мислення; авторитарного характеру системи управління освітою (як прояви деструктивних маніпуляцій) (Михайлова Н., 2001; Freire P., 1990).

З огляду на викладені вище положення, можемо говорити про актуальність дослідження маніпулятивного впливу у професійній діяльності педагогічних працівників.

Маніпулювання можна визначити як вид психологічного впливу, майстерна реалізація якого веде до пробудження в іншій людині намірів, що не збігаються з її реальними бажаннями (Доценко Є., 1997; Сидоренко О., 2004; Шейнов В., 2010). Зазвичай, маніпулятивні дії розглядаються у контексті міжособистісного спілкування, при якому в прихованій формі здійснюється вплив на партнера зі спілкування з метою досягнення своїх намірів.

У континуумі освітньої сфери педагогічний вплив, як особливий вид діяльності викладача, в ідеалі, передбачає досягнення позитивних змін в інтелектуальному та особистісному розвитку особистості. Саме такий вплив

спроможний забезпечити реалізацію основної мети сучасної освіти – виховання у молоді довіри до динамічних знань, формування уміння вчитись і переучуватись, усвідомлювати потребу у розвитку творчого потенціалу. Однак, поряд із цим, осмислення результатів сучасних теоретико-емпіричних досліджень у контексті проблеми педагогічних впливів дало змогу дійти висновків щодо зростання тенденції використання маніпулятивних технологій в освітній сфері. Науковці наголошують, що маніпуляція, як вид спілкування в освіті, частіш за все, використовується як вид контролю, при цьому контроль може здійснюватися як викладачів над студентами так і у зворотному напрямі.

Мета даної публікації полягає у висвітленні результатів дослідження взаємозв'язків між психодинамічними проявами темпераменту та схильністю до маніпулювання у викладачів закладів вищої освіти.

Емпіричне дослідження проводилося поетапно упродовж 2017-2019 рр. Вибірку склали 76 викладачів закладів вищої освіти м. Чернігова. Було використано такі методики: «Шкала маніпулятивного ставлення» Банта, «Спрямованість особистості у спілкуванні» С. Братченка та «Опитувальник структури темпераменту» В. Русалова (ОСТ).

Результати емпіричного дослідження свідчать, що 40% опитаних практикують маніпулятивний вплив у своїй професійній діяльності, проте, це переважно показники середнього рівня з тенденцією до низького. Це дає змогу говорити, що викладачі закладів вищої освіти запобігають до принципу партнерства.

Аналізуючи результати дослідження за методикою «Спрямованість особистості у спілкуванні» варто відмітити, що викладачам притаманна орієнтація на рівноправне спілкування, взаєморозуміння, взаємну відкритість та комунікативну співпрацю, лише у незначній частині досліджуваних проявляється авторитарна спрямованість у спілкуванні. Такі результати вказують, що у діяльності фахівців вищої школи використовуються принципи рівності, справедливості, любові та поваги до інших, повага їх достоїнства, турботи про добробут оточуючих. Думається, що забезпечення наступності гуманізації

неперервного освітнього простору є одним із ефективних шляхів формування особистості нового типу, як відкритої системи, яка спроможна до самоорганізації та самокерування. А це, в свою чергу, забезпечить підготовку фахівців для освітньої сфери у відповідності до гуманістичної моделі спеціаліста нового типу – спеціаліста, який всебічно володіє знаннями у сфері обраної ним професії, має світові орієнтири, широке соціальне мислення, наукове бачення загальної картини світу.

За допомогою кореляційного аналізу встановлено прямі взаємозв'язки між: авторитарною стратегією у спілкуванні та схильністю до маніпулювання, тобто авторитарна комунікація напряму взаємопов'язана з макіавеллістичними маніпулятивними діями. А також прямий зв'язок між маніпулятивною стратегією й схильністю до маніпулювання, і обернений зв'язок між індиферентною орієнтацією комунікації та проявами маніпулятивних дій. Дані зв'язки, з нашого погляду, є цілком логічними та підтверджують попередні дослідження даної проблеми, маніпулятивне ставлення макіавеллістичного характеру обумовлюється авторитарною стратегією спілкування.

Для перевірки гіпотези щодо опосередкованості тенденцій до маніпулятивних дій індивідуальними психофізіологічними особливостями, які пов'язані з динамічними аспектами діяльності особистості, було з'ясовано структуру темпераменту досліджуваних. Виявлено, що загалом найбільш вираженими темпераментальними особливостями працівників вищої школи є соціальний темп та соціальна ергічність; найнижчі значення були отримані за показниками соціальної пластичності та емоційності. Такі результати вказують на низьку чутливість працівників вищої школи до невдач, їхню емоційну врівноваженість та впевненість у собі. Встановлено кореляційний зв'язок між соціальною ергічністю та маніпулятивним ставленням педагогів.

Чим краще у викладачів розвинена комунікативна функція, завдяки чому вони мають навички спілкування у різних соціальних групах та значну кількість комунікативних «заготовок», тим більш схильними вони є до прояву маніпулятивних дій (кореляційний зв'язок між даними

компонентами був на рівні $r=0.304$, при $p \leq 0.05$). Ймовірно, комунікативна активність та імпульсивність виступають одними з факторів запобігання до маніпуляцій. Встановлений статистично значущий зв'язок між соціальним темпом й схильністю до маніпуляцій, можна обґрунтувати статусним фактором викладача в освітній сфері. Тобто маючи позицію «зверх» («Я навчаю – ти вчись»; «Ти мій студент, а не «Я» твій» і «Я» не маю часу це обговорювати» тощо), викладачі обирають більш швидкий шлях впливу – маніпулятивний, нехтуючи неманіпулятивними методами для досягнення необхідного результату. На підставі кластерного аналізу було виділено чотири типи педагогічних працівників за ознаками використання технік маніпулятивного впливу.

До першого кластеру увійшли досліджувані з низькими показниками схильності до маніпулятивних дій та з високими показниками індиферентної спрямованості у професійному спілкуванні. Викладачів, що увійшли до даної групи, можна охарактеризувати як таких, які зазвичай у процесі комунікативної взаємодії ігнорують сам процес спілкування, маніпулятивні стратегії для них виступають як засоби педагогічного впливу для досягнення суто професійних цілей. Таких педагогів ми умовно віднесли до типу «Індиферентні».

Другий кластер об'єднав тих працівників закладів вищої освіти, які мають середні показники запобігання до маніпуляцій з тенденцією до низького рівня та високі показники конформної орієнтації у процесі професійного спілкування. Для того, щоб отримати бажаний результат такі педагоги за допомогою маніпуляцій показують позицію відмови від рівноправного спілкування на користь співрозмовника, намагаючись «підлаштуватись» під стиль його спілкування. Зазвичай, ці педагоги отримують прогнозований результат. Умовно другу групу нами названо «Конформні».

До третього кластеру потрапили викладачі із середніми показниками запобігання до маніпуляцій з тенденцією до високого рівня та з високими показниками діалогічної орієнтації у процесі професійного спілкування. Ці педагоги під час спілкування використовують маніпулятивні техніки «рівність»,

«повага», «довіра», «співпраця». За нашими уявленнями вони складають тип «Діалогічні».

Четвертий кластер склали викладачі, які мають високі показники запобігання до маніпуляцій та проявляють високий рівень комунікативного авторитаризму. До співрозмовника вони ставляться як до об'єкта своїх маніпуляцій, при цьому проявляють домінування у процесі спілкування, небажання чути і розуміти співрозмовника, неповагу до його точки зору. При цьому використовують свій статус та професійну роль. Даний тип педагогів має назву «Авторитарні».

Резюмуючи викладене вище, варто акцентувати увагу, що одним із пріоритетних завдань підготовки майбутніх педагогів, які спроможні виховувати майбутнє покоління в умовах європейської інтеграції України, є формування у них навичок педагогів типу «Діалогічні».

Скрипко С. О., Повечера І. В.

РЕФЛЕКСИВНИЙ КОМПОНЕНТ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Дані сучасних педагогічних досліджень і практика вітчизняної педагогічної освіти свідчать про зростаючий інтерес до проблем формування готовності майбутніх учителів до професійної діяльності. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що готовність до будь-якої діяльності являє собою єдність професійної придатності особистості, що передбачає наявність трьох необхідних складових: індивідуальних особливостей, здібностей і характерологічних рис, суттєвих для успішної професійної діяльності; відсутність факторів, які роблять неможливими участь людини в професійній педагогічній діяльності; підготовленість до діяльності (знання, уміння, набуті в результаті професійної підготовки).

Формування готовності особистості до конкретного виду роботи здійснюється в декілька етапів. Необхідною умовою на

першому етапі є позитивне ставлення до діяльності, професії. Наступним етапом є засвоєння теоретичних знань та оволодіння практичними вміннями професійної діяльності, яке відбувається в процесі навчання. Заключним етапом є удосконалення знань та вмінь безпосередньо в процесі професійної діяльності. Цей етап може тривати впродовж всієї професійної діяльності вчителя (Зеер Е., 2005). Даний підхід був урахований нами при визначенні компонентів готовності майбутніх учителів технологій до професійної діяльності.

І. Гавриш визначає професійну діяльність вчителя як особливий вид діяльності, спрямований на передачу від старших поколінь молодшим надбань культури, створення умов для особистісного розвитку і підготовку до виконання певних соціальних ролей у суспільстві (Гавриш І., 2006).

У контексті нашого дослідження готовність майбутніх учителів технологій до професійної діяльності характеризує стан сформованості мотиваційного, когнітивного, предметно-практичного та рефлексивного компонентів у структурі особистості, які відображають здатність до засвоєння та застосування системи знань, умінь та навичок у професійній діяльності.

Наші розвідки мають на меті теоретичне обґрунтування сутності рефлексивного компоненту готовності майбутнього вчителя технологій до здійснення професійної діяльності. З окресленої мети завданнями даного дослідження є визначення необхідності та ефективності застосування рефлексивного підходу в процесі формування готовності майбутніх учителів технологій до професійної діяльності.

Рефлексія трактується як принцип людського мислення, предметний розгляд самого знання, критичний аналіз його змісту і методів пізнання, діяльність самопізнання, що розкриває внутрішню будову людини. Психологія розглядає рефлексію як процес самопізнання суб'єктом свого внутрішнього світу, стану психічних процесів. Г. Полякова розглядає педагогічну рефлексію як один із механізмів саморегуляції педагога, як здатність займатися самоаналізом, тобто спроможність критичного переосмислення власного досвіду (Полякова Г., 2006).

Рефлексивний компонент готовності до професійної діяльності визначається сформованістю в майбутніх вчителів технологій вмінь самопізнання й аналізу явищ власної свідомості та діяльності. До основних вмінь необхідно віднести: саморозуміння, самооцінку, самоінтерпретацію та самоконтроль. Важливою для професійної діяльності майбутнього вчителя технологій, на нашу думку, є рефлексія на цілепокладання, яка має наступні характеристики: прямий аналіз – цілепокладання від визначення актуального стану педагогічної системи до запланованої кінцевої мети; зворотній аналіз – цілепокладання від кінцевого стану до актуального; цілепокладання від проміжних цілей за допомогою прямого і зворотного аналізу. Рефлексія на етапі реалізації професійної діяльності супроводжується двома процесами: вчитель повертається на етап прогнозування, відстежуючи окремі складові концепції, та аналізує співвідношення власних можливостей і зовнішніх умов: аналізуються навички, педагогічні дії, зміст діяльності (Гончарова О., 2008).

Необхідність у самопізнанні виникає, коли вчитель виявляє протиріччя між своєю метою діяльності та її результатом. Так, погана успішність учнів спонукає вчителя замислитися над тим, що саме в його методиці викладання призводить до низьких результатів навчання, непорозумінь з учнями та колегами. Самоусвідомлення, аналіз власних помилок дає можливість вчителю усунути недоліки в діяльності, взаємодії, відновити рівновагу між собою і метою та результатами діяльності, дає можливість повернутися до мети та проаналізувати, чи не зависоким було очікування навчальних досягнень учнів. Це дає можливість вчителю узгодити мету діяльності, зміст та кінцеві результати.

Наші дослідження показали, що у традиційних умовах рефлексивний компонент готовності майбутніх вчителів технологій до професійної діяльності має переважно низький рівень. Відсутність самостійного формування даного компоненту приводить до необхідності впровадження комплексу заходів: формування базових знань з психології, методики та педагогіки, стимулювання інтересу до професійної діяльності, підвищення рівня методичної компетентності

майбутніх фахівців. Доцільно використовувати такі форми, як методологічний семінар, що пояснює важливість саморефлексії і самоконтролю у професійній діяльності та її науково-дослідницькі складові, тренінги, метою яких є набуття вмінь самоаналізу професійного потенціалу майбутнього фахівця, усвідомлення власної позиції щодо майбутньої професійної діяльності.

Отже, ефективне формування рефлексивного компоненту готовності майбутніх вчителів технологій до професійної діяльності можливе при наявності внутрішньої активності студентів та комплексу заходів в процесі навчання, спрямованих на самопізнання, саморозвиток та самоконтроль особистості. Даний компонент сприяє росту професіоналізму й проявляється у прагненні до постійного самовдосконалення. Показником рефлексивного компонента в структурі готовності до професійної педагогічної діяльності є сформованість рефлексивної позиції, тобто вміння педагога до самооцінки як суб'єкта професійної діяльності. Водночас дана проблема потребує подальшого експериментального дослідження.

Суц А. В., Андреева И. Н.

РАЗЛИЧИЯ В УСТАНОВКАХ К СЕКСУ МЕЖДУ БЕЛОРУССКИМИ И УКРАИНСКИМИ СТУДЕНТАМИ

Долгое время широкое обсуждение проблемы сексуальности в обществе находилось под запретом. На современном этапе достигнуты положительные сдвиги в массовом сознании по вопросам сексуальности, но это отнюдь не означает, что все проблемы в данной области решены. Исследования сексуальности особенно актуальны в юношеском возрасте, так как данный возрастной период характеризуется появлением значимых новообразований, детерминирующих дальнейшее развитие личности, а также устойчивых отношений к наиболее значимым сферам жизнедеятельности личности.

Субъективное отношение человека к некоторому социальному объекту, обуславливающее определенные способы его поведения, называется установкой. Установка – это особый тип убеждения, представляющий собой сложившуюся оценку некоего объекта (Мещеряков Б., Зинченко В., 2004). Установка складывается под влиянием группы.

В данном исследовании изучаются установки к сексу. Актуальность темы обусловлена недостаточной изученностью данной проблемы у современной молодежи. Цель исследования: выявление отличий в сексуальных установках белорусских и украинских студентов с учетом половых различий. Были использованы следующие методы: опросник установок к сексу Г. Айзенка, t-тест Стьюдента для независимых выборок. Исследование проводилось в Полоцком государственном университете (Беларусь) и в Национальном университете «Черниговский коллегиум» имени Т. Г. Шевченко (Украина). Выборка: 71 студент возрастом 17–23 года, среди них 29 юношей (11 – из Беларуси и 18 – из Украины) и 42 девушки (21 – из Беларуси и 21 – из Украины).

На первом этапе исследования был проведен сравнительный анализ установок к сексу у белорусских и украинских девушек. Установлено, что различия между ними по выраженности переменной «обезличенный секс» являются значимыми ($M_{\text{бел}} = 4,88$, $M_{\text{укр}} = 3,26$, $p \leq 0,001$). Иными словами, девушки из Беларуси более склонны, чем студентки из Украины, рассматривать сексуального партнера только в качестве объекта для получения чувственного удовольствия, не принимая во внимание его личность, индивидуальные особенности характера и темперамента и не пытаясь войти с партнером в значимую личностную связь. Обнаружено достоверное преобладание показателей шкалы сексуальной возбудимости (сексуальной чувствительности) у белорусских девушек по сравнению с украинскими испытуемыми ($M_{\text{бел}} = 5,95$, $M_{\text{укр}} = 4,69$, $p \leq 0,05$). Значимые различия между белорусскими и украинскими респондентками по выраженности переменной «сексуальное либидо» ($M_{\text{бел}} = 16,67$, $M_{\text{укр}} = 13,24$, $p \leq 0,05$) свидетельствуют о том, что белорусские девушки имеют более выраженное сексуальное влечение.

Можно предположить, что на различия в сексуальном поведении белорусских и украинских девушек влияют особенности менталитета, который характеризуется более выраженным влиянием традиционной культуры и традиционных представлений о женской сдержанности в сексуальных отношениях, характерным для украинской культуры (Лысяк-Рудницкий И., 2007).

По шкалам «дозволенность», «реализованность», «сексуальная невротичность», «порнография», «сексуальная застенчивость», «целомудрие», «отвращение к сексу», «физический секс», «агрессивный секс», «сексуальная удовлетворенность», «маскулинность-фемининность» между белорусскими и украинскими студентками значимых различий не обнаружено ($p > 0,05$).

На втором этапе определены различия в установках к сексу между белорусскими и украинскими юношами. Обнаружено, что показатели шкалы «сексуальная возбудимость» преобладают у украинских юношей по сравнению с белорусскими ($M_{\text{бел}} = 3,23$, $M_{\text{укр}} = 4,83$, $p \leq 0,05$). Полученные результаты можно объяснить тем, что в украинском менталитете эмоциональность, чувственное начало, преобладает над рациональностью. Эмоциональность украинского характера выступает взаимодополняющим компонентом украинского индивидуализма (Сорокин П., 1992).

По шкалам «дозволенность», «реализованность», «сексуальная невротичность», «обезличенный секс», «порнография», «сексуальная застенчивость», «целомудрие», «отвращение к сексу», «физический секс», «агрессивный секс», «сексуальное либидо», «сексуальная удовлетворенность», «маскулинность-фемининность» между белорусскими и украинскими юношами не обнаружено значимых различий ($p > 0,05$).

Таким образом, нами выявлены следующие достоверные различия в установках к сексу. Белорусские девушки в отличие от украинских более склонны к обезличенному сексу, более сексуально возбудимы, имеют более выраженное сексуальное либидо. Украинские юноши в отличие от белорусских обладают более выраженной сексуальной возбудимостью.

ОБОСНОВАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА К ИЗУЧЕНИЮ СУИЦИДАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ В ИНТЕРНЕТ-«ГРУППАХ СМЕРТИ»

В последнее время педагогическую и психологическую общественность, родителей и других представителей социального окружения ребенка шокировала прокатившаяся в постсоветских странах волна самоубийств среди подростков. Специалисты обратили внимание на тот факт, что эти поступки носили организованный характер, манипуляция ими осуществлялась в интернете через сообщество «групп смерти» или групп «синих китов» некими «кураторами». Последние по определенной схеме коммуникативного воздействия на сознание подростков доводили их до самоубийства.

Общество «синих китов» в интернете назвали себя так, по аналогии с трагическими событиями с синими китами, которые массово выбрасывались на берега ряда стран Европы, Азии, Африки, Америки, Океании. Игра с такими названиями, как «группы смерти», «тихий дом», «млечный путь», «хочу в игру», «море китов», «я в игре», «f57», «f58», «f53», «дом китов» объединила тех подростков, которые решили совершить добровольно самоубийство.

Как и всякое, выходящее за рамки здравого смысла такое социальное явление как самоубийство детей, в своих оценках, как правило, структурируется на противоположные полюса, на систему диаметрально противоположных оценок. На одном полюсе концентрируются оценки и суждения о целенаправленном воздействии, манипулировании, внушении (или психологической перекодировке) сознания подростков и формирование суицидальных мотивов поведения. Статистика показывает, что, к примеру, только в России с ноября 2015 года по апрель 2016 года покончили с собой 100 несовершеннолетних участников «групп смерти». При этом, если одни в качестве причин такового поведения подростков видят стремление пропиариться в пространстве Интернет-сетей, то другие усматривают тут политическую детерминацию, а

третьи – медико-биологическую. В группы «синих китов», по их убеждению, попадают дети из неблагополучных семей, дети с нарушениями физического и психического развития, изъянами строения тела и очертаний лица. Ряд ученых, политиков и популяризаторов науки воспринимают этот социальный феномен не так трагически и эмоционально. По их мнению, это ни что иное как феномен массовой истерии. Сторонники такой позиции уверены в том, что страх перед «группами смерти» является банальной выдумкой, массовой истерией, не имеющей под собой никаких оснований. Узость и примитивность этой группы аналитиков сводилась исключительно к внешней атрибутике, своим собственным субъективным догадкам и голословным утверждениям, оставляя за скобками собственно мотивы самих детей, их положение в семье, их психологические особенности и проблемные моменты жизни в общении с значимым социальным окружением, мотивы организаторов этих игр.

По нашему мнению, имеет место острая необходимость детального психологического исследования феномена «синих китов». Настораживающим здесь является то, что подростки сами, по собственной инициативе занимались поиском связи с координаторами этих игр. Ребенок пишет в сети какой-то призыв, добавляя к нему соответствующее название (хэштег) – «синий кит», «тихий дом», «млечный путь», «хочу в игру». Необходимо на высоком профессиональном уровне, определить, диагностировать и прочувствовать те тонкие струны души ребенка, его желаний, переживаний, страданий, ненужности, замкнутости, одиночества, которые побудили его к суициду. Трудность в решении данной задачи заключается еще и в том, что значимые взрослые (педагоги, родители и др.) как правило, формулируют мотивы поиска ребенком «групп смерти» в упрощенной, приемлемой и понятной для них системе ценностей, оценок, социальных стереотипов и установок (т.е. имеет место своеобразный эффект «каузальной атрибуции»). Не всегда их утверждения относительно предложенной (приписываемой) ими содержательной части мотива соответствуют истинным мотивам самого подростка.

Наибольшего внимания заслуживают так называемые кураторы групп «синие киты», которые в определенной степени воздействуют на психику и эмоционально-волевую сферу подростка, деформируя основы инстинкта самосохранения и девальвации смерти. Для нас актуальными являются вопросы: «Каковы мотивы у куратора этой игры в смерть?», «Зачем он так жестоко и последовательно ведет подростков к суициду?», «Чувствует ли он угрызение совести, жалость к членам «групп смерти»?». Так, основной идеей Ф. Будейкина (одного из задержанных кураторов) была нацистская философия, в которой все люди разделялись на нормальных, достойных и ничтожных, своего рода биомассу не заслуживающую право на жизнь.

Приведенный выше поверхностный анализ проблемы суицидального поведения в подростковой среде в последнее время наглядно показывает, что единого объяснения и понимания природы и сущности «групп смерти» в интернете нет. Каждый исследователь старается объяснить это явление с позиций своего личного жизненного опыта, социального и профессионального статуса, этнической принадлежности, уровня моральной ответственности и др.

По нашему мнению, особенностью психологически-ориентированного подхода к анализу данной проблемы является то, что психология должна выступать в качестве фундамента не только для объяснения причин и мотивов появления «синих китов», но и для поиска методов и способов предотвращения попадания ребенка в это суицидальное сообщество.

Пилотажные данные показали, что ведущими мотивами вступления подростков в «группы смерти» могут быть: одиночество, непонимание со стороны взрослых, семейные конфликты, чувство вины и стыда, чувство собственной незначимости, потеря смысла жизни, желание привлечь к себе внимание, болезненное переживание утраты, оскорбления, унижения, издевательство, опыт новых ощущений, самоутверждение, подверженность домашнему насилию и др. Для кураторов «групп смерти» доминирующими оказались такие мотивы: чувство мести, властность, самоутверждение, отверженность в детстве, чувство непризнанности, одиночество, умение и желание манипулировать, почувствовать себя

значимым, нарциссизм, повышение самооценки, обида, гнев, злость, доказать что человека можно довести до суицида, психологические травмы в детстве и подростковом возрасте, финансовая выгода.

Решение проблемы «групп смерти» должно осуществляться профессиональными психологами с опорой на последние достижения в диагностических технологиях и методах. Одним из таких подходов по нашему мнению может быть психосемантический подход реконструкции глубинных структур психики подростка.

Титаренко Т. М.

ЛАНДШАФТИ ОСОБИСТІСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УМОВАХ ВОЄННОЇ ТРАВМАТИЗАЦІЇ

Особистість трансформується перманентно, і це трюїзм. У складні часи, які ми всі разом переживаємо вже шостий рік поспіль, такі зміни увиразнюються, посилюються як для оточення, так і для того, хто спостерігає за власними настроями, звичками, уподобаннями, формами активності. Особливої уваги потребують небезпечні особистісні трансформації, які так важливо попереджувати.

Факти свідчать, що піднята проблематика стає все більш гострою, а суспільна потреба у психологах давно перевищує наші реальні можливості. Один приклад: кількість суїцидів в Україні неупинно зростає, і ми у 2019 році вже посідаємо 8-е місце у світі за цим параметром, тоді як у 2016 році були ще на 14-ому.

Мета роботи – проаналізувати специфіку особистісної динаміки в умовах тривалого, масованого, різнопланового впливу щоденної інформації з фронту, в ситуації гострої політичної конфронтації різних сил всередині країни, у часи втрати надії на швидке досягнення миру, яке не стало би зрадою національних інтересів.

Про яку особистісну динаміку насамперед йдеться? Про таку, яка свідчить про відчутне погіршення психологічного

здоров'я. Це може проявлятися у зменшенні схильності до співробітництва, зниженні здатності співпереживати, у втраті бажання будувати життєві перспективи, у зниженні здатності насолоджуватися повсякденними приємними моментами, у почутті розщепленості, нецілісності, у зниженні продуктивності та збалансованості.

Внаслідок тотальної відсутності почуття безпеки, домінування тривоги і негативних очікувань ресурси життєстійкості досить швидко вичерпуються і людина опиняється у гострому травматичному стані. Найпоширеніші траєкторії розвитку стресових реакцій – це траєкторія опору (resistance) і траєкторія відновлювання (resilience). В обох випадках інтенсивність стресових розладів після події відносно невисока, а симптоми послаблюються протягом перших місяців. Різниця полягає в тому, що опір передбачає здатність людини вистояти із найменшими втратами, не зламатися під тиском стресора, а відновлення свідчить про її здатність повністю повернути собі після пережитого фізичне і психологічне здоров'я, покращити власну адаптивність, пластичність, антикрихіть.

Наслідки травматизації можуть штовхати особистість на так звані хронічну та відстрочену траєкторії. Люди, які рухаються хронічною траєкторією, мають високий початковий рівень посттравматичного стресу, який майже не послаблюється протягом перших років. У тих, для кого характерна відстрочена траєкторія, високий рівень розладів виникає через кілька місяців після події і з часом може навіть посилюватися.

На щастя, у двох третин постраждалих гострота деструктивного емоційного стану згодом минає, і ПТСР не настає. Завдяки власним копінг-стратегіям і підтримці оточення вони відновлюються, повертаються у благополучне «життя до травми», а дехто навіть переходить у режим особистісного зростання. Важливо зрозуміти, як вони трансформуються? Яким чином долають особливу посттравматичну реальність?

Пошуки відповідей на ці запитання підштовхнули до необхідності введення у тезаурус психологічних понять нового поняття «ландшафту», що, на мій погляд, якнайкраще підходить

для аналізу руху особистості життєвим шляхом, якщо важливо акцентувати увагу на різних, якісно несхожих його періодах, під час яких відбуваються відчутні, значущі особистісні зміни.

Термін «ландшафт» мігрував у соціальні науки з географії, де він і досі позначає територію, яка має єдину структуру, динаміку, один й той самий рельєф. Останнім часом ландшафт починають розглядати також як соціокультурну категорію і у такому вигляді активно використовують у гуманітарній географії, культурній антропології, релігієзнавстві, а особливо у близькій нам соціології, насамперед у соціології знання. Це не лише модна тенденція, оскільки класик соціологічної науки П. Сорокин активно оперував цим терміном, позначаючи ним певний простір в його соціологічній інтерпретації. Протягом останнього десятиліття можна зустріти публікації про інтелектуальний (Василькова В., 2011), сакральний (Окладнікова Є., 2017), медіа- ландшафти (Суська О., 2019), навіть про ландшафти щастя (Черняєва Т., 2013).

Що ж таке ландшафт трансформацій особистості? Пропоную розуміти його як специфічну територію життя, що має певний вектор і швидкість руху. Особистісний ландшафт не існує окремо від соціокультурної, суспільно-політичної, економічної дійсності. Взаємовпливи всіх цих контекстів життя призводять до того, що структура ландшафту завжди нелінійна та неоднорідна, гетерогенна. Динаміка ландшафту відносна, оскільки життєвий світ особистості з його просторово-часовими характеристиками залишається впізнаваним на кожному етапі руху життєвим шляхом. Відносна усталеність, структурна і векторна стабільність того чи того ландшафту забезпечується ціннісними пріоритетами особистості, її стратегічними життєвими виборами.

Визначимось з типами ландшафтів, обравши в якості критерія провідні ціннісно-сміслові орієнтири особистості:

1) Прагматичний, характерний для активних, цілеспрямованих, амбітних людей, вектор життя яких спрямований на матеріальні цінності, успіх, кар'єру, визнання.

2) Гедоністичний, коли ціннісно-смісловими орієнтирами є відсутність напруження, прагнення задоволення, насолоди, комфорту і кайфу.

3) Споживацький. Соціологи вважають, що раніше життя розгорталося навколо виробництва, а тепер навколо споживання, що запускається символічними, іміджевими, брендовими характеристиками товарів і послуг (Черняєва Т., 2013). Відповідно, цінностями, що задають вектор руху, є отримання нових і нових вражень, близькість до кумирів, надія на свій шанс, удачу, екстремальні задоволення.

4) Ландшафт служіння, коли ціннісно-сміслові орієнтири вибудовуються навколо безкорисливої праці на благо інших, волонтерства, самопожертви, добровільного захисту вітчизни.

5) Екзистенційний, що неодноразово розгортається протягом життя внаслідок потрапляння особистості у напружені, драматичні, нерідко трагічні ситуації. За таких екстремальних умов територія життя, його емоційний клімат відчутно трансформуються, і особистість спрямовується до повноти власного буття, інтенсивно шукаючи справжні, глибинні, значущі смисли, достеменний (у розумінні С. К'еркегора) спосіб існування.

Не всі спровоковані війною особистісні трансформації відбуваються у межах некомфортного, далекого від насолоди, успіху чи визнання екзистенційного ландшафту. Хтось намагається долати травматизацію, занурюючись у споживацький ландшафт. Хтось пропагує для себе і оточення численні гедоністичні спокуси, несвідомо сподіваючись у такий спосіб перечекати складні часи. Хтось вмикає на повну міць режим служіння, не даючи собі часу для відновлення і осмислення пережитого.

Але набутий під час війни травматичний досвід конче потребує осмислення, вимагаючи нових відповідей на запитання: куди я йду? Чого хочу? Ким буду? З ким плануватиму майбутнє? Перебуваючи у складних і болючих екзистенційних пошуках, особистість вчиться збирати себе із розсіювання і незв'язності (про які пише М. Гайдегер), наново намагається приходити до себе (Ж.-П. Сартр), до власної автентичності, самореалізованості, свободи. Так поступово долається стан відчуження, відновлюються живі контакти з реальністю. Людина вже не задовольняється позицією безстороннього, «незаангажованого спостерігача». Вона стає

активним і відповідальним учасником всього, що відбувається, по-іншому бачить власну роль у розгортанні майбутнього.

Таким чином, екзистенційний ландшафт не є територією бездоріжжя, яку дуже хочеться не побачити, відмінити, оминати. Це найбільш короткий і прямий шлях до самовідновлення, до покращення психологічного здоров'я особистості. Тривалість руху особистості непривітним екзистенційним ландшафтом залежить від сили травмування, особливостей втрат, кількості болісних спогадів, ресурсу життєстійкості, що допомагає переінтерпретаціям пережитого.

Людина після травми потрапляє у наповнений стражданнями екзистенційний ландшафт заради створення умов для прийняття, осмислення, інтерпретації і інтеграції набутого травматичного досвіду. На цьому непростому шляху особистість навчається оцінювати пережите не лише у негативному емоційному реєстрі. Вона вибудовує більш глибокі і щирі стосунки із значущими для неї людьми. Вона розуміє екстремальні життєві ситуації як випробування, які вдалося подолати, в яких вона не зламалася, вижила, вистояла. Вона конструктивно переосмислює не лише власні переживання, а й нові можливості, нові горизонти, які відкрилися у посттравматичний період.

Ткаченко М. В.

ВИНИКНЕННЯ НЕОРАСИЗМУ: СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНІ УМОВИ

З появою і розвитком класової структури держави виникають різні форми дискримінації, що забезпечує соціальне розшарування суспільства. Серед них такий феномен як расизм. Уперше термін «расизм» застосував американський вчений Річард Генрі Пратт у 1902 р. у своїй доповіді «Асоціація рас та класів необхідна для знищення расизму та класицизму», яким позначив порушення прав афроамериканців з боку білих (Oxford English Dictionary, 2008). Після 1930 р. цей термін набув

поширення на Заході і використовувався для позначення соціальної і політичної ідеології нацизму.

Для боротьби з ідеологією расизму, у 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН було утверджено Загальну декларацію з прав людини (Universal Declaration of Human Rights), яку ратифікували держави, які вважали себе прогресивними і демократичними. Більшість Європи приєдналися до впровадження даного документу у національне законодавство. Декларація ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 20 листопада 1963 р. (резолюція 1904 XVIII Генеральної Асамблеї) урочисто підтверджує необхідність якнайшвидшої ліквідації расової дискримінації в усьому світі у всіх її формах і проявах і для забезпечення розуміння і поваги гідності людської особистості, а також засвідчує, що будь-яка теорія переваги, заснована на расовій відмінності, є науково помилковою, морально ганебною і соціально несправедливою і небезпечною, і що не може бути ніякого виправдання расової дискримінації (International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 1969).

Однак, наприкінці XX ст. у зв'язку з новими політичними і економічними умовами – азійська фінансова криза, деколонізація, що тривала, активна міграція до європейських країн – знов актуалізували проблему расизму.

Свого часу І. Валлерстайн та Е. Балібар зауважували, що расизм добре виконує свою соціальну функцію – «відтворення соціальних спільнот, в яких діти з самого початку звикають до того, що в дорослому житті зможуть виконувати тільки певні ролі» (Balibar E., Wallerstein I. 1991), тобто є засобом підтримання економічної нерівності, яка замінила первинний поділ на класи, що забезпечувало отримання надприбутків при капіталізмі.

Британський вчений Мартін Баркер у 1980-ті роки почав вивчати расизм та ворожі настрої британців щодо мігрантів. У 1981 р. він публікує книгу «Новий расизм», в якій висуває ідею нового расизму, пізніше відомого як культурний расизм або неорасизм. Він вважав, що біологічний расизм, окреслений у 1920-х рр., базувався на упередженнях та забобонах людей щодо інших на основі культурних відмінностей (Barker M., 1981).

У 1990-х роках Е. Балібар вводить термін щодо нового расизму – «неорасизм», який він називає «расизмом без раси» або «метарасизмом», який ґрунтується на теорії несумісності різних культур та стилів життя. Дослідник зазначає, що в постколоніальну епоху расизм має тенденцію зосереджуватися на «культурних відмінностях» (Valibar E., 1997). Даний феномен формується в дискусіях про імміграцію, асиміляцію та мультикультуралізм, і зберігає расову сегрегацію як ідеологічно, так і практично.

Розвідки продовжилися й по інший бік океану. Пуерторіканський соціолог Р. Гросфогуель вважає, що новий расизм базується на неможливості двох або більше культур ужитися разом, а також на тому, що культури меншин кардинально відрізняються від культур метрополій. Це дає змогу соціуму центру/метрополії стверджувати, що завдяки культурній неповноцінності, меншини самі винні у своїх проблемах (безробіття, широкомасштабна бідність тощо) (Grosfoguel R., 1999).

У 2010 р. американська дослідниця М. Александер описує прояви неорасизму у своїй книзі «Новий Джим Кроу» на прикладі США: *«Війна Америки проти наркотиків ... породила нову дискримінацію, порівняну із законами Джима Кроу. Ставлячись до чорних злочинців більш суворо, ніж до білих злочинців, а також знищення кольорових спільнот, система кримінальної юстиції США функціонує як сучасна система расового контролю – відводячи долі мільйонів до постійного статусу другого сорту»* (Alexander M., 2010).

Австралійська дослідниця А. Лентін, досліджуючи неорасизм, пише, що феномен поширився через збільшення конкуренції на ринку праці, злочинності й ворожого ставлення до мігрантів. Аргументація проти іноземців базується на тому, що *«іммігранти спричиняють «стрес» для корінного населення та робітників, а також «велика імміграція призводить до відсутності культурної згуртованості»* (Lentin A., 2018). До прикладу вона наводить міркування британського консервативного журналіста Д. Мюррея, який стверджує, що велика кількість мігрантів з Сомалі до Лондона спричинила збільшення злочинності, пограбувань, оскільки сомалійці, які

стали жертвами насильства у своїй країні, привносять його під час імміграції.

Турецький соціолог Т. Ерлікаєа приходиться до висновків, що неорасизм існує через непереборне культурне розмежування між «вони» та «ми» щодо іноземців та мігрантів, особливо в Європі: «...мусульмани зараз маргіналізуються не через свою приналежність до іншої раси, а через культурну різницю та передбачувану нездатність адаптуватися до європейської демократії та ліберальної культури...» (Yerlikaya T., 2019).

Український філософ А. Репа пише, що «бажання розділити людей на «своїх» і «чужих», ненависть і страх перед «чужинцями», гасла про міфічну «чистоту» нації і культури, дискримінація за національною або статевую ознакою – ці класичні вже форми «вірусу» расизму мутували разом зі структурними змінами, що відбулися на рубежі століть в економіці, політиці і культурі, і тепер прекрасно почувають себе в суспільстві споживання і «свободи слова», більш того – навіть завойовують культурну гегемонію в «дискурсивній боротьбі» ідеологій...» (Репа А., 2007).

Отже, аналіз сучасних досліджень, присвячених проблематиці неорасизму, підтверджує, що проблема існує, лише набуває нових форм і пояснень з боку тих, хто намагається досягнути феномен неорасизму. З плином часу расизм набирає інших форми і проявів у світі: сегрегація за культурними ознаками, несприйняття іншого, принизливе ставлення до інших культур, наголос на відмінностях, звинувачення у культурній відсталості тощо.

Причинами можна назвати чинники двох груп – економічні та політичні. Економічні полягають у постійній конкуренції корінного населення та емігрантів за робочі місця. До політичних чинників можна віднести недеklarоване створення елітами дискурсу щодо різних культурних відмінностей, підтримування сегрегації на «ми» і «вони».

Виникнення неорасизму пов'язано з одночасним співпадінням трьох чинників: створенням націй (national community), де національна ідентичність конструюється на основі визначення «інших»; настання постколоніальної ери, де визначення расизму базується не на біологічних відмінностях, а

на культурних; створення біополітики, де сучасна держава створює певні переваги для своїх громадян і виключає іммігрантів та робітників.

Задля зменшення рівня неорасизму та запобігання його виникненню потрібно сформувавши новий дискурс щодо ставлення до іншого. Воно має включати як вивчення культур різних народів, так і започаткування відкритого діалогу у соціумі на основі відновних практик, починаючи з їх запровадження у школі. Для цього має існувати цілісна програма щодо впровадження відновних практик у соціум на рівні держави.

Також має відбуватися неухильне дотримання прав і свобод іммігрантів на рівні з корінним населенням країн, регульоване законодавством. Формування сучасного толерантного мультикультурного середовища – це проблема, яка має бути під пильною увагою урядів країн, що приймають мігрантів. Тут є теж кілька аспектів з розумінням сутності толерантності та її меж, основні з яких: терпимість до чужого, визнання його цінності, як і власного; рамки толерантності, в яких має бути відображено цінності обох сторін, а також передбачено ненасильницьке дотримання цих рамок, в яких обидві сторони почуваються рівними й вільними.

Фера С. В.

ОБРАЗ БАТЬКА ЯК ДЕТЕРМІНАНТА РОЗВИТКУ УЯВЛЕНЬ ПРО МАЙБУТНЬОГО ШЛЮБНОГО ПАРТНЕРА У ДІВЧАТ

У сучасних умовах посилення економічної і політичної кризи, подальшого розшарування суспільства сім'я як динамічне утворення зазнає певних змін, що відбиваються, перш за все, на структурі і характері подружніх стосунків. Виникають порушення у сімейній комунікації, частішають кризи сім'ї, зростає незадоволення шлюбом, змінюється стиль взаємодії між батьками і дітьми. Відчувається гостра потреба в дослідженні питань впливу батьків на особливості спілкування дітей з

протилежною статтю, формування поглядів на подальше родинне життя і психологічну готовність до батьківства і материнства, відповідність вибору супутника життя образу батьків, а також розвиток уявлень про майбутнього партнера в осіб різної статі. Проблема оцінки і моделювання образу майбутнього чоловіка у дівчат виявилася найменш висвітленою у зв'язку з відсутністю спеціальних досліджень, що стосуються феномену «батьківства» і детермінуючої ролі батька в створенні образу ідеального чоловіка.

Вивченню сім'ї та її впливу на формування особистості присвячена велика кількість вітчизняних і зарубіжних психологічних досліджень. Значний вклад до розробки теоретичних основ і практичних досліджень сім'ї внесли Т. Андреева, А. Антонов, Е. Берн, Л. Виготський, В. Дружинін, В. Ільїн, С. Ковальов, І. Кон, Л. Обухова, Н.Пезешкіан, З. Фрейд, Е. Ейдемільер та ін. Першим, хто сформулював думку про значущість і неоднозначність впливу батька на розвиток особистості дівчини був З. Фрейд, який висунув цілу ідей стосовно батьківського впливу на розвиток дитини (Фрейд З., 2000). В роботах З. Фрейда батько постає у більшості ролей: як об'єкт любові, захоплення та ідентифікації; як людина, що здійснює фізичну турботу; як могутня або навіть всемогутня богоподібна істота; як розрадник і захисник; як авторитарна фігура, яку потрібно подолати до того, як мають бути досягнуті дорослість і незалежність.

Важлива роль батька підкреслювалася А. Адлером, який зауважує те, що батько сприяє у дитини формуванню соціального інтересу. Ідеальний батько, на думку А. Адлера, активно залучений до виховання дітей, при цьому уникає крайнощів емоційної відгородженості та відчуження. Позитивний образ батька більшою мірою, ніж образ матері, сприяє засвоєнню і сприйняттю дівчатами цінностей самоактуалізації. Таким чином, позитивні стосунки із батьком впливають не лише на розвиток у дівчини фемінінних (експресивних) якостей і досвіду стосунків із чоловіками, але й сприяють формуванню маскуліних, інструментальних якостей.

Згідно досліджень Д. Берко, роль батька виявилася вирішальною в сприйнятті дівчатами цінностей самоактуалізації

і відповідальності, в сприйнятті жіночої ідентичності та інструментальних цінностей, що дозволяє реалізовувати власну мету, відстоюючи власні інтереси (Берко Д., 2000).

Вплив батьківського ставлення на психосексуальний розвиток дівчинки порушено у працях А. Лоуена, К. Хорні, Ф. Тайсон, Р. Тайсон та ін. Так, А. Лоуен покладає на батька відповідальність за психосексуальне становлення і жіночу реалізацію доньки (Лоуен А., 1998). На думку К. Хорні, раннє розчарування дівчинки в батькові призводить до спотворення жіночої ідентичності, до відмови від жіночності, суперництва з чоловіками і бажанню домінувати над ними (Хорні К., 1993). Домінуючий і пригнічуючий батько формує у дівчини відмову від материнських інстинктів, сексуального задоволення і робить її нездатною вступати у стосунки з чоловіками.

Отже, протягом тривалого часу вивчення жіночої ідентичності багато уваги приділяли значенню матері в житті жінки, але зараз є актуальним ідентичність жінок з батьком. Останнім часом низка дослідників відзначає рівнозначність батьківської й материнської фігур у процесі статевої соціалізації дівчат. У певному сенсі батьківська любов виявляється важливішою, ніж материнська, а її дефіцит являє собою погану прогностичну ознаку щодо низки поведінкових та особистісних розладів. Отже, існує нагальна необхідність у подальших систематичних дослідженнях впливу батьківської фігури на статевої розвиток особистості доньки, її гендерної ідентичності.

Фесенко А. В.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ МІЖ МЕХАНІЗМАМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ, ЧУТЛИВІСТЮ ДО ВПЛИВІВ ТА МАНІПУЛЯТИВНИМИ ДІЯМИ У ПРЕДСТАВНИКІВ РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП

Стратегії подолання та адаптації до впливу досліджуються відносно недавно. Однак в психоаналітичній літературі ідея емоційно-орієнтованого подолання впливів має давню історію.

Так, ще наприкінці XIX – початку XX ст. для визначення несвідомих стратегій, які дозволяють особі подолати негативні емоції, З. Фрейд вводить поняття захисного механізму. Зокрема, ним та А. Фрейд були виокремлені такі механізми: витіснення, проєкція, регресія, заміщення, реактивне утворення, заперечення, сублімація, раціоналізація, компенсація. Проблема психологічного впливу особливо актуальна саме тепер, коли відбувається різке збільшення кількості методів маніпуляції свідомістю людини, бурхливий розвиток різноманітних технологій маніпулювання, що змушує людину час від часу захищатися від такого впливу за допомогою механізмів психологічного захисту.

Відповідно до вищенаведеного, захисні механізми психіки починають діяти, коли людина відчуває на собі психологічний вплив. Психологічний вплив – процес, що здійснює регуляцію (саморегуляцію) активності двох і більше підпорядкованих взаємодіючих систем та результативно забезпечує зміну структури або стану хоча б однієї з цих систем (Ковальов Г., 1991).

Теоретичний аналіз проблеми психологічного впливу дозволив виокремити такі види: впливи природного середовища, соціальні впливи, культурологічні впливи та аутовпливи (Ковальов Г., 1991). На думку Є. Доценка, до видів психологічного впливу належить також і маніпуляція. Дослідник вважає, що маніпуляція – це різновид психологічного впливу, майстерне виконання якого призводить до прихованого збудження у іншої людини намірів, які не співпадають з його актуальними бажаннями (Доценко Є., 2001). На думку С. Зелінського, маніпуляція належить до механізмів психологічного захисту, оскільки для досягнення власних цілей (свідомих або не свідомих) вдається до механізмів інграціяції (втирання в довіру) та проєкції (Зелінський С., 2010).

Метою проведеного нами дослідження стало з'ясування домінуючих механізмів психологічного захисту у людей різного віку та встановлення взаємозв'язків між механізмами психологічного захисту, чутливістю до впливів та маніпулятивними діями.

Емпіричне дослідження проводилося на базі Чернігівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 30 та у формі інтернет-опитування. Загальна вибірка складається з 2 груп: особи

юнацького віку (16-18 років; 45 осіб, з яких 24 – хлопці, 21 – дівчата) та молодь 25-35 років (45 осіб, з яких 22 – чоловіки, 23 – жінки). У процесі дослідження було використано опитувальник Плутчика-Каллермана-Конте «Індекс життєвого стилю» (1979), «Методика діагностики чутливості до впливів» В. Скребця та І. Шлімакової (2016), шкала Банта для діагностики маніпулятивного впливу (1991).

Було виявлено такі особливості застосування захисних механізмів: молодь має порівняно вищу схильність до застосування механізму психологічного захисту заперечення (при $p \leq 0,01$); молодь має вищу схильність до використання компенсації як механізму психологічного захисту (при $p \leq 0,05$); особи юнацького віку більше схильні до використання захисного механізму психіки проекції (при $p \leq 0,05$); жінки більше схильні до застосування регресії у психологічному захисті (при $p \leq 0,05$); жінки більше схильні до використовування реактивного утворення (при $p \leq 0,01$).

Також емпірично було встановлено, що особи юнацького віку проявляють більшу байдужість до впливів різної модальності, аніж молодь (при $p \leq 0,01$). Статистично значимих відмінностей в маніпулятивних діях між особами юнацького віку та молоддю, а також між чоловіками та жінками не виявлено.

У результаті проведеного кореляційного аналізу встановлено прямі взаємозв'язки між такими змінними: позитивною чутливістю до соціальних впливів та захисним механізмом витіснення; механізмом психологічного захисту витіснення та терпимістю до культурологічних впливів; захисним механізмом проекцією та негативною чутливістю до само впливів; загальною негативною чутливістю та проекцією; механізмом психологічного захисту заміщення та загальною байдужістю; інтелектуалізацією та байдужістю до впливів природного оточення; інтелектуалізацією та терпимістю до культурологічних впливів; захисним механізмом психіки проекцією та схильністю до маніпуляції та між негативною чутливістю до аутовпливів та схильністю до маніпуляції.

Також емпірично досліджено та встановлено обернені кореляційні зв'язки між такими змінними: захисним механізмом психіки запереченням та терпимістю до соціальних впливів; негативною чутливістю до самовпливів та механізмом

психологічного захисту запереченням; загальною негативною чутливістю та захисним механізмом психіки запереченням; захисним механізмом психіки проєкцією та позитивною чутливістю до культурологічних впливів; захисним механізмом проєкцією та загальній позитивній чутливості.

Отже, проведений теоретико-емпіричний аналіз даної проблеми дає змогу говорити, що механізми психологічного захисту та особливості їх застосування людиною обумовлюють її чутливість до впливів різної модальності та її схильність до маніпулювання іншими людьми.

Цукур О. Г.

ПРОГНОЗУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ: ВИЗНАЧЕННЯ КРИТИЧНИХ ЗОН МІЖСУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Соціальні зміни, які відбуваються у сучасному суспільстві, призводять до виникнення нових потреб у багатьох галузях життя, вирішення яких вимагає переосмислення підходів до врегулювання соціальних конфліктів, що виникають у соціумі. Одним з етапів вирішення таких протиріч є здійснення прогностичних дій. Прогнозування соціального конфлікту визначається, як один з видів управлінських впливів, який передбачає формування, суб'єктом управління конфліктною взаємодією, припущень щодо особливостей виникнення конфлікту, векторів його спрямованості та подальшого врегулювання. Прогнозування передбачає виявлення причин розвитку конфліктної взаємодії, а також, дозволяє суб'єкту ефективно вирішувати поставлені перед ним завдання на основі прийняття обґрунтованого рішення з урахуванням можливих альтернатив. Основними джерелами побудови прогнозу є розуміння *об'єктивних умов* взаємодії між його учасниками та вивчення *суб'єктивних підстав* входження у комунікацію.

Прогнозування вірогідності виникнення соціального конфлікту та варіантів його подальшого розвитку дає змогу:

- окреслити просторові межі та ймовірну спрямованість майбутнього конфлікту;
- розробити сукупність засобів попередження небажаних конфліктів;
- визначити варіанти поведінки суб'єктів конфліктної взаємодії;
- виробити ефективні стратегії врегулювання конфлікту, мінімізуючи втрати і використовуючи конструктивний потенціал взаємодії;
- сформувати уявлення про соціальні і особистісні наслідки конфлікту, включаючи ресурсні витрати на участь у ньому і його вирішення.

Для успішного здійснення прогностичних дій важливим, насамперед, є визначення того, на що саме будуть спрямовані ці дії, адже, від цього залежить повнота чи фрагментарність прогнозу; вибір напрямку подальшої роботи з формування припущень щодо розгортання міжсуб'єктної взаємодії; підбір надійного інструментарію для прогнозування та моделювання результатів конфліктної взаємодії.

На означеному (прогностичному) етапі управління конфліктом процес передбачення потребує наступної системи дій.

По-перше, необхідно визначити протиріччя, що виявляються у суб'єктивних оцінках фактів і подій, які у своїй сукупності ще не дають підстав зробити конкретні висновки щодо наявності конфлікту, але вже вказують на порушення балансу у взаємодії між суб'єктами. Прогноз, у даному випадку, стосується ситуацій, що передують соціальному конфлікту, коли необхідно дати обґрунтовану відповідь на питання про те, що саме відбуватиметься, якщо обставини складуться певним чином, які соціальні і особистісні наслідки конфлікту можна очікувати у відповідь на соціальні виклики.

По-друге, потрібно окреслити суперечності, які спричинили соціальний конфлікт, спрогнозувати наскільки складною є проблема, чи можливе її розв'язання, за який період часу та за яких умов. Завдання полягає в тому, щоб поглянути на конфлікт, як на соціальну задачу, вирішення якої призведе до

завершення протиборства. У цьому випадку можна говорити про прогнозування соціальних наслідків конфлікту та ресурсних витрат на його врегулювання.

По-третє, для прогнозування важливим є моделювання можливих варіантів розвитку подій, наслідків конфліктної ситуації та вчинених учасниками конфлікту дій. Моделювання, у цьому разі, дає змогу передбачити розвиток конфліктної ситуації (що буде?), побудувати моделі цілей учасників (чого прагнуть?), розробити управлінську модель (на що і як впливати?) та спрогнозувати найближчі та віддалені наслідки прийнятих рішень (який буде результат?).

Для здійснення задач прогнозування конфлікту було запропоновано алгоритм визначення критичних зон міжсуб'єктної взаємодії. Він складається з шести кроків:

1) Визначити *ризики*, тобто своєрідні сигнали конфлікту, які вказують на порушення у взаємодії між суб'єктами і є джерелами протиріч.

2) З'ясувати *направленість конфліктної взаємодії* – вивчити спрямування соціального конфлікту, його конструктивний чи деструктивний потенціал.

3) Оцінити *інтенсивність конфліктної взаємодії* – дослідити індивідуальні особливості учасників взаємодії, вивчити характер взаємодії: тривалість її перебігу; загострення ставлень та зміну позицій учасників; часові та просторові характеристики конфліктної взаємодії.

4) Установити особливості *силового та владного розподілу* міжсуб'єктної взаємодії – оцінити здатність суб'єктів впливати на дії, поведінку і/або на рішення один одного, використовуючи різні засоби переконання.

5) Визначити імовірні *шляхи урегулювання конфлікту* – вивчити ефективні стратегії управління конфліктом, які дали б змогу використовувати конструктивний потенціал взаємодії.

6) Виявити ймовірні *наслідки конфлікту* – передбачити соціальні і особистісні результати (зміни), що відбуватимуться унаслідок розгортання конфліктної взаємодії, оцінити ресурсні витрати учасників конфлікту.

Наведений алгоритм можна застосовувати як у вигляді завершеного циклу послідовних операцій (кроків) так і

зосередившись на окремих зонах конфліктної взаємодії залежно від мети та завдання прогнозування.

Іншими словами, здійснення прогностичних дій за презентованою процедурою передбачає побудову суб'єктом управління конфліктом прогнозу, який ґрунтується на визначенні конфліктних зон взаємодії, вироблені обґрунтованого рішення з урахуванням можливих альтернатив для досягнення бажаного результату, застосуванні ефективних стратегій управління конфліктною взаємодією.

Чепурна Г. Л.

НАРАТИВНІ ТЕХНІКИ КОРЕКЦІЇ ДЕЗАДАПТИВНОГО ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ

У наш час перфекціонізм стає однією з важливих характеристик для успішного життєздійснення. Разом з тим, наслідування перфекціоністських принципів та прагнення досконалості, потребує великої праці та може стати причиною внутрішніх конфліктів, порушень в міжособистісних стосунках. Далеко не кожна людина здатна розв'язати ці конфлікти самостійно. Відтак, актуальним стає проведення психологічної роботи, спрямованої на завчасну профілактику виникнення та корекцію, пов'язаних з перфекціонізмом, девіацій.

Аналіз наукових джерел свідчить, що в сучасній психологічній практиці застосовуються психотренінгові та психокорекційні програми оптимізації перфекціоністських настанов та розвитку конструктивного перфекціонізму особистості (М. Коваленко, О. Кононенко, М. Ларських, О. Лоза, А. Распопова, Г. Чепурна та ін.). Водночас, дослідники акцентують увагу, на тому, що притаманні перфекціоністам завищені стандарти, власні ціннісно-моральні орієнтири, а в деяких випадках, і патологічна підозрілість, можуть «нівелювати» результати психокорекційного впливу (Юдеева Т., 2007). Отже, постає питання пошуку нових оптимальних технологій розвитку адаптивних можливостей перфекціонізму. Одним з таких напрямків є нарративний підхід, як аналіз

життєвої історії, результатом якого стає трансформація особистості (Афанасьєва Н., 2017). Отже, мета нашого дослідження – визначити основні переваги наративних технік у корекції дезадаптивних проявів перфекціонізму.

Оскільки перфекціонізм визначається дослідниками соціокультурним феноменом, важливою у корекції ірраціональних перфекціоністських настанов особистості є наративна техніка деконструкції. Сутність вищезазначеної техніки полягає в усвідомленні людиною культурних установок – що значить в нашій культурі «жити правильно», «бути успішним», «гарно виглядати» (Фуко, 1980), і яким чином ці установки впливають на її життя. Використовуючи деконстрування, фахівець допомагає клієнту усвідомити, що уявлення або переконання, які домінують в його свідомості, можуть бути «ілюзорними», і що насправді, світ є набагато різноманітнішим. Спираючись на власний досвід консультативної практики, можемо навести приклад деконструкції, коли мами-перфекціоністки з подивом усвідомлюють, що саме ідея «бути хорошою мамою» спричиняє постійне нервово напруження, тривожність та роздратування. Одна з клієнток психологічної консультації зауважила, що її прагненню до досконалості найбільше сприяє ідея «бути вихованою і слухатися інших».

Важливим корекційним етапом наративної психотерапії є також етап екстерналізації, який дозволяє клієнтові відокремити від себе проблему. Це дозволяє усвідомити, що «проблема в самій проблемі», а не в людині. Адже сьогодні ми спостерігаємо тенденцію, коли термін «перфекціоніст» викликає певний ефект «стигматизації». Отже, відокремлення рис перфекціонізму від особистості, та аналіз питань – коли та в яких сферах проявляється потреба в досконалості – дозволяє подивитись на проблему остронь, і водночас не намагатись відмовитись від перфекціоністських стратегій.

У науково-прикладних розробках, здійснених в контексті психологічної допомоги обдарованим перфекціоністам, акцентується увага, що перфекціонізм це *«швидше енергія, яку потрібно спрямовувати, ніж хвороба яку потрібно лікувати»* (Silverman L., 1993). Такий погляд на розвиток адаптивних

якостей перфекціонізму перетинається ще з однією наративною технікою «пошуку унікального епізоду». Ця техніка надає можливість усвідомити де, коли і за яких обставин клієнти використовували саме адаптивні перфекціоністські стратегії, причому враховуються не лише дії, а й плани та наміри. Пошук унікального епізоду також надає можливість виявити «помічників» у розвитку адаптивних перфекціоністських тенденцій. Наприклад, одна із старшокласниць зазначила, що лише з бабусяю може відчувати задоволення від діяльності, а не від її результату.

Ще однією відмінністю наративних технік від інших відомих напрямків корекції дезадаптивних проявів перфекціонізму є відсутність експертності психолога. Саме клієнт виступає в ролі експерта та визначає на яких аспектах своєї проблеми він хотів би зупинитись. За нашими спостереженнями, такий підхід пом'якшує властиві перфекціоністам захисні реакції прихованої ворожості та надмірного критицизму. Не менш «терапевтичним» стає не просто визнання, а й постійне звернення до розвиненої у перфекціоністів системи цінностей та моральних переконань.

Таким чином, наративний підхід є ефективним напрямком розвитку конструктивних перфекціоністських тенденцій, сприяє усвідомленню та прийняттю негативних аспектів прагнення до досконалості, як «плати за свій талант», дозволяє як адаптуватися в соціумі, так і повною мірою реалізувати свій потенціал. Перспектива подальших досліджень полягає у розробленні програми наративного тренінгу розвитку конструктивного перфекціонізму.

Шебанова В. І., Чхайдзе А. О.

ПРИВ'ЯЗАНІСТЬ ЯК КОМПЛЕКСНЕ НОВОУТВОРЕННЯ МАТЕРИНСТВА

Вагітність та народження – це час величезних фізіологічних, соціальних та психологічних змін для жінок. Те, як жінка та її референтні особи пристосовуються до змін у цей

період, можуть вплинути на адаптаційні процеси жінки та підвищити рівень розвитку психічних проблем. Це має значення як для жінки, для її дитини та для початку стосунків системи «мати-дитина».

Фактори, що впливають на перехід до материнства.

Перехід до материнства починається поступово і на нього впливає безліч факторів, таких як життєві обставини батьків, соціальне середовище та обставини зачаття. Також, безумовно, впливає рівень підтримки партнера та сім'ї жінки, а також фізичне здоров'я матері та її ненародженої дитини. Досвід матері в її родині, походження та минулі чи поточні проблеми психічного здоров'я, а також будь-який поточний або невіршений конфлікт, втрата чи травма також можуть вплинути, а іноді й порушити цей перехід (Mares, Newman & Warren, 2011).

Перинатальний період – це час величезних змін і можливостей. Це також період, коли у жінок найчастіше виникають труднощі з психічним здоров'ям. Психологи можуть відігравати важливу роль, забезпечуючи лікування психічного здоров'я в цей період, що приносить користь матері, її партнеру і, звичайно, дитині. Хоча не у кожної вагітної жінки виникають труднощі з психічним здоров'ям, кожна вагітна жінка повинна адаптуватися та підлаштовуватися під дитину, яка росте всередині неї. Психологи також можуть відігравати важливу роль, яка полягає в коригуванні та психологічній роботі з вагітними.

Під час дев'яти місяців вагітності мати починає уявляти дитину, яку вона виношує. Т. Brazelton та В. Cranmer (1990) описали вагітність як розквіт прив'язаності, період репетицій і очікувань. Мати також повинна пристосуватися до змін своєї особистості, тіла, стосунків та кар'єри, а також підготуватися до народження та почати приміряти образи, пов'язані з материнством. Її стосунки зі своїм партнером також зазнають істотних змін, і, хоча це може мати значний вплив на коригування та роботу психологів, це не буде в центрі уваги нашого дослідження.

Психологічні аспекти вагітності змінюються поряд з фізіологічними змінами. Фізіологічні аспекти вагітності, як

правило, залишаються у центрі уваги, тоді як менша увага приділяється психологічним аспектам вагітності та нового батьківства. Для психологів, які працюють у цій галузі, нормативна психологічна профілактика щодо тривожності, амбівалентності та еволюційного характеру психологічних станів при вагітності може відігравати вирішальну роль для багатьох жінок. Коли нормативна психологічна профілактика недостатня, це може бути першим свідченням того, що жінці потрібні психокорекція та консультування.

Попередня втрата вагітності може змінити психологічну пристосованість до вагітності. Втрата вагітності може набувати багатьох форм, таких як викидень і мертвонародження, народження дитини з інвалідністю, тривале безпліддя, а також усиновлення або вилучення дитини. Жінки можуть відчувати підвищену тривогу, гнів, провину чи сором. У цій ситуації жінка та її партнер можуть скористатися можливістю працювати з психологом, щоб допомогти їм впоратися з минулими втратами, одночасно готуючись до нової дитини.

Перший триместр – пристосування до ідеї вагітності.

Перший триместр вагітності – це період між зачаттям до 12 тижня вагітності. Це період виражених гормональних та фізіологічних змін, але за відсутності явних зовнішніх ознак вагітності. У цей період жінки, швидше за все, відчувають втому та нудоту, які можуть посилити емоційні реакції. Для жінки з постійною нудотою і блювотою може бути важко відчути радість від вагітності, і навіть може посилитися амбівалентність і питання щодо продовження вагітності. Для іншої жінки з викиднем в анамнезі гормональні зміни можуть посилити занепокоєння щодо виношування дитини. Обстеження плода, яке тепер доступне в першому триместрі, може заспокоїти батьків, або може викликати сильну тривогу щодо здоров'я та розвитку дитини. Загрозливий викидень або попередня втрата вагітності також можуть перешкоджати уявленню вагітності.

Психологи можуть підтримувати сім'ї, які зустрілися з цим досвідом, а також допомагати їм залишатися емоційно пов'язаними з дитиною.

Другий триместр – плід переживається як окремий для матері. Під час цієї фази жінка вперше відчуває рухи

дитини, може почувати себе більш комфортно фізично і продовжувати уявляти свою дитину. D. Stern (1995) зазначив, що загалом між четвертим та сьомим місяцем гестації уявлення про дитину активізуються, розвиваються і досягають піку близько сьомого місяця. Він зазначив, що між сьомим та дев'ятим місяцем специфіка цих уявлень зменшується, і ця незначна дезорганізація створює можливість матері з'єднатися зі «справжнім» немовлям, на відміну від малюка її уяви (Brazelton & Cramer, 1990). Для психологів у клінічній практиці існує кілька методів самозвіту, які можуть бути використані для оцінки взаємовідносин матері та дитини (Brandon A., Pitts S., Denton W., Stringer C. & Evans H., 2009).

Третій триместр – підготовка до появи дитини. В останні місяці вагітності жінки, як правило, починають готуватися до народження дитини та переносять свою увагу на процес пологів, що може викликати сильну тривожність. Жінкам рекомендується розглянути практичні аспекти пологів та знеболення. Під час цього етапу можуть знову виникнути занепокоєння щодо того, що щось може трапитися з жінкою або їх дитиною під час пологів.

Неможливо охопити коло переживань та реакцій, які можуть відчувати жінки та партнери під час народження дитини. Батьківські переживання під час пологів і народження сприяють відносинам з дитиною і можуть формувати значення того, що представляє малюк для своєї конкретної родини.

Важкі або травматичні пологи можуть залишити жінку емоційно і фізично виснаженою. Це іноді може призвести до труднощів із годуванням, доглядом за дитиною та інших труднощів у відносинах матері та немовляти. Дослідження свідчать, що приблизно 2-9% станів жінок відповідають критеріям посттравматичного стресового розладу (ПТСР) після пологів (Grekin & O'Hara, 2014), і ці оцінки збільшуються до 22-44% серед матерів немовлят зі станом, який потребує прийому до відділення інтенсивної терапії новонароджених (Kim, et al., 2015).

Коли дев'ять місяців вагітності перериваються передчасними пологами, батьки можуть опинитися невідповідними та переповненими різноманітними

занепокоєннями щодо здоров'я своєї дитини. Почуття занепокоєння щодо здоров'я дитини або почуття провини за те, що жінка не доносила дитину до терміну, можуть переноситися на ранні стосунки «батьки-дитина». Інші випадки народження можуть розцінюватися медичним персоналом як успішні, але жінка вважає, що дитина не виправдала її очікувань, і вона відчуває страх та занепокоєння. Пізніше ця мати може звернутися до психолога, оскільки вона не насолоджується материнством і вважає, що вона не відповідає стандартам «хорошої матер». Психологи можуть підтримувати сім'ї, які зустрілися з цим досвідом, а також допомагати їм у спілкуванні з дитиною та залишатися емоційно пов'язаними з дитиною.

Питання прив'язаності влітаються в перехід до материнства. Оскільки батьки починають замислюватися про свої стосунки з дитиною, як під час вагітності, так і пізніше з новонародженим, на перший план виходить їхня власна прив'язаність (або стосунки), як правило, в їх батьківській сім'ї. У цей період проблеми відносин можуть бути сильно реактивовані, потенційно перероблені та передані між поколінням від матері до її немовляти. Здатність матері чуйно реагувати на реакції дитини лежить в основі надійної прив'язаності до немовляти. Добре розуміється, що проблеми психічного здоров'я матері можуть поставити під загрозу відносини «мати-дитина».

Передача прив'язаності між поколіннями. Статус прив'язаності матері формує те, як вона організовує свої думки, почуття та спогади про себе та інших у відносинах з нею. Вагітність і пологи можуть бути періодом інтенсивної перебудови ідентичності, що веде до роздумів про те, як виховувалася сама жінка. Старі моделі можуть бути повторно активовані, коли батьки розглядають відносини, які хочуть повторити або перетворити (Stern D., 1991).

При переході до материнства особистість жінки зміщується з особи дитини (залежно від її батьків) до особи матері (відповідальної за її власну дитину) (Stern D., 1991). Під час цієї зміни жінка спирається на свою історію ототожнення з власною матір'ю (або іншими фігурами матері / батька) (Fraiberg S., Adelson E. & Shapiro V., 1975). Ці ранні спогади про

догляд за ними зберігаються в підсвідомій пам'яті і часто не доступні через розповідь. Однак вони помітно впливають на розвиток і нашу здатність формувати відносини, і є механізмом, що лежить в основі передачі між поколіннями прив'язаності. У важливому дослідженні Р. Fonagy, Н. Steele та М. Steele (1991) виявили, що уявлення про прихильність матері, серед вагітних жінок, передбачили безпеку прихильності свого немовляти на 12 місяців у 75% випадків. Невирішені втрати або травми можуть передаватися немовлятам через ці специфічні схеми (Newman L., Sivaratnam C., & Komiti A., 2015).

Отже, уявлення про прив'язаність можна модифікувати за допомогою достатнього досвіду альтернативних стосунків, а вагітність та батьківство часто дають важливу можливість інтеграції нової інформації та змін у внутрішніх робочих моделях. Таким чином, психологи, які працюють в перинатальному періоді, можуть допомогти жінкам з цим переходом в кінцевому підсумку покращити стосунки системи «мати-дитина», а також виявити осіб, які мають труднощі у відносинах, і розпочати роботу щодо справжнього післяпологового втручання.

Шевченко О. Т.

ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ МАЙБУТНІМИ МЕДИЧНИМИ СЕСТРАМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО РОБОТИ З ВАЖКИМИ СОМАТИЧНИМИ ХВОРИМИ

В умовах перманентних соціальних трансформацій посилюється вага психологічної готовності особистості до професійної діяльності. Особливого значення набуває дана готовність у медичних працівників, зокрема медичних сестер, як чинника ефективності лікувального процесу (Бондарчук О., Лимар Л., 2014).

Важливою складовою професійної діяльності медичних сестер є їх робота з важкими соматичними хворими, кількість яких в стресогенних умовах сьогодення є доволі великою

(Губський Ю., 2015; Яцків О., 2010). Натомість практика підготовки майбутніх медичних працівників свідчить про недостатній рівень розвитку їх психологічної готовності до такої діяльності (Варлакова Є., 2013; Павлюк Т., 2007 та ін.). Це актуалізує проблему дослідження відповідної готовності майбутніх медичних сестер і, зокрема, їх самооцінки власної готовності до роботи з важкими соматичними хворими, що й визначило мету нашої роботи.

Вивчення самооцінки психологічної готовності майбутніх медичних сестер до роботи з важкими соматичними хворими здійснювалося під час аналізу проблемних ситуацій професійної діяльності медичних сестер, методикою діагностики рефлексивності (Карпов А., 2015), а також за допомогою авторської анкети, в якій було передбачено відповіді респондентів на питання щодо самооцінки різних аспектів їх відповідної готовності, знання змісту такої готовності та умов її розвитку.

У дослідженні взяли участь 386 майбутніх медичних сестер з різних регіонів України. Опрацювання масиву емпіричних даних здійснювалася за допомогою комп'ютерного пакету статистичних програм SPSS (версія 17.0).

За результатами дослідження виявлено, що лише дещо більше половини респондентів указують на те, що вони готові (27,3%), або можуть розвинути до кінця навчання (32,8%) психологічну готовність до роботи з важкими соматичними хворими. Водночас, 18,2% досліджуваних майбутніх медичних сестер зазначають, що вони психологічно не готові до роботи з важкими соматичними хворими, а 21,7% висловлюють упевненість, що вони навчатимуться цьому вже на робочому місці.

Приблизно така ж тенденція виявлена щодо психологічної готовності майбутніх медичних сестер до роботи в хоспісі або роботи у відповідному відділенні після закінчення навчання: близько половини досліджуваних стверджують, що вони готові надавати допомогу в хоспісі (55,1%) або працювати у відповідному відділенні (51,9%) після завершення навчання. Близько п'ятої частини майбутніх медичних сестер впевнені, що вони хоч і не готові зараз але розвинути таку готовність у майбутньому (19,6% і 19,4% відповідно). Натомість 21,2%

респондентів не впевнені у власній готовності в даних аспектах своєї професійної діяльності через те, що мало знають про них (19,9% і 21,2% відповідно), або ж категорично відмовляються від них, оскільки дуже бояться смерті (5,4% і 7,5% відповідно).

При цьому лише половина досліджуваних (50,7%) має чітко виражене бажання працювати з важкими соматично хворими пацієнтами, розуміючи при цьому важливість відповідної психологічної підготовки. Решта респондентів або вірять, що таке бажання може з'явитися за вимогами роботи (21,8%), або сумніваються в цьому через недостатню обізнаність з особливостями такої роботи і готовність до неї (20,9%), або взагалі не мають такого бажання (6,6%).

Аналіз відповідей респондентів щодо психологічних бар'єрів і чинників, які утруднюють розвиток готовності до роботи з важкими хворими, дозволив виокремити декілька їх груп: а) емоційні («неготовність постійно бачити страждання» (16,6%), «розгубленість» (13,9%), «переживання негативних емоцій» (12,9%), «страх перед смертю» (11,1%), «страх перед новою ситуацією» (10,7%); б) когнітивні («невпевненість у власних знаннях» (13,0%) або ж «відсутність необхідних знань» (7,3%); в) операційні («відсутність відповідних навичок» (8,3%), умінь роботи в команді (2,2%); г) мотиваційні («відсутність бачення позитивної перспективи» (4,1%) тощо).

Що ж до чинників розвитку психологічної готовності до роботи з важкими соматичними хворими, в яких існує реальна загроза для життя, респонденти вказують насамперед самопідготовку (45,5%), психологічні тренінги (43,1%) і вивчення спеціальних предметів (40,1%). Вони також зазначають, що в цьому їм можуть допомогти викладачі (20,8%), батьки (10,5%) або ж інші особи (3,0%). Але яким чином має відбуватися така допомога, які психологічні тренінги слід пройти і які спеціальні предмети вивчити, практично не вказано.

Однією з причин такого стану речей є, на наш погляд, недостатній рівень рефлексивності досліджуваних медичних сестер, що не дозволяє їм повною мірою усвідомити сутність, чинники і шляхи розвитку відповідної готовності. Так, за допомогою методики А. Карпова встановлено, що лише 21,8%

досліджуваних характеризуються високим рівнем розвитку рефлексивності, вони здатні глибоко усвідомити, осмислити й проаналізувати події власного життя в усіх сферах, орієнтовані на те, щоб робити це постійно. Майже половині респондентів (47,0%) властивий середній рівень розвитку рефлексивності. Такі досліджувані в цілому можуть осмислити й проаналізувати події власного життя й професійної діяльності, але роблять це час від часу, не завжди глибоко занурюючись в осмислення проблем. Викликає тривогу той факт, що практично третина досліджуваних (31,2%) характеризуються низьким рівнем розвитку рефлексії, не здатні до самоаналізу особливостей своєї професійної діяльності, тих чинників і умов, які дозволяють розвинути психологічну готовність до роботи з важкими соматичним хворими.

Таким чином, виявлений за самооцінкою майбутніх медичних сестер недостатній рівень їх психологічної готовності до роботи з важкими соматичними хворими, зумовлює доцільність розвитку такої готовності у процесі спеціально організованого психологічного навчання.

Щотка О. П.

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЖІНКИ ТРЕТЬОГО ВІКУ: ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Третій вік є результатом продовження тривалості життя, активного та здорового стану літніх людей, а також соціально-економічних змін, які дозволяють рано виходити на пенсію (Price & Nesteruk, 2010). У розвинених країнах чоловіки та жінки неминуче приходять до такої пори життя, де вони стають вільними від зобов'язання працювати для виживання, звільняються від відповідальності за дітей, але водночас залишаються досить здоровими, щоб бути активними, а також надто молодими, щоб прийняти «відставку» від суспільства.

Думається, що правомірно говорити про «третій вік», як маргінальний період життя людини, який по суті своїй нагадує підлітковий вік. У ці періоди життя відбувається зміна

соціального статусу, здійснюються значущі вибори з точки зору майбутнього, що веде за собою переформатування ідентичності (Kroger, 2002).

Вибір щодо майбутнього людей третього віку може бути представлений такими альтернативами як: продовжити працювати далі; реалізуватися в тій сфері діяльності, якою не вдалось зайнятися раніше; започаткувати нове хобі, почати більш активно допомагати іншим людям; глибше інтегруватися до своєї родини та ін. У цей період перед дорослими відкриваються нові «рельєфи» життя, вони мають відкрити наявні соціальні та соціально-економічні простори, але разом з тим і обмеження, що накладаються нормами та соціальними очікуваннями щодо них.

Яким є покоління третього віку? До періоду «відставки» підійшло покоління тих, хто народився у 1960-ті роки, яке кардинально відрізняється від покоління 1940-1950-х років. Дитинство покоління 1960-х пов'язане з роками стабільності СРСР і відповідно зростанням благополуччя, соціальної захищеності, освіченості. Юність та молодість покоління визначена розпадом наддержави та знеціненням світоглядних орієнтирів. Це покоління пережило захоплення цінностями «самостійності», «гласності», «свободи» і навчилося жити в умовах хронічно нетурботливого середовища. Нарешті зняло «рожеві окуляри», опанувало кризу 1990-х і за нею інші, знайшовши джерела виживання у собі, а також через ризикові діяльності (підприємництво, бізнес) та постійне оновлення (робота з сучасними технологіями). Цього покоління торкнулися своєрідно інтерпретовані ідеї гендерної рівності, що виявилися у перевантаженні жінок. Важливим є те, що до третього віку це покоління приходить з вищим потенціалом активності, освіченості, стресостійкості та опори на свої сили. Всі названі процеси звісно торкнулися психології жінок і не могли не відбитися на ідентичності наприкінці їх дорослого життя.

Зважаючи на різну активність та соціальні установки щодо жінок та чоловіків, вони до третього віку приходять різними маршрутами (Moen, Spencer, 2010). Ми припускаємо, що життя людини внаслідок вікового маркування та гендерної стратифікації соціуму, набуває характеру «гендерної історії».

Аналіз зарубіжних та вітчизняних наукових джерел показує незначну розробленість проблеми розвитку особистості жінки в другій половині життя. Більшість психологічних досліджень відбивають і науково обґрунтовують стереотипний погляд на зміни «за перевалом», оскільки сфокусовані на негативних аспектах: стрес менопаузи, криза спустошеного гнізда, втрати привабливості та відставки.

Однак, варто зауважити на дві речі: перше, це зрушення у культурних уявленнях про другу половину життя людини, формування трансформаційного дискурсу старіння та старості; друге, це те, що реальний життєвий досвід жінки є набагато ширшим, ніж представлена у масовій культурі та науці тенденція.

На нашу думку, жіночий досвід може бути представлений як продукт культурного конструювання гендерно-вікової ідентичності. Так, на зміну традиційному конструкту старості оформляються більш позитивні значення віку за межами середньої дорослості і більш ліберальні коди поведінки (Muhlbauer, Chrisler, 2007). Ці нові дискурси є позитивним кроком у бік більш збалансованого уявлення про жінок «третього віку». Можна говорити про те, що новий ліберальний дискурс формує разом з тим і нову колективну ідентичність старості та може стати основою для конструювання особистістю нових конфігурацій гендерно-вікової ідентичності у «третьому віці».

Ми порівняли два дискурси, пов'язані із віком жінки у віртуальному Інтернет-просторі. Швидкий пошук у пошуковій системі Google (українська версія) за такими ключовими словами як «літня жінка» та «жінка третього віку», показав наступне. Ключові слова «літня жінка» на перших сторінках пропонують дискурси з провідною ідеєю «вмерла» та «вбили», іншими словами транслюють вразливість, незахищеність, небезпеку, відсутність перспективи для життя та розвитку жінок. А от ключові слова «жінка третього віку» створюють іншу реальність віку, яка нас порадувала, – це старість у радість (навчання в університеті, модні жіночі тренди, успішні жінки, які продовжують працювати, оздоровчі практики та ін.). Трансформаційний соціальний дискурс демонструє пульс

нового покоління та піднімає питання, пов'язані з різними актуальними сферами життя. Він може бути успішним для розвитку жінки, оскільки дозволяє помітити нові можливості та свободи.

Можемо зробити підсумок, що сучасні жінки підходять до віку під назвою «третій» з новим балансом «фемінності-маскулінності», але головне володіють потенціалом «робити» свій третій вік (*«doing third age»*) іншим способом. Спосіб відігравання свого віку жінкою є чутливим до індивідуальних відмінностей між жінками, до того, яку роль стать відіграє в їх житті, який вони мають доступ до соціальних ресурсів.

НАШІ АВТОРИ:

Андреева И. Н. – професор кафедри технології та методики викладання Полоцького державного університету, доктор психол. наук.

Андрієвська С. В. – доцент кафедри технології та методики викладання Полоцького державного університету, кандидат істор. наук.

Андрієвська Є. А. – студентка психолого-педагогічного факультету НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

Astapchuk S. – старший викладач кафедри технології та методики викладання Полоцького державного університету.

Бабатіна С. І. – доцент кафедри загальної та соціальної психології Херсонського державного університету, кандидат психол. наук.

Бієнко Н. А. – старший викладач кафедри педагогіки та психології Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського.

Білоус О. В. – старший викладач кафедри біології НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

Блинова О. Є. – завідувач кафедри загальної та соціальної психології Херсонського державного університету, доктор психол. наук.

Бондарчук О. І. – завідувач кафедри психології управління Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти», доктор психол. наук.

Борець Ю. В. – доцент кафедри психології Академії Державної пенітенціарної служби, кандидат психол. наук.

Борун Е. Н. – завідувач кафедри фізичної культури та спорту Полоцького державного університету, кандидат істор. наук.

Боярищев М. П. – магістрант факультету психології та соціальної роботи Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Буковська О. О. – доцент кафедри екологічної психології та соціології НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Василець К. В. – аспірант лабораторії психології політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Васюгинський В. О. – головний науковий співробітник лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, доктор психол. наук.

Вернік О. Л. – старший науковий співробітник лабораторії

екологічної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, кандидат психол. наук.

Вічалковська Н. К. – доцент кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, кандидат психол. наук.

Вовчик-Блакитна О. О. – провідний науковий співробітник лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, кандидат психол. наук.

Воеводина С. А. – старший викладач кафедри технології та методики викладання Полоцького державного університету.

Волянюк Н. Ю. – завідувач кафедри психології і педагогіки Національного технічного університету «КПІ» імені Ігоря Сікорського, доктор психол. наук.

Ворнікова Л. К. – аспірантка кафедри диференціальної і спеціальної психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Вторський С. І. – студент Херсонського державного університету.

Галян І. М. – професор кафедри практичної психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, доктор психол. наук.

Галян О. І. – професор кафедри практичної психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, доктор пед. наук.

Гапоненко Д. І. – доцент кафедри екологічної психології та соціології НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат істор. наук.

Гірченко О. Л. – доцент кафедри екологічної психології та соціології НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Нlukhava Т. – старший викладач кафедри комп'ютерних систем та мереж Полоцького державного університету.

Горішня К. І. – аспірантка лабораторії соціальної психології особистості Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Громова Г. М. – аспірантка лабораторії соціальної психології особистості Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Гуменюк Г. В. – старший науковий співробітник лабораторії вікової психофізіології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, кандидат психол. наук.

Гупаловська В. А. – доцент кафедри психології Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат психол. наук.

Данильченко Т. В. – професор кафедри психології Академії Державної пенітенціарної служби, доктор психол. наук.

Дерев'янюк С. П. – доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Діброва В. А. – аспірантка лабораторії соціальної психології особистості Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Довгань Н. О. – старший науковий співробітник лабораторії психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, кандидат психол. наук.

Довгяло Н. В. – завідувач кафедри технології та методики викладання Полоцького державного університету, кандидат істор. наук.

Дорошок Н. А. – старший викладач кафедри екологічної психології та соціології НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат істор. наук.

Дроздов О. Ю. – завідувач кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка, доктор психол. наук.

Дроздова М. А. – доцент кафедри екологічної психології та соціології НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Духневич В. М. – завідувач лабораторії політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, кандидат психол. наук.

Дяченко В. А. – доцент кафедри екологічної психології та соціології НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Жукова Т. Л. – старший викладач кафедри технології та методики викладання Полоцького державного університету.

Журов В. В. – доцент кафедри педагогіки та психології Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського, кандидат психол. наук.

Зарецька О. О. – провідний науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, кандидат філол. наук.

Іванашко О. Є. – доцент кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, кандидат психол. наук.

Іванова Л. С. – доцент кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності Запорізького національного університету, кандидат філос. наук.

Казаква С. В. – старший викладач кафедри психології управління Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Каленчук В. О. – аспірант кафедри загальної та соціальної психології Херсонського державного університету.

Киричук В. О. – доцент кафедри психології управління Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти», кандидат пед. наук.

Клюєва Г. В. – студентка соціально-психологічного факультету Херсонського державного університету.

Кондратенко О. Є. – студентка психолого-педагогічного факультету НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

Кононенко Т. В. – професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, доктор філос. наук.

Кононов І. Ф. – завідувач кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ), доктор соціол. наук.

Корольчук А. А. – студент факультету психології та соціальної роботи Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Кочубейник О. М. – провідний науковий співробітник лабораторії психології політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, доктор психол. наук.

Кравцова О. К. – аспірант кафедри психології управління Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Круглов К. О. – аспірант кафедри загальної та соціальної психології Херсонського державного університету.

Крупник Г. А. – аспірант кафедри загальної та соціальної психології Херсонського державного університету.

Крупник І. Р. – доцент кафедри загальної та соціальної психології Херсонського державного університету, кандидат психол. наук.

Кулаєва Т. В. – аспірант кафедри психології управління Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Лаптева Н. Л. – старший викладач кафедри правових дисциплін Херсонського інституту МАУП

Лісневська А. О. – доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУ «ЧК» імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Ложкін Г. В. – професор кафедри психології і педагогіки

Національного технічного університету «КПІ» імені Ігоря Сікорського, доктор психол. наук.

Ляховець Л. О. – доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Мірошніченко О. М. – начальник кафедри психології Академії Державної пенітенціарної служби, кандидат психол. наук.

Миненок Е. В. – старший викладач кафедри фізичної культури та спорту Полоцького державного університету.

Мойсієнко Ю. О. – студентка психолого-педагогічного факультету НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

Молочко А. Я. – студентка психолого-педагогічного факультету НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

Молчанова С. В. – студентка психолого-педагогічного факультету НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

Москальов М. В. – доцент кафедри психології управління Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти», кандидат психол. наук.

Мунасіпова-Мотяш І. А. – доцент кафедри екологічної психології та соціології НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат біол. наук.

Надьон В. П. – аспірант кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Настояща У. В. – старший викладач кафедри психології Академії Державної пенітенціарної служби.

Новік Д. А. – старший викладач кафедри педагогіки та психології Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського.

Новик О. В. – студентка психолого-педагогічного факультету НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

Панченко В. О. – доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Панченко М. В. – студентка психолого-педагогічного факультету НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

Панченко Т. С. – старший викладач кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

Повечера І. В. – доцент кафедри технологічної освіти та інформатики НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат пед. наук.

Позняк Т. М. – доцент кафедри загальної, вікової та соціальної

психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат пед. наук.

Поліщук І. О. – студентка психолого-педагогічного факультету НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

Правдюк К. О. – студентка психолого-педагогічного факультету НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

Примак Ю. В. – доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Ревенко С. П. – провідний фахівець соціально-психологічної служби Херсонського державного університету.

Родіна Н. В. – завідувач кафедри диференціальної і спеціальної психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, доктор психол. наук.

Рось Л. М. – доцент кафедри соціальної роботи та освітніх і педагогічних наук НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Самкова О. М. – старший викладач кафедри практичної психології Херсонського державного університету, кандидат психол. наук.

Сергієва Н. С. – студентка психолого-педагогічного факультету НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

Скок А. Г. – декан психолого-педагогічного факультету НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Скрипко С. О. – викладач кафедри технологічної освіти та інформатики НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

Суц А. В. – студентка гуманітарного факультету Полоцького державного університету.

Тепляков Н. Н. – доцент кафедри диференціальної і спеціальної психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, доктор психол. наук.

Титаренко Т. М. – головний науковий співробітник лабораторії соціальної психології особистості Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук.

Ткаченко М. В. – студентка факультету соціології і права Національного технічного університету «КПІ» імені Ігоря Сікорського.

Фера С. В. – доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Фесенко А. В. – студентка психолого-педагогічного факультету НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

Цілінко І. О. – доцент кафедри практичної психології Херсонського державного університету, кандидат психол. наук.

Цукур О. Г. – молодший науковий співробітник лабораторії психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Чепурна Г. Л. – доцент кафедри організації соціально-психологічної допомоги населенню Чернігівського національного технологічного університету, кандидат психол. наук.

Чаїдзе А. О. – старший викладач кафедри практичної психології Херсонського державного університету, кандидат психол. наук.

Шебанова В. І. – професор кафедри практичної психології Херсонського державного університету, доктор психол. наук.

Шевченко О. Т. – проректор з навчально-методичної роботи Черкаської медичної академії.

Шлімакова І. І. – завідувач кафедри екологічної психології та соціології НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

Шолох Г. П. – студентка психолого-педагогічного факультету НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

Щербата В. Г. – доцент кафедри психології Академії Державної пенітенціарної служби, кандидат психол. наук.

Щотка О. П. – завідувач кафедри психології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кандидат психол. наук.

Ющенко І. М. – доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка, кандидат психол. наук.

З М І С Т

Андрієвська С. В. Активизация личностного потенциала студентов при реализации проектного метода в рамках учебной дисциплины «Психология»	3
Андрієвська Є. А. Особливості уявлень мешканців Чернігова про ідеального політика	6
Бабатіна С. І. Особливості процесу самоактуалізації жінки у професії: загальний огляд питання	8
Білоус О. В. Розвиток творчого потенціалу майбутніх учителів природничих дисциплін засобами проектної технології	12
Блинова О. Є. Психологічні чинники трудової міграції українців	15
Бондарчук О. І. Психологічне благополуччя та позитивна організаційна поведінка персоналу освітніх організацій	18
Борець Ю. В., Щербата В. Г. Психологічні стани та ціннісно-сміслова сфера особистості	20
Боярищев М. П. Анализ и перспективы исследования с помощью методики «Stimul-Test»	23
Буковська О. О. Психологічна реабілітація осіб, які переживають втрату	26
Василець К. В. Соціальні страхи в умовах нестабільного суспільства	29

Васюгинський В. О. Місце особистісних диспозицій у соціальному просторі атрибуцій провин	32
Вернік О. Л. Психологічний зміст ресурсів у життєдіяльності особистості	36
Вовчик-Блакитна О. О. Благополуччя особистості в громадському просторі сучасного міста	40
Воляннюк Н. Ю., Ложкін Г. В. Лідерський потенціал особистості	45
Ворнікова Л. К. Психологічне здоров'я жінок у період вікових змін	48
Галян І. М. Особистісний смисл як чинник прийняття рішення в ситуації невизначеності	51
Галян О. І. Індивідуальна освітня траєкторія як механізм розвитку суб'єктності майбутніх педагогів і психологів	54
Гапоненко Д. І. Особливості освітнього процесу в Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка за результатами опитування студентів	58
Гірченко О. Л., Шолох Г. П. Моральні детермінанти екосвідомості: совість і відповідальність	61
Hlukhava T., Astapchuk S. Entrepreneurial Skills Development via IT Tools	64
Горішня К. І. Вторинне професійне самовизначення учасників бойових дій: бути готовим до невизначеності	68

Громова Г. М. Актуальність психологічного дослідження інтолерантності особистості до невизначеності	72
Гуменюк Г. В. Саморозвиток та життєстійкість фахівця: постановка проблеми та можливість дослідження	76
Гупаловська В. А. Особливості сексуальних сценаріїв осіб з інвалідністю крізь призму адаптивності	80
Данильченко Т. В. Типи переживання особистісного благополуччя в українських і білоруських студентів	85
Дерев'яно С. П. Зв'язок між емоційною креативністю та мотивацією студентів-психологів	90
Дерев'яно С. П., Кондратенко О. Є. Роль емоційної креативності у професійній діяльності особистості	94
Діброва В. А. Взаємозв'язок базових переконань та ступені вираженості посттравматичного стресового розладу у внутрішніх мігрантів	97
Довгань Н. О. Конструювання дослідження конфліктів поколінь: соціокультурний аспект	101
Довгяло Н. В., Борун Е. Н., Миненок Е. В. Психологическая готовность будущих педагогов к инклюзивному образованию (на примере Полоцкого государственного университета)	104
Дорошок Н. А. Еволюція та сучасний стан соціології культури	109

Дроздов О. Ю. Прогностичні геополітичні уявлення у масовій свідомості вітчизняної молоді	113
Дроздова М. А. Особливості «негативної» креативності у студентів різного профілю навчання	117
Духневич В. М. Психологічна готовність громади до надзвичайних ситуацій	122
Дяченко В. А., Новик О. В. Особистісні особливості осіб, схильних до наркотичної залежності	126
Жукова Т. Л., Воеводина С. А. Системно-структурный подход как основа организации и осуществления преемственности воспитания школьников подросткового и раннего юношеского возраста	129
Журов В. В., Бієнко Н. А. Новітні підходи у вивченні саморегуляції психічних станів	133
Журов В. В., Новік Д. А. Психологічні особливості саморегуляції психічних станів	137
Зарецька О. О. «Кризовий» наратив як об'єкт аналізу з позицій психолого-герменевтичного підходу	140
Іванашко О. Є., Вічалковська Н. К. Психологічний супровід освіти протягом життя в умовах університету третього віку	145
Іванова Л. С. Особливості застосування медійних технологій у реалізації конструктивістського підходу до навчання	149

Казакова С. В. Програма розвитку психологічної готовності керівників закладів професійно-технічної освіти до маркетингу освітніх послуг та її апробація в умовах післядипломної освіти	154
Каленчук В. О. Організаційна культура університету з погляду студентів	159
Киричук В. О. Моніторинг особистісного розвитку дітей шкільного віку засобами Інтернет-технологій в освітньому середовищі об'єднаних територіальних громад	162
Клюєва Г. В., Цілінко І. О. До проблеми бодіпозитива та бодішеймінгу у сучасних юнаків	167
Кононенко Т. В. Специфіка службового етикету працівників Національної поліції України	168
Кононов І. Ф. Соціально-психологічні дослідження в Харкові 1920-х років: особистість в суспільній системі	172
Корольчук А. А. Взаємозв'язок емоційного та фінансового благополуччя особистості	177
Кочубейник О. М. Виробництво аномії: основні сфери руйнації конвенцій	179
Кравцова О. К. До проблеми психологічного розвитку дитини в умовах військового конфлікту	184
Круглов К. О. Суспільні джерела соціального капіталу особистості	187

Крупник Г. А. Сучасна нуклеарна сім'я у контексті сіблінгової взаємодії	190
Крупник І. Р. Психологічні особливості сприймання особистістю професійної успішності на різних стадіях дорослості	194
Кулаєва Т. В. Копінг-стратегії особистості як чинник проживання стану самотності	198
Лаптева Н. Л. Самоефективність як психологічна умова задоволеності працею у різних професійних групах	202
Лісневська А. О. Ресурс соціальної підтримки в осіб раннього юнацького віку з різним відчуттям психологічної безпеки	205
Ляховець Л. О. Уявлення представників покоління Z про шлюбного партнера	210
Мірошниченко О. М., Настояща У. В. Стрес на робочому місці пенітенціарного персоналу	215
Мойсієнко Ю. О. Екологічний компонент дошкільної освіти як чинник формування екологічної свідомості дітей	219
Молочко А. Я. Бренд як спосіб самопрезентації користувачів соціальних мереж	223
Молчанова С. В. Особливості професійного стресу ІТ-фахівців	226
Москальов М. В. Коучинг як засіб успішного входження вчителів в освітню організацію	229

Мунасіпова-Мотяш І. А. Аксіологічний аспект екологічної свідомості старшокласників	233
Надьон В. П. Спільноти в умовах військового конфлікту	237
Панченко В. О., Позняк Т. М. Особливості конфліктної поведінки студентів	239
Панченко М. В. Сім'я в уявленнях представників покоління Z	242
Панченко Т. С., Ющенко І. М. Уявлення студентів про цінності вищої освіти	245
Правдюк К. О. Особливості роботи з сім'єю, яка має дитину з обмеженими можливостями, щодо її адаптації в соціумі	249
Поліщук І. О. Феномен обдарованості в контексті інклюзивного підходу: теоретичний аналіз	254
Примак Ю. В. Холістичність і дихотомічність дескрипторів в актуальному самоуявленні студентської молоді	258
Ревенко С. П. Психологічне здоров'я як показник адаптації до навчання студентської молоді у нових соціальних умовах	262
Родіна Н. В. Розвиток ідей системного моделювання психологічних феноменів	266
Рось Л. М. Особливості дитячої та підліткової тривожності	267

Самкова О. М., Цілінко І. О., Вторський С. І. Особливості саморегуляції поведінки військовослужбовців під час служби	270
Сергієва Н. С. Життєздатність людей з різною чутливістю до впливів: віковий аспект	274
Скок А. Г., Шлімакова І. І. Використання маніпулятивних технік в освітньому процесі	277
Скрипко С. О., Повечера І. В. Рефлексивний компонент готовності майбутніх учителів технологій до професійної діяльності	282
Суц А. В., Андреева И. Н. Различия в установках к сексу между белорусскими и украинскими студентами	285
Тепляков Н. Н. Обоснование психологического подхода к изучению суицидального поведения подростков в интернет-«группах смерти»	288
Титаренко Т. М. Ландшафти особистісних трансформацій в умовах воєнної травматизації	291
Ткаченко М. В. Виникнення неорасизму: соціально-історичні умови	295
Фера С. В. Образ батька як детермінанта розвитку уявлень про майбутнього шлюбного партнера у дівчат	299
Фесенко А. В. Взаємозв'язки між механізмами психологічного захисту, чутливістю до впливів та маніпулятивними діями у представників різних вікових груп	301

Цукур О. Г. Прогнозування соціального конфлікту: визначення критичних зон міжсуб'єктної взаємодії	304
Чепурна Г. Л. Наративні техніки корекції дезадаптивного перфекціонізму	307
Шебанова В. І., Чхайдзе А. О. Прив'язаність як комплексне новоутворення материнства	309
Шевченко О. Т. Особливості самооцінки майбутніми медичними сестрами психологічної готовності до роботи з важкими соматичними хворими	314
Щотка О. П. Ідентичність жінки третього віку: перспективи дослідження	317
Наші автори	321

Наукове електронне видання

**ДЕСЯТИ СІВЕРЯНСЬКІ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИТАННЯ**

Матеріали Міжнародної наукової конференції
(29 листопада 2019 року, м. Чернігів)

Наукова редакція

О. Ю. Дроздов, І. І. Шлімакова

Літературна редакція

Л. О. Ляховець, А. О. Лісневська, М. А. Дроздова, С. В. Фера,
І. І. Шлімакова, О. Ю. Дроздов

Комп'ютерна верстка та макетування

О. Ю. Дроздов, О. В. Клімова